

ДАНИЕЛ ДЕФО
ДНЕВНИК НА ЧУМАВАТА
ГОДИНА

Превод от английски: Васил Атанасов, 1983

chitanka.info

**КОЙТО ПРЕДСТАВЛЯВА НАБЛЮДЕНИЯ ИЛИ СПОМЕНИ ЗА НАЙ-ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНИТЕ СЪБИТИЯ,
КАКТО ОБЩЕСТВЕНИ, ТАКА И ЧАСТНИ, КОИТО СЕ СЛУЧИХА В ЛОНДОН ПО ВРЕМЕ НА ГОЛЯМАТА
ЕПИДЕМИЯ В 1665 Г.**

НАПИСА ЕДИН ГРАЖДАНИН, КОЙТО ПРЕКАРА ВСИЧКОТО ВРЕМЕ В ЛОНДОН.

НИКОГА НЕИЗДАВАН ДОСЕГА.

Беше началото на септември 1664 г., когато и аз, и някои мои съседи узнахме при най-обикновен разговор, че чумата отново се появила в Холандия; предната година тя се бе широко разпространила там, особено в Амстердам и Ротердам, където някои казваха, че дошла от Италия, други, че била донесена от Изтока заедно със стоки, пренесени с търгувашите с Турция италиански кораби, трети от Крит, четвърти от Кипър. Впрочем откъде беше дошла, нямаше значение, всички обаче бяха съгласни, че в Холандия чумата се бе появила отново.

По онова време нямаше вестници, които да разпространяват слухове и новини и да ги украсяват с измислици, което доживях да видя. За такива неща узнахме от писмата на търговците и хората, които си пишеха с приятели в чужбина, и каквото чуехме от тях, се разнасяше от уста на уста, така че новините не достигаха до цялата нация, както е днес. Изглежда, че правителството е знаело истината и на няколко пъти е обмисляло как да предотврати пренасянето на чумата, но всичко е било държано в тайна. И тъй, слухът отново загъръхна и хората го забравиха като нещо, което много не ги вълнува; всички се надяваха, че мълвата ще се окаже невярна. Това положение продължи до края на ноември или началото на декември 1664 година, когато двама души (твърдяха, че били французи) умряха от чума в Лонг Ейкър, или по-точно към горния край на Друри Лейн. Семейството, където двамата живеели, се опитало да потули случая, но тъй като вестта се била разнесла из махалата и съседите започнали да говорят за това, тя достигнала до властите. Загрижени, те наредили на двама лекари и един хирург да посетят къщата и да проучат случая, което и било сторено. След като открили ясните признаци на болестта и по двата трупа, те обявили официално, че мъртвите са умрели от чума. Това било съобщено на енорийския писар и той докладвал в кметството. Вписали го в седничното съобщение за смъртността по обичайния начин, а именно:

чума — 2 случая	засегнати енории — 1
-----------------	----------------------

Тази вест много разтревожи хората — смут обхвана целия град, още повече, че през последната седмица на декември още един човек умря в същата къща, все от същата болест. Поотдъхнахме си в продължение на около шест седмици, през които никой не умря от

чума, и затова почнаха да говорят, че болестта била преминала; но след това, струва ми се, беше към 12 февруари, в една друга къща, все в същата енория, умря друг човек от същата болест.

Това привлече вниманието на хората към този край на града и тъй като седмичните съобщения показваха увеличение на погребенията в енорията Сейнт Джайлс повече от обикновено, хората почнаха да подозират, че чумата върлува между жителите ѝ и, че мнозина са умрели от чума, макар че семействата са гледали да прикрият това, доколкото им е било възможно. Това здраво уплаши лондончани и малцина се решаваха да минат по Друри лейн или по други улици, където предполагаха, че има чума, освен ако имаха неотложна работа там.

Ето как нарастваха смъртните случаи в съобщенията: обичайният брой погребения на седмица в енорията Сейнт Джайлс ин дъ фийлдс и Сейнт Андрус беше от дванадесет до седемнадесет или деветнадесет, с по един-два случая повече или по-малко. Щом чумата се яви в енорията Сейнт Джайлс, хората забелязаха, че броят на погребенията значително нарасна. Например:

От 27 декември до 3 януари	Сейнт Джайлс	16
	Сейнт Андрус	17
от 3 януари до 10 януари	Сейнт Джайлс	18
	Сейнт Андрус	18
от 17 януари до 24 януари	Сейнт Джайлс	23
	Сейнт Андрус	16
от 24 януари до 31 януари	Сейнт Джайлс	24
	Сейнт Андрус	15
от 30 януари до 7 февруари	Сейнт Джайлс	21
	Сейнт Андрус	23
от 7 февруари до 14 февруари	Сейнт Джайлс	24

от които един от чума.

Подобно увеличение се наблюдаваше и в съобщенията за енорията Сейнт Брайдс, разположена от едната страна на енорията Хоубърн и в енорията Сейнт Джеймс Кларкънуел, от другата страна на

Хоубърн. И в двете енории обикновено седмично умираха четири до шест или осем души. По това време броят им нарасна както следва:

От 20 декември до 27 декември	Сейнт Брайдс	0
	Сейнт Джеймс	8
от 27 декември до 3 януари	Сейнт Брайдс	6
	Сейнт Джеймс	9
от 3 януари до 10 януари	Сейнт Брайдс	11
	Сейнт Джеймс	7
от 10 януари до 17 януари	Сейнт Брайдс	12
	Сейнт Джеймс	9
от 17 януари до 24 януари	Сейнт Брайдс	9
	Сейнт Джеймс	15
от 24 януари до 31 януари	Сейнт Брайдс	8
	Сейнт Джеймс	12
от 31 януари до 7 февруари	Сейнт Брайдс	13
	Сейнт Джеймс	5
от 7 февруари до 17 февруари	Сейнт Брайдс	12
	Сейнт Джеймс	6

Освен това хората забелязаха с голямо беспокойство, че седмичните съобщения даваха по-голям брой починали, именно през тези седмици, когато обикновено по това време на годината техният брой е по-умерен.

Според съобщенията обикновено броят на погребенията беше към 240 или 300 седмично. Последната цифра се смяташе за твърде висока; но по-късно видяхме, че съобщенията даваха все по-голям брой погребения, както следва:

	Погребани	Увеличение
от 20 декември до 27 декември	291	
от 27 декември до 3 януари	349	68
от 3 януари до 10 януари	394	45
от 10 януари до 17 януари	415	21

Броят в последното съобщение беше наистина ужасяващ, защото се знаеше, че превишава броя на погребаните в една седмица от времето на предишната епидемия от 1656 година.

Но и това се размина; тъй като застудя и започналото през декември мразовито време продължи чак до края на февруари, съпроводено от студени, макар и умерени ветрове, броят на умрелите според съобщенията спадна — Лондон беше свободен от епидемията и всички смятаха опасността отминала веднъж завинаги; единствено погребенията в енорията Сейнт Джайлс продължаваха да нарастват, в началото на април те бяха двадесет и пет седмично, а през седмицата между 18-и и 25-и енорията Сейнт Джайлс погреба тридесет души, между които двама от чума и осем от петнист тиф, което смятаха за едно и също; общият брой на умрелите от петнист тиф също се увеличи: от осем седмично по-рано, в споменатата седмица станаха дванадесет души.

Тази вест отново ни разтревожи: хората бяха изпълнени със страшни предчувства, особено когато времето се промени и се позатопли — наблизаваше лятото. И въпреки това през следващата седмица като че ли изникна някаква надежда. Цифрите в съобщението бяха ниски — всичко на всичко 388, но нито един от чума; затова пък имаше четириима умрели от петнист тиф.

През следващата седмица обаче чумата отново се върна и този път тя се появи в две-три други енории, а именно в Сейнт Андрус Хоубърн, Сейнт Клемент Дейнс и за голям ужас на Сити^[1] един от смъртните случаи беше вътре в градските стени — в енорията Сейнт Мери Улчърч, т.е., на Беъrbайндър Лейн, близо до борсата; всичко умрели бяха девет от чума и шест от петнист тиф.

Впоследствие, когато разучиха нещата, се установи, че умрелият в Беъrbайндър Лейн французин по-рано живеел в Лонг Ейкър, наблизо до заразените къщи — напуснал бил къщата, уплашен от чумата, без да знае, че е вече заразен. Вече беше към началото на май, при това времето бе хубаво, променливо и достатъчно прохладно, така че хората все още се надяваха чумата да е отминала. Надежда им вдъхваше обстоятелството, че нямаше заболели в Сити и че във всичките деветдесет и седем енории бяха погребани всичко петдесет и четириима

души. Започнахме да се надяваме, че епидемията няма да се разпростири извън западната част на града, тъй като тя върлуваше предимно там. А през следващата седмица — от девети до шестнадесети май — умряха само трима, и то нито един от Сити и Либъртис^[2], а Сейнт Андрус погреба само петнадесет души, което беше малко. Вярно, че Сейнт Джайлс погреба тридесет и двама, но и там имало само един случай на чума. Хората се поуспокоиха, тъй като броят на умрелите в съобщенията беше нисък — предишната седмица 347 и тази седмица 343. Продължавахме да живеем с тези надежди няколко дни, но само толкова, защото хората не можеше повече да се лъжат така. Започнаха да претърсват къщите и откриха, че чумата се беше разпростирила навсякъде и, че мнозина умираха от нея ежедневно. Така че всичките ни надежди се стопиха — повече не можеше да се крие, че заразата дотолкова се беше разпростирила, че нямаше никаква надежда да се спре. Стана ясно, че тя беше обхванала няколко улици в енорията Сейнт Джайлс и в няколко семейства всички били болни. И както трябваше да се очаква, това пролича в съобщението за следващата седмица. Действително само четиринадесет души бяха посочени като умрели от чума, но това явно беше измама и хитруване, защото в енорията Сейнт Джайлс бяха погребани всичко четиридесет души, а се знаеше, че повечето бяха умрели от чума, макар и да бяха вписани като умрели от други болести; и макар броят на погребаните да не надхвърли тридесет и двама и общият брой според съобщенията да не беше повече от 385, все пак имаше четиринадесет случая на петнист тиф и четиринадесет на чума; ние обаче смятахме за сигурно, че тази седмица петдесет души бяха умрели от чума.

Следващото съобщение се отнасяше за седмицата от 23-и до 30-и май, когато умрелите от чума бяха седемнадесет. За сметка на това броят на погребаните в енорията Сейнт Джайлс беше петдесет и трима — страшно голям брой! — и от тях само девет бяха посочени като умрели от чума. При по- внимателна проверка от мировите съдии, извършена по искане на кмета, се оказа, че в същност имало още 20 души, умрели от чума в енорията, но те били вписани като умрели от петнист тиф или от други болести, извън случаите, които били укрити.

Но тези неща бяха незначителни в сравнение с онova, което последва, защото настана горещо време и от първата седмица на юни

заразата се разпростирали страшно бързо. Цифрите в съобщенията нараснаха много: случаите на треска, петнист тиф, лоши зъби започнаха да се увеличават, защото всички, които можеха, прикриваха болестта, за да не би съседите да ги избягват и да откажат да разговарят с тях, а също и властите да не затворят домовете им, нещо, което още не се правеше, макар че заплашваха да го сторят; самата мисъл за това ги ужасяваше.

През втората седмица на юни в енорията Сейнт Джайлс — все още огнище на заразата — погребаха 120 души и макар в съобщението да се казваше, че шестдесет и осем души умрели от чума, всички говореха, че броят им бил поне сто, като ги пресмятаваха по обичайния брой на погребаните за една седмица.

До тази седмица в деветдесет и седемте енории на Сити нямаше случай на чума, с единственото изключение на споменатия французин. Сега в Сити умряха четириима: един на Уд стрийт, един на Фенчън стрийт и двама в Крукед Лейн. В Съдък изобщо нямаше чума — нито един човек не беше умръял от чума на другия бряг на реката.

Аз живеех отвъд Олдгейт, някъде по средата между Олдгейт Чърч и Уайтчапъл Барс, отляво, т.е. на северната страна на улицата, и тъй като заразата не беше достигнала до тази част на града, в нашия квартал хората продължаваха да живеят спокойно. Но в другия край на града хората бяха страшно разтревожени и по-заможните, особено знатните и благородниците от западната част на града, напускаха Лондон на тълпи с все семействата и прислугата си по съвсем необичаен начин. Това личеше особено много в Уайтчапъл, т.е. Брод стрийт, където живеех самият аз: нищо друго не се виждаше, освен коли и двуколки с багаж, жени, прислуга, деца и прочие, както и карети със знатни люде и придружаващи ги ездачи — всички бързаха да заминат; след това се появиха празни коли, двуколки и запасни коне със слуги, които очевидно се връщаха или са били изпратени от провинцията да пренесат още хора; освен това се виждаха голям брой конници, някои сами, други придружени от слугите си — повечето натоварени с багаж и готови за път, както всеки можеше да разбере по външността им.

Това беше страшна и тъжна гледка и тъй като трябваше да я гледам от сутрин до вечер (в същност друго за гледане нямаше), тежки

мисли ме изпълниха за бедата, сполетяла града, и големите нещастия, които очакваха онези, които щяха да останат в него.

В течение на няколко седмици хората толкова бързаха да заминат, че човек едва можеше да се добере до вратата на кмета — тълпяха се около нея, блъскаха се, за да се сдобият с паспорти и здравни свидетелства за онези, които щяха да пътуват в чужбина, тъй като без тях нито пропускаха да се преминава през градовете по пътя, нито да се пренощува, в който и да е хан. И тъй като през този период никой не беше умрял в Сити, кметът издаваше здравни свидетелства на живеещите в деветдесет и седемте лондонски енории и в Либъртис без никакви затруднения.

Това бързане, казвам, продължи няколко седмици, т.е. през целия май и юни, и то по-скоро защото се носеше слух, че правителството щяло да нареди да поставят контролни постове и бариери по пътищата, та да попречат на хората да пътуват, и че градовете по пътищата нямали да позволят на лондончани да преминават през тях, защото се бояли, да не би да пренесат заразата, макар и, поне отначало, слуховете да бяха безпочвени и плод на хорското въображение.

Вече започнах сериозно да се замислям и за себе си, да се питам какво да правя и какво да предприема, т.е. дали да решава да остана в Лондон, или да заключа дома си и да избягам, както сториха съседите ми. Говоря за това толкова подробно, защото не зная дали няма да бъде от полза за онези, които ще дойдат след мене, ако се озоват в същата беда и ако ще трябва по същия начин да вземат решение; затова искам разказът ми да бъде за тях по-скоро поука как да действат, отколкото повествование за онова, което сторих, защото съзнавам, че те не биха дали и пукната пара да узнаят какво ми се е случило.

Трябваше да разреша два важни въпроса: единият, какво да правя с търговията и магазина си, който беше твърде голям и представляваше всичко, което притежавах на този свят; и другият — как да запазя живота си при такова страшно бедствие, което очевидно щеше да се разпространи по целия град и което, колкото и страшно да беше въщност, изглеждаше още по-страшно поради моите и хорските страхове. Първото ми съображение беше извънредно важно за мене. По занятие бяха седлар и тъй като търговските ми работи бяха предимно с търговци, свързани с английските колонии в Америка, а не с един магазин или със случайни сделки, търговията ми твърде много

зависеше от тях. Действително не бях женен, но имах присуга в магазина си, имах къща, магазин и складове, пълни със стока; накратко казано, да изоставя всичко това, без някой да го наглежда или без да натоваря доверен човек да се занимава с работите ми, би означавало да рискувам да изгубя не само търговията си, но и цялата си стока, т.е. всичко, което притежавах.

По същото време в Лондон живееше мой по-голям брат, дошъл от Португалия преди няколко години. Когато се посъветвах с него, той ми отговори с три думи, изречени при съвсем друг повод: „Господарю, спасявай се.“ Накратко казано, той ми препоръча да се оттегля на село, както той самият възнамерявал да стори със семейството си, като ми рече нещо — което очевидно беше чул в чужбина, — че най-добрата предпазна мярка срещу чумата била да се бяга от нея. А на довода ми, че това означава да зарежа и търговия, и стока, и вземания, той ми отвърна със същите думи, с които аз подкрепях решението си да остана, а именно, че поверьвам себе си и здравето си в божиите ръце; това най-силно опровергавало съображенията ми да не изоставям търговията си и стоката си, „защото — казваше ми той, — не е ли толкова разумно да оставиш на бога да реши дали да запазиш или да загубиш търговията си, колкото и да останеш при такава опасност, като повериши живота си в неговите ръце“.

Не можех да твърдя, че съм затруднен да замина, защото няма къде да отида, тъй като имах и приятели, и роднини в Нортхампъншър, откъдето беше семейството ни, а освен това в Линкъншър живееше единствената ми сестра, която беше готова да ме приеме и приюти.

Брат ми, който беше вече изпратил жена си и двете си деца в Бедфордшър и бе решен да ги последва, настоятелно ме увещаваше да замина. По едно време се съгласих с него и реших да тръгна, но тогава не можах да намеря кон, тъй като, макар и да беше вярно, че не всички лондончани напуснаха града, смея да твърдя, че всички коне действително го бяха напуснали; в продължение на няколко седмици едва ли можеше да се купи или наеме кон в целия град. По едно време реших да тръгна пеша, заедно с един слуга, както правеха мнозина, и за да не спираме да нощуваме по хановете, да си носим войнишка палатка и да спим на полето, тъй като времето беше топло и нямаше опасност от простуда; казвам, както правеха мнозина, защото някои

най-сетне прибягваха до това, особено онези, които бяха воювали в неотдавна завършилата война. И трябва непременно да отбележа, че ако мнозинството, които пътуваха, бяха сторили същото, чумата нямаше да се разнесе по толкова много градове и домове, което докара големи беди и унищожи такова множество хора.

Но точно тогава моят слуга, когото смятах да взема със себе си, ме измами: тъй като се беше уплашил от нашироко пълзналата болест и не знаеше кога ще тръгна, той ме изостави и избяга сам, така че трябваше да отложа заминаването си за известно време. А вземех ли решение да тръгна, все нещо осуетяваше намерението ми и бивах принуден да отложа заминаването си. Тук трябва да разкажа нещо, което иначе би минало за ненужно отклонение, т.е. че в осуетяването на отпътуването ми имаше божи пръст.

Разказвам тази история като най-подходящия способ, който бих препоръчал всекому за такива случаи — особено ако той осъзнава дълга си и е готов да го изпълни. Такъв човек би трябало да следи за особени предзнаменования, които се явяват в такова време, да ги види във взаимовръзката им, както и връзката им с въпроса пред него. Тогава, струва ми се, предзнаменованията може да се приемат като знак от бога, който несъмнено сочи как да се постъпи в този случай: дали да замине, или остане, където си живее, когато избухне епидемия от заразна болест.

Една сутрин, както размишлявах по този въпрос, ми мина през ум, че тъй като нищо никога не ни спохожда без волята на всевишния, в тези осуетявания на отпътуването ми има нещо необикновено и че трябва да помисля дали те не сочат нещо, дали не ми говорят, че волята на провидението е да не замина. Следната ми мисъл бе, че ако действително божията воля е да остана, бог е в състояние да запази живота ми сред смъртната опасност, която ме заобикаляше. Рекох си, дали ако се опитам да се спася с бягство от дома си и се опълча срещу тези предзнаменования, които приемах за божествени, това нямаше да означава един вид бягство от бога и че той можеше да изпрати своето наказание да ме настигне, когато и където пожелае.

Тези мисли отново съвсем разколебаха решението ми да замина и когато пак говорих с брат си, му казах, че съм склонен да остана и приема съдбата, която бог ми беше отредил; обясних му, че смяtam за свой дълг да постъпя така по причините, които посочих.

Брат ми, макар и твърде набожен човек, се изсмя, когато споменах за предзнаменованията на провидението. Разправи ми няколко истории за подобни безразсъдно смели хора, както ги нарече, като мене; каза ми, че ако действително не можех да пътувам поради болест или някакво друго страдание, аз трябваше да се подчиня на божието указание и бидейки в невъзможност да замина, да приема указанията на този, който, като мой създател, има неоспоримото върховно право да разполага с мен; тогава не би било трудно да определя кое е знак на провидението и кое не. Но да приема като знак на провидението да не напушtam града това, че не съм успял да наема кон, или защото слугата, който щял да ме съпровожда, ме изоставил, просто било смешно — нали съм здрав и имам ръце и крака и други слуги, съвсем лесно бих могъл да вървя пеш един-два дни; при това имах валидно здравно свидетелство и бих могъл да наема кон или да взема пощенската кола, което би било по-удобно.

Тъй като брат ми беше търговец и както вече споменах, преди няколко години се бе завърнал от Лисабон, той започна да разказва за пагубните последствия на вярата на турците и мюсюлманите в Азия и другаде, където бе ходил. Казваше, че като разчитали на вярата си в предопределението на съдбата, те смятали края на всекиго начертан и неизменно предварително определен; затова равнодушно ходели по местата, където се ширела болестта, и разговаряли с болните, поради което измирали по 10 000–15 000 души на седмица, докато европейците или търговците християни се затваряли в домовете си, не допускали никого до себе си и така обикновено избягвали заразата.

Тези доводи на брат ми отново ме накараха да променя решението си и аз започнах да мисля за заминаване; съответно се разпоредих да се подготви всичко необходимо за пътуване. Междувременно болестта се беше разпростирила наоколо. Според съобщенията достигнаха до 700 души погребани седмично и брат ми каза, че не смее повече да остане в Лондон. Помолих го да ме изчака до следния ден, за да размисля и взема решение, тъй като вече бях подготвил всичко, доколкото беше възможно, по отношение търговските си работи — натоварил бях човек да се занимава с тях и не ми оставаше друго, освен да реша какво да правя.

Тази вечер се прибрах у дома твърде потиснат и разколебан; не знаех какво да правя. Определил бях вечерта да обмисля въпроса

сериозно и останах сам. Вече хората, като че ли по негласно споразумение, бяха възприели навика да не излизат от дома след залез-слънце по причини, на които ще имам случай да се спра по-нататък.

Уединен в къщи тази вечер, най-напред се опитах да решава какво бях длъжен да сторя. Изредих доводите, с които брат ми ме убеждаваше да замина на село, и ги сравних с дълбоко запечатаните в съзнанието ми причини да остана: очевидният ми дълг, който произтичаше от особените изисквания на професията ми, и грижата за стоките ми, които в същност представляваха единственото ми имущество, ми повеляваха да остана; също така и предзначението, които смятah, че съм получил от провидението, ми сочеха пътя, който трябваше да следвам. Мина ми през ум, че ако са се случили неща, които мога да нарека знак да остана, би трявало да приема, че това включва и обещание да бъда запазен от болестта, ако действително остана.

Такива мисли ме изпъльваха и все повече и повече бях склонен да остана, защото бях вътрешно убеден, че ще бъда пощаден. Докато умът ми бе изцяло зает с този въпрос, аз прелиствах Библията, която лежеше пред мен. Тогава изведенъж извиках: „Господи, не знай какво да правя, научи ме!“, и други подобни възклициания. В този момент престанах да прелиствам Библията и случайно я разгърнах на страницата на псалом 91, зачетох втория стих, продължих до седмия стих, след това достигнах до десетия:

И каза господу: Ти си мое прибежище, защита моя,
боже мой, комуто се уповавам!

И ще те избави от примка на ловец, от изтребителна
проказа.

С перата си ще те осени и под крилото му ще бъдеш
на безопасно, щит и ограда е неговата истина.

Няма да се уплашиш от ужасите нощем, от стрелата,
която лети нощем, от ходещата в тъмната язва, от заразата,
която опустошава по пладне.

До тебе ще паднат хиляда и десет хиляди теб
отдясно; но до тебе няма да се приближи.

Само ще гледаш с очите си и ще виждаш отплатата на нечестивците.

Защото ти каза: Господ е мое упование; Всевишния си изbral за твоето прибежище.

Зло няма да ти се случи, и язва няма да се приближи до твоето жилище.

Едва ли е нужно да казвам на читателя, че от този момент реших да остана в града, като се оставя изцяло на милостта и закрилата на всевишния и изобщо да не търся каквото и да било убежище. Тъй като животът ми беше в неговите ръце, той можеше да ме запази както по времето, когато върлува заразата, така и когато я няма. Ако ли пък не смяташе за нужно да ме избави — животът ми пак беше в неговите ръце — той можеше да прави с мен каквото намери за уместно.

С това решение си легнах. На следния ден то се потвърди със заболяването на жената, на която щях да повера дома си и работата си. От друга страна, още една беда ме сполетя — на следния ден самият аз бях твърде неразположен, така че и да исках да тръгна, нямаше да мога да го сторя. Болестта ми продължи три-четири дни и това окончателно затвърди решението ми да остана; затова се сбогувах с брат си, който замина за Доркинг, в Съри, и след това щеше да продължи за Бъкингъмшир или Бедфордшър към едно сигурно място, което беше намерил за семейството си. Беше лошо време за боледуване, защото само някой да кажеше, че е болен, веднага го обявяваха за чумав. Макар и да нямах наистина симптомите на тази болест, но тъй като ми беше много зле — болеше ме както главата, така и стомахът — опасявах се, че действително съм хванал чума. Но след около три дни бях вече по-добре, през третата нощ спах добре, поизпотих се и това ме ободри. Опасенията, че съм се заразил, изчезнаха с оздравяването ми и аз се заех с работите си както обикновено.

Но, от друга страна, всичко това измести всякаква мисъл за отпътуване на село; и тъй като брат ми беше заминал, вече не спорех нито с него, нито със себе си по този въпрос.

Вече беше през средата на месец юли и чумата, която върлуваше предимно в другата част на града — както споменах по-рано — в енорииите Сейнт Джайлс, Сейнт Андрус, Хоубърн и към Уестминстър

— сега тръгна на изток и започна да наближава онази част на града, където живеех и аз. Трябва да се отбележи, че чумата не идваше направо към нас, защото Сити, т.е. частта на града вътре в градските стени, все още продължаваше да бъде, общо взето, незасегната, нито пък по това време се беше разпространила много през реката в Съдък. Макар и през тази седмица да бяха починали 1268 души, от които се предполагаше, че 900 са умрели от чума, в цялото Сити имаше двадесет и осем умрели, в Съдък, включително енорията Ламбет — деветнадесет, докато само в Сейнт Джайлс и Сейнт Мартинс ин дъ Фийлдс от чума умряха 421 души.

От друга страна, забелязахме, че заразата бе обхванала предимно многолюдните енории в покрайнините и тъй като там живееха главно бедни хора, болестта се разпростирачи повече нататък, отколкото към Сити, както ще кажа по-долу. Та казвам, забелязахме, че чумата тръгна към нас, т.е. към енориите Кларкънуел, Крипългейт, Шордич и Бишъпгейт. Последните две енории са свързани с Олдгейт, Уайтчапъл и Степни. Когато заразата достигна тук, чумата се разрази с изключителна сила и ярост, дори когато постигна в западните енории, откъдето бе започнала.

Странно беше, че точно през тази седмица — от четвърти до единадесети юли — почти четиристотин души бяха умрели от чума само в двете енории Сейнт Мартинс и Сейнт Джайлс ин дъ Фийлдс, а в енорията Олдгейт — четирима, в енорията Уайтчапъл — трима, в енорията Степни — само един.

Подобно беше положението през следващата седмица — между единадесети и осемнадесети юли, когато съобщенията даваха броя на умрелите като 1761, при това нямаше повече от шестнадесет умрели от чума по цялото протежение на реката откъм Съдък.

Но това положение скоро се промени — смъртните случаи от чума се умножиха, особено в енорията Крипългейт и Кларкънуел дотолкова, че през втората седмица на август само в енорията Крипългейт погребаха 886 души, в Кларкънуел — 155 и със сигурност може да се смята, че от първите 850 бяха умрели от чума, а от вторите, според самото съобщение, 145 бяха умрели от чума.

През месец юли, както отбелязах, нашата част от града сякаш беше пощадена в сравнение със западната част, аз обикалях улиците по моите работи и ежедневно или всеки втори ден нарочно ходех до Сити,

къщата на брат ми (той ме беше натоварил да я наглеждам); тъй като ключът беше в джоба ми, влизах вътре и обикалях повечето стаи, да се уверя, че всичко е в ред, защото, макар да е ужасно да се каже, че сред такова бедствие могат да се намерят хора със закоравели сърца, готови да обират и крадат, несъмнено ставаха всякакви безчинства, дори лекомислени забавления и разврат се вършеха съвсем открито, но не бих казал често, защото жителите на града бяха доста намалели.

Междувременно започнаха да се явяват случаи на чума и зад градските стени, в Сити, чийто обитатели бяха намалели значително поради заминаването на голям брой хора; те продължаваха да бягат и през юли, макар и не толкова, колкото преди. През август отпътуваха толкова много хора, та се питах дали в града нямаше да останат само представителите на властите и слугите им.

Като казвам, че хората бягаха от града, би трявало да отбележа, че дворът замина по-рано, още през началото на юни, и се настани в Оксфорд, където бе угодно на бога да го запази, и както узнах, нито един от придворните не се разболял от чума. Не мога обаче да кажа, че съм забелязal у тях някакъв израз на благодарност и те едва ли с нещо поправиха поведението си, макар че нямаше нужда да се сочат крещящите им пороци, които, без да бъдем несправедливи, можем да кажем, бяха до голяма степен причина да се стовари това страшно божие възмездие върху цялата нация.

Сега външният вид на Лондон беше действително странно изменен. Имам пред вид всички къщи в града, в Либъртис, в предградията, в Уестминстър и Съдък, с една дума, навсякъде. Колкото до онази особена част на града вътре в градските стени, наречена Сити, тя не беше още много засегната. Но изобщо външният вид на всичко, казвам, беше много променен: грижа и скръб бяха изписани по всички лица. И макар в някои части на града заразата да не бе още проникнала, всички изглеждаха дълбоко загрижени; понеже виждахме, че болестта се приближава, всеки считаше себе си и семейството си в крайна опасност.

Ако беше възможно да представим точно онези времена на хората, които не са ги видели, и да дадем на читателя истинска представа за ужаса, който бе обхванал цялото население, тази картина щеше да порази ума му и да го изпълни с почуда. Цял Лондон, може да се каже, бе потопен в сълзи. Всъщност опечалените не се виждаха по

улиците, тъй като никой не носеше черно, нито пък си ушиваше официални траурни дрехи и при смъртта на най-близки приятели, но плачът на роднините на мъртвите се чуваше по улиците. Писъците на жените и децата по прозорците и вратите на къщите, където техните най-скъпи близки може би умираха или бяха току-що умрели, тъй често се чуваша, че разкъсваха и най-коравото сърце. Плачове и ридания се носеха почти от всяка къща, особено през началото на епидемията; по-късно сърцата на хората закоравяха, тъй като смъртта беше постоянно пред очите им; не им беше толкова жал за изгубените приятели, защото очакваха след някой час да дойде и техния ред.

Заради работата си трябваше да ходя понякога и в другия край на града, макар че болестта върлуваща главно там. Тъй като за мен, както и за всички други, чумата беше нещо ново, най-изненадващо бе да видя пусти улиците, които обикновено бяха тъй оживени; в тях се виждаха толкова малко хора, че ако бях чужденец и се бях загубил, можех понякога да измина цялата дължина на улицата (имам пред вид страничните улици), без да видя някого, който да ме упъти, освен пазачите, поставени пред вратите на затворените къщи, за които ще говоря след малко.

Един ден, когато бях по работа в тази част на града, любопитството ме накара да наблюдавам по- внимателно държането на хората и в действителност да извървя доста голямо разстояние, където въобще нямах никаква работа. Отидох нагоре по Хоубърн и там широката улица беше пълна с хора, но всички вървяха по средата, а не покрай сградите; предполагам, защото не искаха да се доближат до онези, които излизаха от къщите, нито да усетят миризмите, идващи от къщи, които може би бяха заразени.

Адвокатските кантори бяха затворени до една. Не се виждаха много адвокати от разните адвокатски корпорации — Темпъл, Линкънс Ин или Грейс Ин. Никой не водеше дела и за адвокатите нямаше работа; освен това беше по време на съдебната ваканция и повечето се бяха пръснали по селата. На някои места цели редици къщи бяха заключени, защото обитателите им бяха избягали и се виждаха само по един-двама пазачи.

Като казвам, че на цели улици къщите бяха затворени, не искам да кажа, че бяха затворени по заповед на съдията, но че голям брой хора бяха последвали кралския двор поради естеството на работата си

или друга зависимост от двора; а понеже и други бяха избягали, уплашени от болестта, някои улици бяха напълно запустели.

В Сити, макар че отпърво всички бяха изпаднали в неописуем ужас, страхът, общо казано, не бе още толкова голям главно защото болестта отначало беше на вълни и хората, така да се каже, ту се разтревожваха, ту се успокояваха на няколко пъти, докато най-после свикнаха с нея; и дори когато тя върлуваше в остра форма, като виждаха, че не се разпространява в Сити, нито в източната и южната част на града, почнаха да добиват смелост и, така да кажа, малко претръпнаха. Вярно е, че голям брой хора избягаха, както вече отбелязах, но те бяха главно от западния край на града, и то от онази част, която наричаме центъра на Сити. Тоест измежду най-богатите, както и онези, които не бяха обременени със занаяти и търговия. Колкото до останалите, повечето останаха и изглеждаха готови за най-лошото; така че в частта, която наричаме Либъртиз, както и в предградията, в Съдък, и в източната част, в Уопинг, Ратклиф, Степни, Родъхит и други хората, общо взето, останаха, с изключение тук-там на някои заможни семейства, които, както казах по-горе, не зависеха от работата си.

Не трябва да се забравя, че и Сити, и предградията бяха препълнени с хора по време на изпитанието; искам да кажа, в началото на епидемията. Макар че доживях да видя още по-голямо увеличение на населението и голямо множество от хора да се заселват в Лондон, все пак винаги сме смятали, че след свършването на войните, когато войските бяха разпуснати и монархията бе възстановена, броят на хората, които се струпаха в Лондон, за да се установят там на работа или за да бъдат на издръжка на кралския двор като награда за заслуги или по кралско благоволение и пр., беше такъв, че градът достигна над сто хиляди души, т.е. повече от когато и да било дотогава. Някои дори казваха, че били двойно повече, защото всички разорени семейства от кралската партия се стекоха там. Всички бивши воиници започнаха да упражняват занаяти в Лондон и множество семейства се установиха в града. Пък и кралският двор донесе със себе си голям разкош и нови моди. Всички хора бяха станали весели и разточителни и радостта от Реставрацията бе довела огромен брой семейства в Лондон.

Често съм си мислел, че както римляните са обсадили Ерусалим, когато евреите се събрали там да празнуват Пасха — и в града са били

струпани невероятен брой хора, които иначе са щели да бъдат по други места, — така и чумата навлезе в Лондон, когато населението се бе увеличило невероятно много поради гореспоменатите особени обстоятелства. Струпването на множество хора около един весел кралски двор, изпълнен с младежи, създаваше голяма търговия в Сити, особено що се отнася до модни стоки и разкошно облекло, и това привлече голям брой работници и занаятчии, повечето бедни хора, които живееха от труда си. Спомням си, че в едно изложение до кмета върху положението на бедните се казваше, че в и около града има не по-малко от сто хиляди тъкачи на панделки, които живеят най-вече в енориите Шордич, Степни, Уайтчапъл и Бишъпсгейт и там главно около Спитълфийлдс; искам да кажа в Спитълфийлдс, какъвто беше тогава, тоест с една пета по-малък от сегашния.

По това може да се съди за броя на цялото население. И аз наистина често съм се чудил, че след като такъв огромен брой хора напуснаха отначало, в града, изглежда, продължаваше да живее такова множество.

Но нека да се върна отново към началото на това пълно с изненади време. Първоначалните страхове на хората се усилиха особено от няколко страни събития. Чудно е наистина, че взети заедно, те не накараха цялото население да се надигне като един човек, да напусне жилищата си и да остави града като място, предопределено от бога за кръвна нива^[3], осъдено да бъде изличено от лицето на земята и всичко, което се намира там, да загине заедно с него. Ще спомена само няколко от тези неща; но те бяха толкова много и толкова магьосници и врачки говореха за тях, че често съм се чудил как въобще някой (особено жените) е останал в града.

На първо място, една ярка звезда или комета се явяваше в течение на няколко месеца преди чумата, както се яви на следната година преди големия пожар. Бабите и флегматичните хипохондрици от другия пол, които също бих нарекъл баби, забелязаха (както твърдяха по-късно, макар че го казваха и преди да преминат тези две божии наказания), че двете комети минавали точно над Сити, и то съвсем ниско над къщите; от това било ясно, че двете предзнаменования означавали нещо само за Сити. Казваха, че кометата преди чумата имала тъмен, убит цвят и движението ѝ било тежко, тържествено и бавно, а кометата преди пожара била пламтяща и

движението ѝ бързо и бясно. От това се разбирало, че едната предвещава тежко наказание, бавно, но строго, грозно и ужасно, каквото беше чумата, а другата — внезапен, бърз и огнен удар, т.е. пожар. Дори някои хора отиваха дотам, че като гледаха кометата, която предшестваше пожара, си въобразяваха, че не само я виждат как преминава бързо и бурно и възприемат движението ѝ с очи, но и че я чуват; фучала страхотно и ожесточено и фученето било страшно силно, но поради разстоянието едва се долавяло.

Видях и двете звезди и трябва да призная, че понеже главата ми беше пълна с тези приказки, аз самият бях склонен да гледам на тях като на предизвестия и предупреждения за божия гняв; особено когато, след като чумата последва първата, видях и втора от същия вид, можех само да кажа, че бог още не е наказал достатъчно града.

Същевременно обаче не можех да приема напълно това, което се говореше, тъй като знаех, че астрономите отдават тези явления на естествени причини и че движенията на звездите и дори техните кръговрати са изчислени — или поне се твърди, че са изчислени, така че те не могат действително да бъдат предшественици или предвестници, а още по-малко причинители на събития като чума, война, пожар и други подобни.

Но каквито и да са или да са били моите мисли и мислите на философите, все пак тези неща оказаха повече от обикновено влияние върху умовете на хората от народа; почти всички изпитваха зловещи предчувствия за никаква ужасна беда и божие наказание, които очакват града; и то главно при вида на тази комета, както и поради малката тревога, която се създаде през декември, когато двама души умряха в Сейнт Джайлс, както споменах по-горе.

Заблудите на времето също усилиха страховете на хората. Не мога да си представя по каква причина, но сега, струва ми се, бяха по-склонни да вярват на пророчества и астрологически заклинания, сънища и всякакви бабини деветини, отколкото преди или след чумата. Дали и тази нещастна склонност беше първоначално породена от глупостите, разпространявани от някои хора, които печелеха пари, като печатаха предсказания и гадания, не мога да кажа. Сигурно е обаче, че народът бе страшно наплашен от книги като „Алманах“ на Лили, „Астрологически предсказания“ на Гадбъри, „Алманахът на бедния Робин“ и други подобни; а също така от няколко уж религиозни книги,

едната озаглавена „Напусни града, народе мой, за да не бъдеш поразен от чумата му“, друга, наречена „Честно предупреждение“, трета — „Онзи, който си спомня за Британия“. Такива книги имаше много и всички или повечето от тях предсказваха, направо или прикрито, че градът ще бъде опустошен. А имаше и хора тъй побъркани и обезумели, че тичаха по улиците и крещяха своите пророчества, твърдейки, че са изпратени да проповядват; особено един, който викаше по улиците подобно на пророк Йона в Ниневия: „След четиридесет дни Лондон ще бъде унищожен“. Не съм сигурен обаче дали викаше четиридесет дни или няколко дни. Друг пък тичаше из града гол, само по долни гащи, и денем и нощем крещеше, подобно на човека, за когото споменава Йосиф, той викал: „Горко ти, Йерусалиме!“, малко преди градът да бъде разрушен. Така и това нещастно голо същество крещеше: „О, великият и страшен бог!“; не казваше нищо повече, а повтаряше постоянно тези думи със страшен глас и лице, изкривено от ужас. Той тичаше бързо и доколкото поне аз можах да чуя, никой никога не го бе видял да спре да почине или да се храни. На няколко пъти срещнах този нещастник из улиците и исках да го заговоря, но той не щеше да влезе в разговор с мен, нито с когото да било другого, и продължаваше безспир зловещите си крясьци.

Тези случки ужасиха хората до крайна степен, особено когато на два-три пъти прочетоха в съобщенията, че в Сейнт Джайлс няколко души са умрели от чума.

Покрай тези събития трябва да се споменат и сънищата на бабите или, както би трябало да кажа, тълкуването, което бабите даваха на сънищата на другите хора; от тях голям брой хора загубиха ума си. Някои чуваха гласове, които ги предупреждаваха да напуснат града, защото там ще избухне такава чума, че живите няма да смогнат да погребват мъртвите. Други виждаха видения във въздуха. И нека ми бъде позволено да кажа, без да проявявам липса на милосърдие, че тези хора чуваха гласове, които никога не са говорили, и виждаха неща, които никога не са се появявали. Но въображението на хората бе наистина станало капризно и налудничаво. И нищо чудно, че тези, които постоянно се взираха в облаците, виждаха форми и фигури, изображения и привидения, които не бяха нищо друго, освен въздух и изпарения. Тук ни казваха, че видели пламтящ меч, държан от ръка, която излизала от един облак; там видели във въздуха погребални коли

и ковчези, в които лежали мъртвци; там пък купища трупове, които лежали непогребани, и други подобни, които даваха храна на въображението на горките изплашени хора.

*Тъй болното въображение съзира
войници, кораби и битки във ефира,
дордете поглед трезв небето не обгърне
иллюзията в облак да превърне.*

Бих могъл да изпълня моя разказ с описанията, които тези хора даваха на своите видения. И всеки един от тях беше така убеден, че е видял това, което твърдеше, че е видял, че човек не можеше да му противоречи, без да си развали приятелството с него, или пък да бъде счетен за груб и с лоши обносци, от една страна, а също богохулен и тъп, от друга. Веднъж, преди да започне чумата (истински, а не както в Сейнт Джайлс) — мисля, че беше през март, — видях тълпа хора на улицата и се присъединих към тях, за да удовлетворя любопитството си. Всички гледаха нагоре в небето, за да видят това, което една жена казваше, че вижда ясно — ангел, облечен в бяло, с пламтящ меч в ръка, който той въртял или размахвал над главата си. Тя описваше точно всяка част от образа, показваше формата и движението му и бедните хорица се съгласяваха охотно и с готовност с нея. „Да, виждам всичко ясно — казваше един. — Ето мечът, ясно е като бял ден.“ Друг виждаше ангела. Трети виждаше самото му лице и крещеше какво прекрасно същество бил той. Един виждаше едно нещо, друг друго. Аз гледах не по-малко упорито от другите, но може би не с такава готовност да се поддам на внушение; и казах наистина, че не виждам нищо друго, освен бял облак, светъл от едната страна, тъй като слънцето осветяваше другата му част. Жената се постара да ми покаже ангела, но не можа да ме накара да призная, че съм го видял, защото да се съглася с нея, щеше да значи да я изльжа. Тогава жената се нахвърли върху ми, погледна ме в лицето и си въобрази, че се смея — въображението й и в това я измами, защото аз не се смеех, а много сериозно разсъждавах как горките хора се плашеха от собствените си измислици. Тя обаче се отдръпна от мен, наричайки ме нечестивец и богохуленник, и ми каза, че е дошъл часът на божия гняв, че страшни

божии наказания наближавали и че неверници като мен ще бъдат поразени и ще загинат.

Хората наоколо изглеждаха също така възмутени като нея. Разбрах, че е невъзможно да ги убедя, че не съм им смял. Думите ми не само нямаше да разсейт заблудата им, но щяха да ги предизвикат да ме нападнат; затова ги оставих и се отдалечих. И това видение мина за така истинско, както пламтящата звезда.

Друга подобна среща имах също посред бял ден. Минавах през тясната уличка, която води от Пети Франс към Бишъпсгейтските гробища, покрай редица къщи, превърнати в старчески приюти. Черквата или енорията на Бишъпсгейт има две гробища: през едното се минава от квартала, наречен Пети Франс, и се излиза на улица Бишъпсгейт, точно при черковната врата; другото е на страната на тясната уличка, където старческите приюти са отляво, а отдясно има ниска стена с ограда върху нея, а още по-надясно е градската стена.

На тази уличка стоеше един мъж и гледаше между летвите на оградата към гробището, заобиколен от малка тълпа хора, колкото можеше да се побере в тясната улица, без да се спира движението; той говореше пламенно на струпалите се наоколо му, като сочеше ту едно място, ту друго и твърдеше, че вижда дух, който ходи по надгробните площи. Той описваше формата, стойката и движенията на духа тъй точно, че му се струваше най-смайващото нещо на света, че всички не го виждат така добре, като него. Внезапно изкряскваше: „Ето го там! Сега идва насам!“ и след малко „Върна се обратно“, така че най-после накара хората да повярват; ту един, ту друг си въобразяваше, че вижда призрак. Този човек идваше всеки ден и предизвикваше необикновено силна гълъчка, като се има пред вид, че уличката е толкова тясна. Щом часовникът на Бишъпсгейт ударел единадесет часа, духът като че ли се сепвал и сякаш извикан от някого, внезапно изчезвал.

Аз гледах старательно във всяка посока, в която сочеше човекът в момента, но не можах да видя никакъв призрак. Но този нещастник говореше с такава увереност и така изобилно напълни главите на хората с фантазии, че те си отиваха разтреперани и уплашени, докато най-после малцина, които знаеха за духа, искаха да минават по тази уличка, а нощем едва ли някой се решаваше да мина оттам по каквато и да било причина.

Привидението — както твърдеше горкият човек — правело знаци към къщите, към земята и към хората и явно показвало (или поне те разбирали така), че много народ ще бъде погребан в това гробище, както и в действителност се случи. Но че човекът е видял някакъв дух, аз ни най-малко не вярвах, нито пък сам можех да видя нещо, макар че най-старателно гледах и се мъчех да го видя, ако е възможно.

Тези случки показват доколко хората наистина бяха под влиянието на халюцинации. Тъй като те вече знаеха за приближаващото се изпитание, всичките им предсказания се отнасяха до една страшна чума, която ще опустоши целия град, дори цялото кралство и ще унищожи цялото население, и хора, и животни.

Към това астролозите прибавяха и разкази за някакви зловредни съвпадения на пътищата на планетите, които щели да имат гибелни последици. Едното от тези съвпадения трябваше да се случи и действително се случи през октомври, а другото през ноември. Така астролозите напълниха главите на хората с тълкувания на тези небесни знамения, които предвещавали суща, глад и мор. Колкото до първите две, те обаче бяха напълно в грешка, тъй като нямаше нито едно сушаво годишно време; в началото на годината имахме мраз, който трая от декември почти до март, и след това неко време, по-скоро топло, отколкото горещо, с прохладни ветрове, с една дума, напълно подходящо за сезона време, а също така и много силни дъждове.

Направени бяха известни усилия да се забрани печатането на книги, които тревожат хората, и да се сплашат разпространителите им, някои от които бяха запрени. Но нищо повече не бе направено, доколкото знам, тъй като правителството не желаеше да дразни хората, чиито ум бе вече изхвръкнал, ако мога да се изразя така.

Не мога също така да оправдая онези свещеници, които в проповедите си по-скоро обезсърчаваха, отколкото ободряваха слушателите си. Мнозина от тях несъмнено вършеха това, за да вдъхнат твърдост на хората и особено, за да ги подтикнат към покаяние. Сигурно е обаче, че те не постигаха целта си или поне не дотолкова, че да компенсират вредата, която причиняваха.

И наистина в цялата Библия бог привлича към себе си, като призовава и кани; той иска да се обърнем към него и да живеем и не ни принуждава към това със страх и ужас. Трябва да призная, че според

мен и свещениците трябваше да подражават на господа бога, защото в цялото евангелие бог възвестява своята милост и готовност да приема разкаялите се и да им прости, като казва със съжаление: „Не искате да дойдете при мен, за да имате живот“, и затова евангелието се нарича евангелие на мира и евангелие на милосърдието.

Имаше някои добри свещеници, и то от всички изповедания и убеждения, чиито проповеди бяха пълни със страхотии и които говореха само за зловещи неща. Събираха ужасените хора и ги отпращаха потънали в сълзи. Предвещавайки само злини, те плашеха хората, че ще бъдат изтребени до крак, и не ги поучаваха, или поне не ги поучаваха достатъчно, да молят небето за милост.

Това време беше наистина време на пагубно религиозно разцепление. Безброй секти и изповедания възникваха сред народа. С възстановяването на монархията преди четири години бе възстановена англиканската черква. Обаче свещениците и проповедниците на презвитерианците и конгрегационалистите и на всички други вероизповедания бяха започнали да образуват отделни общества и да изправят олтар срещу олтар; всички те имаха отделно богослужение, макар че тогава не бяха толкова многобройни както сега. Протестантите не бяха още събрани в една черква, както по-късно, и общините, които бяха така образувани, бяха още малобройни. Но и тези, които съществуваха, не бяха разрешени от правителството, което се стараеше да ги премахне и забраняващ събранията им.

Но чумата отново помири разните черкви, поне за известно време, и на много от най-добрите и най-ценни протестантски пастори и проповедници бе позволено да служат в черквите, където англиканските енорийски свещеници бяха избягали; а мнозина бяха избягали, защото не можаха да понесат изпитанието. Хората, без разлика на вероизповедание, се тълпяха да слушат проповедите им, без да питат кои са те и какви са убежденията им. Но след като болестта премина, този дух на помирение отслабна; и понеже всички енорийски свещеници се върнаха в черквите си, а там, където свещениците бяха умрели, назначиха нови, работите тръгнаха отново по старото русло.

Една беда винаги води друга след себе си. Тези страхове и опасения караха хората да вършат хиляди слабоволни, глупави и греховни неща; пък и не липсваха наистина грешни хора, които да ги подтикват към това: всички ходеха по врачи, магьосници и астрологи,

за да узнаят бъдещето си или, както се изразява простолюдието, да им врачуват, да им направят хороскоп и други подобни. Поради тази лудост градът скоро започна да гъмжи от самозванци, които твърдяха, че са вещи в магията, наричана черното изкуство и не знае още как; твърдяха дори, че са замесени в хиляди пъти по-лоши дела с дявола, отколкото бяха в действителност. И тази търговия стана така открита и тъй широка, че често се виждаха фирми и надписи, поставени над вратите: „Тук живее врачка“, „Тук живее астролог“, „Тук може да ви се направи хороскоп“ и други подобни. Бронзовата глава^[4] на брат Бейкън, която беше обичайната фирма по къщите на тези хора, или пък знакът на баба Шиптън^[5], или главата на Мерлин^[6] и други подобни можеха да се видят на всяка улица.

С какви безразсъдни, нелепи и смешни неща тези оракули на дявола задоволяваха хората, аз действително не знам, но сигурно е, че безброй клиенти се трупаха пред вратите им всеки ден. Щом по улиците се появеше някой важен човек с кадифена дреха, с колан и черно палто — в такова облекло обикновено ходеха тези лъжливи магьосници, — хората ги следваха на тълпи и им задаваха въпроси, както си вървяха.

Не е нужно да споменавам каква ужасна измама бе това и към какво водеше; но нямаше лек срещу нея, докато самата чума не ѝ тури край и, както предполагам, очисти града от повечето от тези мошеници. Едното зло беше, че когато бедните хорица питаха тези мними астролози дали ще има чума, или не, те всички даваха същия отговор: „Да“, защото това поддържаше тяхната търговия. Ако хората не бяха държани в страх, магьосниците скоро щяха да станат безполезни и скоро щеше да дойде краят на техния занаят. Но те винаги говореха на народа за еди-какви си влияния на звездите, за подреждането на еди-кои си планети, което непременно щяло да донесе болести и епидемии, а следователно и чума. Някои от тях дори имаха дързостта да казват, че чумата е вече започнала, което беше съвсем вярно, макар че тези, които го казваха, не знаеха нищо по въпроса.

За да бъда справедлив, трябва да кажа, че свещениците, както и проповедниците от повечето секти, които бяха сериозни и разумни хора, сипеха огън и жупел върху тези и други греховни дела и изобличаваха греховността и глупостта на врачките и магьосниците, а

по-трезвите и умни хора ги презираха и се ужасяваха от тях. Невъзможно беше обаче да се вразумят средните хора и работещите бедни. У тях страхът надделяваше над всички други чувства и те безумно пилееха парите си за тези приумици. Слугините и слугите бяха главните клиенти на гадателите. След като най-напред питаха: „Ще има ли чума?“, почти винаги следният въпрос беше: „О, сър, кажете, за бога, какво ще стане с мен?“, „Ще продължи ли да ме държи моята господарка, или ще ме изгони?“, „Ще остане ли тук, или ще отиде на село?“, „И ако отиде на село, ще ме вземе ли със себе си, или ще ме остави тук да умра от глад и да пропадна?“ Такива и други подобни въпроси задаваха слугите.

Истината е, че положението на горките слуги беше твърде печално, както ще имам случай да отбележа след малко, защото бе явно, че огромен брой от тях щяха да бъдат изпъдени, както и действително стана. Множество от тях загинаха, и то особено онези, които лъжливите пророци бяха залъгвали с надежди, че ще продължат службата си и ще заминат за село с господарите и господарките си. Ако обществената благотворителност не се бе погрижила за тези нещастни същества, чийто брой бе извънредно висок, както е при всички случаи от подобно естество, те щяха да бъдат в най-тежкото положение от всички хора в града.

Тези неща вълнуваха умовете на обикновените хора в течение на много месеци в началото, когато страхът ги бе завладял и когато чумата не беше още, така да кажа, избухнала. Но аз не трябва също да забравям, че по-сериозните жители се държаха по друг начин. Правителството насырчаваше тяхната набожност и определи общи молитви и дни на пост и смирение, когато хората да изповядват открито греховете си и да молят бога да се смили и да отклони страшния съд, надвиснал над главите им. Не може да се опише с какво усърдие хората от всички изповедания се възползваха от случая, как се тълпяха в черквите и молитвените домове; така се струпваха, че човек не можеше да се приближи дори до вратите на по-големите черкви. Бяха определени ежедневни молитви сутрин и вечер в няколко черкви и дни за частно моление в други; и на всички служби хората присъстваха с необикновено благочестие. Много семейства от едно или друго изповедание заедно с близките си роднини пазеха отделни пости. Така че, с една дума, онези хора, които бяха наистина сериозни и вярващи,

се отдаваха на истинско покаяние и смирение, както подобава на християни.

Освен това обществото показваше, че и то е готово да поеме своя дял в тези ограничения. Дори самият кралски двор, който тогава беше отдаден на веселие и разкош, си даваше вид, че е загрижен за надвисналата обществена опасност. На всички театри и фарсови трупи, създадени по примера на френския кралски двор, които бяха почнали да се разрастват, бе забранено да играят; игралните домове, танцуvalните салони и увеселителните заведения, които се бяха размножили и бяха започнали да развращават народа, бяха затворени и премахнати; шутове, смешници, хора, които разиграват кукли, танцьори по въже и други подобни, които бяха омаяли народа, затвориха вратите си, тъй като нямаха вече посетители; защото народът се вълнуваше от други неща и никаква особена тъга и възмущение от тези развлечения бе изписана по лицата дори на обикновените хора. Смъртта беше пред очите им и всеки започна да мисли за гроба си, а не за веселия и забавления.

Но дори и тези благоразумни разсъждения — които, ако бяха правилно проповядвани, щяха да накарат хората да паднат на колене, да изповядват греховете си и да потърсят о прощение от милосърдния си спасител, молейки за милост в такова време на бедствие, което можеше да превърне града във втора Ниневия — имаха своята крайна противоположност сред простите хора, невежи и глупави в мислите си, както и скотски грешни и неразумни, които бяха сега доведени от страха си до върха на лудостта и, както казах по-горе, тичаха по магъосници, вещици и най-различни други гадатели, за да узнаят какво ще стане с тях (тези мошеници подхранваха страховете им и ги държаха постоянно разтревожени и нащрек, за да ги измамят и да ограбят джобовете им), и също така бясно тичаха след знахари, шарлатани и баячки, за да търсят церове и лекарства. Те се запасяваха с такива количества хапове, настойки и други церове за предпазване, както ги наричаха, че не само пилееха парите си, но се и тровеха предварително от страх пред отровата на болестта и така предразполагаха телата си към чумата, вместо да ги предпазят от нея. От друга страна, невероятно трудно е човек да си представи гредите на къщите и ъглите на улиците, облепени с докторски обяви и листчета на невежи шарлатани, които твърдяха, че разбират от лечение, и канеха

хората да отидат при тях за лекарства; тези листчета бяха надписани с цветисти изрази като следните: „Сигурно предпазващи от чума хапове“, „Сигурни предпазни средства срещу зараза“, „Най-ефикасни настойки срещу зараза на въздуха“, „Точно регулиране на тялото в случай на зараза“, „Противочумни хапове“, „Най-ново превъзходно питие срещу чума“, „Всеобщо лекарство срещу чума“, „Единствената истинска противочумна вода“, „Царска противоотрова срещу всички видове зарази“ и още много други, които не мога да изброя; и ако можех да ги запиша, те биха изпълнили цяла книга.

Други поставяха обяви да канят хората по домовете си, за да им дадат напътствия и съвети в случай на зараза. Тези обяви бяха примамливо съчинени като следните:

Виден горнохоландски лекар, наскоро дошъл от Холандия, който е пребивавал в Амстердам през цялото време на голямата чума миналата година и е излекувал множество хора, действително болни от чума.

Благородна дама италианка, току-що пристигнала от Неапол, знае тайната за предпазване от зараза, която тя е открила благодарение на големия си опит и с която е лекувала по удивителен начин по време на чумата, от която са умирали по 20 000 души на ден.

Стара благородна дама, лекувала с голям успех по време на последната чума в града през 1636 година, дава съвети само на лица от женски пол. Можете да говорите с нея.

Опитен лекар, който дълго е изучавал учението за противоотровите срещу всички видове отрови и зарази, е постигнал след четиридесетгодишна практика такова умение, с което може с божия благословия да упътва

хората как да се предпазят от каквато и да било заразна болест. Бедните се упътват бесплатно.

Отбелязвам тези обяви само като примери. Бих могъл да дам две-три десетки подобни на тях и пак голям брой щяха да останат неспоменати. Но и тези са достатъчни, за да се прецени духът на времето и да се види как една сбирщина от крадци и джебчии не само мамеха хората и ограбваха парите им, но и тровеха телата им с гадни и смъртоносни препарати; някои лекуваха с живак, други с неща също тъй отровни, нямащи нищо общо с това, което се казваше, че са, и които бяха по-скоро вредни, отколкото полезни за тялото, в случай че последва зараза.

Не мога да пропусна хитростта, която използваше един от тези мними лекари, за да подмами бедните да се тълпят наоколо му, макар че той не вършеше нищо без пари. Изглежда, че бил добавил в листчетата, които раздавал по улиците, следната реклама, написана с главни букви: „На бедните дава съвети бесплатно.“

Затова множество бедни хора отивали при него и той им говорел надълго на високопарен език, преглеждал ги, за да установи здравословното им състояние и особеностите на организма им, след което им препоръчвал да правят разни полезни неща, които не били от голямо значение. Но накрая заключението на всичко било, че той има един цар, от който ако вземат всяка сутрин по известна доза, той залага главата си, че никога няма да се разболеят от чума — дори ако живеят в къща, където има заразени хора. Това карало хората да искат непременно да получат от лекарството. Но тогава се оказвало, че цената му е толкова и толкова — мисля, че беше половин крона.

— Но, сър — казва една бедна жена, — аз съм сиромахкиня, която живее от подаяния, издържа ме енорията, а пък вашите листчета казват, че помагате на бедните бесплатно.

— Да, бабо — отвръща докторът, — така и правя, както е писано там. На бедните давам бесплатно съвети, но не и лекарства.

— О, сър — казва жената, — тогава това е капан за бедните. Вие им давате съвети без пари, тоест съветвате ги бесплатно да купуват лекарствата ви с пари. Така прави всеки търговец със стоката си.

След това жената почнала да го ругае с обидни думи, останала пред вратата му цял ден и казвала на всички, които идвали, какво се е случило. Най-после, когато разбрал, че тя връща всичките му клиенти, докторът бил принуден да я повика отново горе, дал ѝ без пари една кутийка с лекарство, което може би също е било без всякакво действие.

Но нека се върнем към хората, които бяха толкова объркани, че ставаха жертва на всякакъв вид мошеници и шарлатани. Няма съмнение, че тези измамници трупаха големи печалби от нещастните хора, защото виждахме как всеки ден тълпите, които тичаха подире им, ставаха все по-големи и пред вратите на къщите им се стичаха повече хора, отколкото пред вратите на д-р Брукс, д-р Ъптън, д-р Ходжис, д-р Бърик или който и да било друг от най-прочутите лекари на времето. Казвали са ми, че някои от тях печелели по пет лири на ден от своите лекарства.

Но имаше и още едно безумие, по-голямо от всички други, което може да даде представа за умопомрачението, завладяло хората по онова време. Те следваха указанията на един вид изнудвачи, още по-лош от гореописаните, защото онези дребни мошеници лъжеха хората само колкото да бръкнат в джоба им и да им оберат парите; тук главно измамниците вършеха грях, а не измамените. Докато в случаите, за които сега ще разкажа, грехът беше главно на измамените или поне толкова техен, колкото на измамниците. Те носеха талисмани, еликсири, заклинания, муски и още какви ли не амулети, за да укрепят тялото си срещу чумата, като че ли тя не е божие наказание, а зъл дух, който се вселява в хората, може да се пропъди с прекръстване, със знаци на зодиака, с хартийки, завързани с еди-колко си възела и надписани с известни думи или фигури, особено с думата „Абракадабра“ във формата на триъгълник или пирамида по следния начин:

АБРАКАДАБРА
АБРАКАДАБР
АБРАКАДАБ
АБРАКАДА
АБРАКАД
АБРАКА
АБРАК
АБРА

АБР
АБ
А

Други пишеха знака на йезуитите на кръст:

I H
S

Трети пък поставяха само този знак:

Бих могъл да отделя още много място на моето възмущение срещу това безумие или по-точно грях, който се вършеше по време на опасност от епидемия, застрашаваща цялата нация. Но моите записи по тези събития целят по-скоро да отбележат фактите и да опишат само действителното положение. Как горките хора откриха неефикасността на тези талисмани и колко много от тях бяха по-късно отнесени с колите за мъртвите и хвърлени в общите гробове на енории заедно с техните дяволски муски и дрънкулки, за това ще разкажем в течение на нашето повествование.

Всичко това беше последица от тревогата, обхванала хората, след като отпърво се разчу, че чумата е дошла, което може да се каже, че стана около Архангеловден 1664 г., но особено след като двама души умряха в Сейнт Джайлс в началото на декември и след една друга тревога през февруари. Защото, когато чумата очевидно се разпространи, те скоро видяха колко глупаво е да се доверяват на тези негодници, които с измама им бяха измъкнали парите; тогава страхът им подейства по друг начин: те оглуляха, изпаднаха в ужас и не знаеха какво да правят, за да си помогнат или да се утешат. Само тичаха от един съсед до друг и дори по улиците от врата на врата, като постоянно викаха: „Господи, смили се над нас! Какво да правим?“

Действително горките хора заслужаваха съжаление особено за заплахата, която ги дебнеше почти непрекъснато и за която желая да спомена с дълбоко страхопочитание и размисъл (макар и да не се хареса това на всеки читател); защото, ако преди смъртта бе, тъй да се каже, само надвиснала над главата на всекиго, сега тя започна да навлиза в къщите и стаите и да гледа хората право в очите. Докато едни проявяваха глупост и тъпота (и те бяха твърде много), други пък

бяха обхванати от основателна тревога до дълбочината на душата си. Съвестта на мнозина бе разбудена, много корави сърца омекнаха и проляха сълзи, направени бяха много разкаяни изповеди за дълго скривани престъпления. Предсмъртните стонове на тези отчаяни умиращи хора, до които никой не смееше да се приближи, да им каже някоя утешителна дума, биха разкъсали всяко християнско сърце. Много грабежи, много убийства бяха така изповядани на глас и никой не оживя да ги запише. Дори когато минавахме по улиците, можеше да се чуят хора да призовават божието милосърдие чрез Иисуса Христа и да казват: „Аз съм крадец“, „Аз съм прелюбодец“, „Аз съм убиец“ и други подобни и никой не смееше да се спре дори за миг и да разпита или утеши тези нещастни същества, които с тревожна душа и разтреперано тяло викаха за милост. Отначало някои свещеници посещаваха болните, но това не можа да продължи; да се влезе в някои къщи, би значело неминуемо смърт. Страхът възпираше дори тези, които погребваха мъртвите, най-коравите хора в града; и те бяха тъй изплашени, че не смееха да влязат в къщите, където цели семейства бяха покосени заедно и където смъртта беше ужасна, както беше в много случаи. Но това беше наистина в първия разгар на болестта.

Времето привикна хората на всичко и по-късно те без колебание се осмеляваха да отидат навсякъде, както ще имам случай да отбележа по-долу.

Сега говоря за времето, когато чумата бе вече започнала и когато градските управници се заеха да обсъждат мерки, за да облекчат положението на народа. За това какво направиха за поддържането на реда и за изолиране на заразените семейства ще говоря отделно; колкото обаче до опазването на здравето на населението, уместно е да отбележа тук, че когато видя глупавата склонност на хората да тичат подир мошеници и шарлатани, магьосници и врачи, която, както по-горе отбелязах, достигаше до лудост, кметът на града, един много трезвен и набожен господин, назначи лекари и хирурги, които да лекуват бедните — искам да кажа болните бедни, — и нареди на лекарската корпорация да разгласи упътвания за евтини лекарства за всички фази на болестта. Това беше действително едно от най-разумните и полезни неща, които можеха да се направят в онова време, защото накара хората да престанат да се въртят пред вратите на мошениците, които раздаваха реклами, и да вземат безразсъдно и

слепешката отрови вместо лекарства, и да получават смърт вместо живот.

Упътването на лекарите бе съставено след обсъждане от цялата медицинска корпорация, и то главно с оглед да се препоръчат евтини лекарства, достъпни за бедните. То бе напечатано, за да могат всички да го видят, и екземпляри от него се раздаваха безплатно на всички, които желаеха да го получат. Тъй като то е напечатано и може лесно да се види, не е нужно да занимавам повече читателя с него.

Не трябва да се смята, че искам да намаля авторитета на лекарите или да оспоря способността им, като кажа, че силата на болестта, когато тя бе в разгара си, беше стихийна като пожара на следната година. Срещу пожара, който погълна всичко, което чумата бе оставила, не помогнаха никакви средства: пожарникарските коли се изпочупиха и кофите бяха захвърлени; човешката мощ бе сломена и унищожена. Така и срещу чумата не помогнаха никакви лекарства; самите лекари бяха повалени от болестта в момента, когато вземаха лекарства. Някои обикаляха наоколо и съветваха болните какво да правят, докато и у тях се появяха признанията на болестта и те паднеха мъртви, сразени от същия враг, от който искаха да защитят другите. Такъв беше случаят с много лекари, някои от които бяха измежду най-изтъкнатите, както и с неколцина от най-сръчните хирурзи. Умряха и множество шарлатани, които имаха неблагоразумието да се доверят на собствените си лекарства; те не можеха да не знаят, че лекарствата им не струват нищо, и съзnavайки вината си, по-скоро трябваше като обикновени мошеници да избягат от правосъдието, което заслужено щеше да ги накаже.

Да се каже, че много лекари станаха жертва на общото бедствие, не значи да се подценява трудът и усърдието на тези хора; не това е моето намерение; по-скоро искам да ги похваля, загдето рискуваха живота си и някои от тях дори го изгубиха в служба на човечеството. Те се стараеха да вършат добро и да спасят живота на другите. Но ние не трябваше да очакваме, че лекарите могат да спрат божието наказание или да попречат на болестта, тъй страшно въоръжена от небето, да изпълни поръчката, за която бе изпратена.

Несъмнено с умението, разсъдливостта и старанието си лекарите подпомогнаха мнозина да спасят живота си и да възстановят здравето си. Но няма да омаловажим качествата и умението им, като кажем, че

те не можеха да излекуват онези, у които признаците на болестта се бяха вече появили или които бяха смъртно заразени още преди да повикат лекар, както често се случваше.

Сега остава да споменем какви мерки взеха властите за обществената сигурност и за да попречат на разпространението на болестта, когато тя започна да върлува. Често ще имам случай да говоря за благоразумието на властите, за тяхното милосърдие, грижа за бедните, за запазването на реда, доставянето на храни и други подобни, когато чумата се усили, както стана по-късно. Но сега ще се спра на реда и правилниците, които те издадоха за изолирането на заразените семейства.

Споменах по-горе за затварянето на къщи; нужно е обаче да се каже нещо повече за това, макар тази част от историята на чумата да е много тъжна, но и най-ужасните неща трябва да бъдат разказани.

През юни кметът на Лондон и градският съвет започнаха, както вече казах, да се занимават усилено с издаването на наредби за ограничаване на епидемията. По нареддане на държавния секретар мировите съдии в Мидълсекс бяха започнали да затварят къщи в енориите Сейнт Джайлс ин дъ Файлдс, Сейнт Мартинс, Сейнт Клемент Дейнс и т.н. и тази мярка има добър успех. На много улици, където заразените къщи се пазеха строго и умрелите се погребваха веднага щом се установеше, че са мъртви, чумата изчезна. Забеляза се също, че в тези енории, след като те бяха наказани жестоко, чумата намаля по-скоро, отколкото в енориите Бишъпсгейт, Шордич, Олдгейт, Уайтчапъл, Степни и други; ранните мерки, взети по този начин, бяха добро средство да се спре болестта.

Затварянето на къщите беше мярка, взета за първи път, както разбирам, по време на чумата през 1603 година при възцаряването на Джеймс I. Правото да се затварят хората в собствените им къщи е било дадено със закон, гласуван от парламента и озаглавен „Закон за милосърдна помощ и напътствие за лица, заразени от чума“. На този именно закон кметът и градските съветници основаваха заповедта, която издадоха на 1 юли 1665 година, когато броят на заразените в Сити беше малък: имаше само четири случая в деветдесет и двете енории. Някои къщи в Сити бяха затворени и някои болни бяха изпратени в болница за чумави отвъд Бънхил Файлдс по пътя за Айлингтън. Та благодарение на тези средства, казвам, докато общо в

града умираха по хиляда души на седмица, в Сити умираха само двадесет и осем и през цялото време, докато траеше чумата, Сити остана по-здравословно място, отколкото коя да е друга част на града.

Тези заповеди на кмета бяха издадени, както вече казах, към края на юни и влязоха в сила от 1 юли. Те имаха следното съдържание:

ЗАПОВЕД

**СЪСТАВЕНА И ИЗДАДЕНА ОТ КМЕТА И ОБЩИНСКИТЕ СЪВЕТНИЦИ НА ЛОНДОН
ОТНОСНО ЧУМНАТА ЗАРАЗА ПРЕЗ 1665 ГОДИНА**

Вземайки пред вид, че през царуването на покойния блаженопочиващ владетел крал Джеймс бе издаден закон за милосърдна помощ и напътствие за лицата, заразени от чума, с който се даваше власт на мировите съдии, кметовете, съдебните пристави и други висши чиновници да назначават в съответните си територии надзорници, огледвачки, пазачи, болногледачки и гробари за заразените места и лица и да ги заклеват за изпълнение на длъжностите им; и тъй като същият закон дава право да се издават и други наредби, необходими при такива обстоятелства, сега, за да се предотврати и избегне зараза от болестта (ако е угодно на всемогъщия бог), след особено обсъждане се намира за подходящо щото да се назначат следните служащи и да се съблюдават надлежно долните заповеди:

ДА СЕ НАЗНАЧАТ НАДЗОРНИЦИ ВЪВ ВСЯКА ЕНОРИЯ

Първо, смята се за необходимо и затова се заповядва във всяка енория да има едно, две или повече лица, почтени и с добро име, избрани и назначени от съответния общински съветник, неговия заместник и общия съвет на градския участък, наречени надзорници, които да заемат тази служба най-малко в течение на два месеца. И ако някое подходящо лице, назначено по този начин, откаже да изпълнява казаната служба, отказалосьто лице да бъде изпратено в затвора, докато се подчини на заповедта.

Служба на надзорника

Тези надзорници ще бъдат заклети от градските съветници да разпитват и научават от време на време кои къщи във всяка енория са сполетени от зараза, кои лица са болни и от каква болест, най-точно колкото могат да се осведомят; при случай на съмнение да заповядат да се ограничи достъпът до тази къща, докато се изясня каква е болестта. И ако намерят, че някое лице е болно от чума, да дадат заповед на стражаря да заключи тази къща; а ако стражарят се окаже нехаен или неизпълнителен, да уведомят веднага съветника на градския участък.

Пазачи

За всяка заразена къща да бъдат назначени по двама пазачи — един дневен и един нощен; и тези пазачи да се грижат строго щото никой да не влиза или излиза от къщата, за която те имат грижа, и то под страх на тежко наказание. И казаните пазачи да извършват такива услуги, от които заразената къща ще има нужда и ще поиска; и когато пазачът бъде изпратен някъде по работа, той трябва да заключи къщата и да вземе ключа със себе си; и дневният пазач да пази до десет часа вечерта, а нощният до шест сутринта.

Огледвачки

Да се положи особена грижа за назначаването във всяка енория на жени — огледвачки с добро име и най-почтени, каквито могат да се намерят; тези да бъдат заклети да извършват най-старателно огледи и да докладват дали лицата, чиито трупове те са назначени да оглеждат, са умрели от чума или от някоя друга болест. И лекарите, които ще бъдат назначени за лекуване и предотвратяване на заразата, да повикат при себе си казаните огледвачки, които са или ще бъдат назначени в разните енории под техен надзор, с цел да проверят дали тези жени имат подходящи познания за тази служба и да ги наставляват от време на време, ако имат основание и ако жените не изпълняват надлежно задълженията си.

Докато трае това божие наказание, на никоя огледвачка да не се разрешава да върши работа извън къщи или да заема служба, да държи магазин или сергия, или да работи като перачка, или да упражнява какъвто и да бил друг занаят.

ЛЕКАРИ

Тъй като досега е имало големи грешки в определянето и съобщаването на болестта, поради което заразата се е разпространявала още повече, за да се окаже по-добра помощ на огледвачките, заповядва се да бъдат избрани и назначени способни и разсъдливи лекари, освен тези, които вече са прикрепени към болницата за чумави, помежду които да се раздели Сити и Либъртиз по начин най-подходящ и удобен, според както са разположени кварталите; и всеки лекар да има един квартал като свой участък; и казаните лекари, всеки във всеки свой участък, да оглеждат телата заедно с огледвачките, така че да се направи верен доклад за болестта във всеки случай.

Освен това казаните лекари ще посещават и преглеждат онези лица, които ги повикат или им бъдат наименувани и посочени от надзорниците, във всяка енория, и ще се осведомяват за болестта на въпросните лица.

Тъй като казаните лекари няма да се занимават с лечение на други болести, а само със заразната болест, заповядва се всеки от казаните лекари да получава по дванадесет пенса на прегледано тяло, които да бъдат заплатени от имуществото на прегледаното лице, ако то разполага със средства или в противен случай от енорията.

Болногледачки

Ако някоя болногледачка напусне заразената къща, преди да изтекат двадесет и осем дни от смъртта на лицето, починало от заразата, къщата, в която отиде казаната болногледачка, да бъде затворена, докато изтекат казаните двадесет и осем дни.

ЗАПОВЕД

ОТНОСНО ЗАРАЗЕНИ КЪЩИ И ЛИЦА, БОЛНИ ОТ ЧУМА

УВЕДОМЛЕНИЕ, КОЕТО ТРЯБВА ДА СЕ ПРАВИ ЗА БОЛЕСТТА

Щом в някоя къща едно лице се оплаче от пъпка или изрив, или подуване на коя да е част на тялото, или се разболее опасно иначе, без явни признания на друга болест, домоначалникът трябва да доложи на здравния надзорник в срок от два часа от появяването на казаните признания.

Изолиране на болните

Веднага щом надзорник, лекар или огледвачка намерят, че едно лице е болно от чума, това лице трябва да бъде изолирано в къщата си още същата нощ; ако по-късно лицето не умре, къщата, в която то е боледувало, да бъде затворена един месец, след като останалите обитатели вземат надлежните предпазни мерки.

Опушване на покъщнина и облекло

За дезинфекция на покъщнина от заразата, постелките, завивките, дрехите, завесите на стаите трябва да бъдат добре опушени на огън и поръсени с такива аромати, каквито са необходими, в самата заразена къща, преди да бъдат употребени наново. Това да бъде извършено по нареддане на надзорника.

Затваряне на къщата

Ако някое лице посети човек, за който се знае, че е заразен от чума, или без позволение влезе нарочно в къща, известна като заразена, къщата, в която той живее, да бъде затворена за известен брой дни по нареддане на надзорника.

Никой да не се изважда от заразената къща, освен и т.н.

Никой да не се изважда от заразената къща, където се е разболял от чума, за да се премества в коя да е друга къща в Сити (освен в болницата за чумави или в палатка, или друга такава къща, която собственикът на заразената къща държи в свое владение и заема със свои собствени слуги); да се даде гаранция на енорията, в която се премества болният, че грижите за него ще бъдат осигурени и дадени във всички подробности, изложени по-горе, без разноски за енорията, в която се премества, и че преместването ще се извърши нощем. И ще бъде законно, щото всяко лице, което притежава две къщи, да премести по свой избор или здравите, или болните членове на домакинството си във втората къща, при което, ако изпрати най-напред здравите, да не изпраща после там и болните, нито пък да изпраща здравите при болните; и тези, които той изпраща, трябва да бъдат изолирани от хората за една седмица най-малко, за да не би някой да е бил заразен, без да се появят веднага признаците на болестта.

ПОГРЕБВАНЕ НА МЪРТВИТЕ

Погребението на умрелите от чума да се извършва в най-подходящи часове — винаги преди изгрев-слънце и след залез-слънце — със знание на черковните настоятели или на стражаря, и не другояче. Съседи и приятели да не се допускат да придружават тялото до черквата, нито да влизат в заразената къща под страх от наказание, че къщата им ще бъде затворена или че те самите ще бъдат изпратени в затвора.

И трупът на лице, умряло от заразата, няма да се погребва, нито да остане в черква по време на литургия, проповед или сказка. И да не се допускат деца по време на погребението да идват в черквата, в черковния двор и гробището близо до трупа, ковчега или гроба. И всички гробове да бъдат най-малко шест стъпки дълбоки.

И освен това да се забрани събирането на хора при други погребения, докато трае сегашната епидемия.

ЗАРАЗЕНИ ВЕЩИ ДА НЕ СЕ ПРЕДЛАГАТ ЗА ПРОДАН

Да не се допушта да се изнасят или извозват от заразените къщи никакви дрехи, вещи, завивки, постелки или облекла и крайно строго да се забрани и премахне продажбата и залагането на стари дрехи, завивки и постелки от страна на улични продавачи и превозвачи; и на никои търговци на постелки, завивки и стари дрехи да не се позволява да излагат или да провисват на своите сергии, маси и витрини, гледащи към улица, път или пасаж, каквото и да било завивки или облекла за продан под страх на лишаване от свобода. И ако някой търговец или друго лице купи завивки, постелки, облекло или други вещи от заразена къща в течение на два месеца след като там е имало зараза, неговата къща трябва да бъде затворена като заразена и да остане затворена най-малко двадесет дни.

НИКОЕ ЛИЦЕ ДА НЕ СЕ ПРЕМЕСТВА ОТ ЗАРАЗЕНА КЪЩА

Ако се случи някое заразено лице поради небрежност или по каквато и да е друга причина да дойде или да бъде пренесено от заразен дом в коя да е друга къща, енорията, от която това заразено лице е дошло или е било пренесено, трябва, когато и да бъде съобщено за това, да нареди заразеното и избягало лице да бъде пренесено или доведено на нейни разносчи обратно нощем. Виновните в случая лица да бъдат наказани по указания на общинския съветник на градския участък, а къщата на този, който е приел такова заразено лице, да бъде затворена за двадесет дни.

ВСЯКА ЗАРАЗЕНА КЪЩА ДА БЪДЕ БЕЛЯЗАНА

Всяка заразена къща да бъде белязана в средата на вратата с червен кръст една стъпка дълъг, който да се вижда ясно, и над самия кръст с печатни букви да се напише: „Господи, смили се над нас“. Кръстът и надписът да останат там, докато къщата бъде отворена съгласно закона.

ВСЯКА ЗАРАЗЕНА КЪЩА ДА БЪДЕ НАБЛЮДАВАНА

Полицейските началници да се погрижат всяка заразена къща да бъде затворена и наблюдавана от пазачи, които да държат въtre обитателите на къщата и да

извършват необходимите услуги за сметка на самите обитатели, ако те имат средства, или на обществени разносчи, ако нямат средства; затварянето да бъде за четири седмици, след като всички оздравеят.

Изрично се заповядва, щото огледвачките, лекарите, пазачите и гробарите да не минават по улиците, без да държат в ръка червена тояга или пръчка, три стъпки дълга, открита и по начин, че да се вижда ясно; те не трябва да влизат в друга къща, освен в своята и в тези, която им са посочени или от които са били повикани; и трябва да избягват и да се въздържат от общуване с хората особено когато нас скоро са вършили определената им работа или са присъствали на огледи.

Обитатели

Когато в една и съща къща има няколко обитатели и едно лице, живеещо в тази къща, се зарази, на никое друго лице или семейство не трябва да се позволява да напушта тази къща без свидетелство от здравния надзорник на енорията; ако нарушаат тази заповед, къщата, в която лицето или семейството е отишло, да бъде затворена като заразена.

Файтони

Да се положи грижа, щото файтоните да не се допускат до обществена употреба (както някои кочияши правят), след като са закарали заразени лица до болницата за чумави или до други места, докато не бъдат добре проветрени и са стояли неизползвани пет-шест дни след превозването на заразени.

ЗАПОВЕД

ЗА ПОЧИСТВАНЕ НА УЛИЦИТЕ И ЗА ДЪРЖАНЕТО ИМ ЧИСТИ

УЛИЦИТЕ ДА БЪДАТ ДЪРЖАНИ ЧИСТИ

Първо, смята се за необходимо и затова се заповядва всеки домовладелец да нареди ежедневно да се почиства улицата пред къщата му, така че тя да бъде чисто изметена през цялата седмица.

МЕТАЧИТЕ ДА ИЗНАСЯТ СМЕТТА ОТ КЪЩИТЕ

Сметта от къщите да се вдига ежедневно от метачите и метачът да известява, че идва, като надува рог, както се е правило досега.

БУНИЩАТА ДА БЪДАТ ДАЛЕЧ ОТ ГРАДА

Бунищата да бъдат отдалечени колкото може повече от града и пътищата и на никой чистач на нужници да не се позволява да изсипва съдържанието им в градини близо до града.

**ДА СЕ ПРЕДПАЗВА НАСЕЛЕНИЕТО ОТ РАЗВАЛЕНА РИБА,
МЕСО И МУХЛЯСАЛО ЖИТО**

Да се положи особена грижа, щото вмирисана риба, развалено месо и мухлясало жито или други развалени продукти от какъвто и да било вид да не се продават в града или част от него.

Да се прегледат пивоварните и кръчмите дали нямат мухлясали и нездравословни бъчви.

Да не се допуска да се държат свине, кучета, котки, питомни гълъби, домашни зайци, в която и да е част от града. Свини, които се намерят, че скитат по улиците, да бъдат задържани от енорийския стражар или друг енорийски служител и собствениците им наказани според закона, а кучетата да бъдат убити от унищожители на кучета.

ЗАПОВЕД

ОТНОСНО ПРАЗНОСКИТАЩИ ХОРА И ПРАЗНИ ЗАБАВЛЕНИЯ

Просящи

Тъй като от нищо друго няма толкова много оплаквания, колкото от тълпите скитници и просящи, от които гъмжат всички улици в Сити, и тъй като те са голяма причина за разпространение на заразата, и понеже тези сбогища не могат да се избягнат въпреки заповедите, които ги забраняват, по тези съображения сега се заповядва, щото стражарите и другите лица, които имат подобни задължения, да имат особена грижа да не допускат по никакъв начин скитащи просящи по улиците на този град под страх от наказание, предвидено от закона, което надлежно и строго ще им бъде наложено.

Игри

Всякакви представления, насьсквания на кучета срещу мечки, хазартни игри, пеене на балади и други подобни, при които се събират много хора, да бъдат безусловно забранени и нарушителите строго наказвани от градския съветник в неговия участък.

Угощенията забранени

Всички публични угощения и особено онези, уреждани от градските гилдии, вечерите в кръчми, бирарии и други обществени заведения за развлечение да бъдат прекратени до второ разпореждане и разрешение; а парите, спестени по този начин, да се запазят и употребят за полза и в помощ на бедните, сполетени от чума.

Кръчми

Разпуснатото пиянство в кръчми, бирарии, кафенета и зимници да бъде строго контролирано като общ грях на нашето време и като причина за разпространение на чумата. И никоя компания или лице да не се допушта да влезе и да остане да пие в кръчма, бирария или кафене след девет часа вечер, съгласно със стария закон и обичай на този град, под страх от наказания, предвидени за такива случаи.

И за по-доброто изпълнение на тази заповед, както и на такива правилници и разпоредби, каквито след по-нататъшно обмисляне се намерят за необходими, заповядва

се и се нарежда, щото всички длъжностни лица, техните помощници и градските съветници да се събират веднъж, дваж, триж или повече пъти седмично (според както изискват обстоятелствата) на някое обичайно обществено място в съответните си градски участъци (това място да бъде незаразено), за да се съветват как казаните заповеди могат да бъдат надлежно приведени в изпълнение; да не се допушта, щото някое от тези служебни лица, което живее в или близо до заразени места, да идва на казаните съвещания, ако има съмнение за зараза. И казаните висши служебни лица, техните помощници и градските съветници могат всеки в своя участък да прилагат всякакви други добри решения, взети от тях в техните съвещания за запазването от зараза на поданиците на негово величество.

Сър Джон Лорънс, кмет

Сър Джордж Уотърман

Сър Чарлс Доу, шерифи

Не е нужно да казвам, че тези заповеди важаха само за тези части от града, които бяха в юрисдикцията на кмета, и затова трябва да отбележа, че мировите съдии в онези енории и квартали, които се наричаха „Хамлетс“, и в предградията възприеха същите методи. Както си спомням, в нашата част на града заповедта за затваряне на къщите не се приложи толкова рано, защото, както вече казах, чумата не засегна тези източни части на града или поне не бе толкова силна до началото на август. Например в съобщението за седмицата от 11 до 18 юни се казваше, че целият брой възлиза на 1761, докато във всички онези енории, които наричаме „Тауър Хамлетс“, умряха от чума само 71 души, разпределени както следва:

	Следната седмица	До 1 август
Олдгейт	14	34
Степни	33	58
Уайтчапъл	21	48
Сейнт Катрин, Тауър	2	4
Тринити, Майнорис	1	1

Болестта идваше наистина бързо, защото същата седмица погребенията в съседните енории бяха:

		Следната седмица страшно нарасна	До 1 август
Сейнт Шордич	Ленардс,	64	84
Сейнт Бишъпгейт	Ботолфс,	65	105
Сейнт Крипългейт	Джайлс,	213	421
		342	610
			780

Отначало затварянето на къщите се смяташе за много жестока и нехристиянска мярка и бедните затворени хора се оплакваха горчиво от нея. Оплакванията от нейната строгост ежедневно се предявяваха на кмета. Не мога да кажа дали е имало безпричинно (и някои дори злонамерено) затворени къщи. Но след като се направи разследване, се откри, че много от онези, които тъй гръмко се оплакваха, наистина трябваше да продължат да бъдат затворени; но имаше и други случаи, в които, след като болните бяха прегледани и болестта не се оказа заразна или пък беше съмнителна, се задоволиха да закарат болните в болницата за чумави и да отворят къщата.

Вярно е, че изглеждаше коравосърдечно и жестоко да се заключват вратите на хорските къщи и да се поставя пазач, който денем и нощем да не позволява човек да влезе или излезе от тях, когато може би незаразените членове на семейството можеха да избягнат смъртта, ако бяха отделени от болните. Много хора умряха тъй злочесто затворени, а вероятно те нямаше да се заразят, ако бяха свободни да напуснат къщите си, макар чумата да бе влязла в тях. Отначало хората бяха силно възмутени и гръмко протестираха; в доста случаи се стигна до насилие и неколцина пазачи, които пазеха затворените къщи, пострадаха; имаше и мнозина, които излизаха силом от къщите си, както ще отбележа след малко. Обаче

общественото благо оправдаваше личните нещастия и нямаше никаква възможност да се смекчи тази наредба чрез молби до съдиите или правителството, или поне аз не съм чувал за такива случаи. Това принуди хората да прибегнат до разни хитрини, за да излязат от къщите си, ако е възможно. Бих изпълнил цяло томче, ако разкажех за остроумните средства, в които си служеха обитателите на такива къщи, за да приспят бдителността на пазачите, да ги измамят и да се измъкнат незабелязано или да излязат насила, при което произлизаха чести схватки, а понякога и наранявания; но за това отделно.

Една сутрин, към осем часа, както вървях по Хаундсдич, чух голям шум. Вярно е наистина, че нямаше голяма тълпа, защото хората нямаха право да се събират на групи, нито пък да остават дълго заедно; пък и аз сам не останах дълго там. Обаче гълъката беше достатъчно висока, за да събуди любопитството ми, и аз извиках на единого, който гледаше от прозореца, и го попитах какво се е случило.

Изглежда, че един пазач бил поставен да пази пред вратата на една къща, която била заразена или се считала за заразена и била заключена. Той бил там две нощи наред, както сам разправял, и дневният пазач изкарал един ден и сега дошъл да го смени. През всичкото това време никакъв шум не се чувал в къщата, никаква светлина не се виждала; затворените хора не искали нищо, нито го пращали по поръчки (изпълнението на поръчки е главното задължение на пазачите); нито пък му създавали някакви неприятности от понеделник следобед, когато той чул силни плачове и писъци в къщата, които, както той предположил, били предизвикани от смъртта на някой член от семейството. Изглежда, че предната нощ колата за мъртвите, както я наричаха, била идвала и една мъртва прислужница била свалена до вратата; гробарите или носачите, както още ги наричаха, я поставили в каруцата, обвита само в една зелена черга, и я отнесли.

Пазачът, изглежда, похлопал на вратата, когато чул този шум и плач, за които споменах по-горе, и дълго никой не отговарял. Най-после един човек се показал и с ядосан жален глас или глас на човек, който плаче, бързо рекъл: „Какво искаш, та си се разхлопал така?“ Той отговорил: „Аз съм пазачът. Как сте? Какво става?“ Човекът отговорил: „Какво ти става на тебе? Спри колата за мъртвите.“ Това, изглежда, станало към един часа. Скоро след това, както каза пазачът, той спрял колата за мъртвите и пак почукал, но никой не отговорил. Той

продължил да тропа, а гробарят с камбанката извикал няколко пъти: „Изнесете си умрелите“, но никой не отговорил. Най-после човекът, който карал колата, понеже бил повикан и от други къщи, не искал да чака повече и си подкарал колата.

Пазачът не можел да разбере какво става и затова оставил хората на мира, докато сутрешният или дневният пазач, както още го наричат, дошъл да го смени. След като му разказал за станалото, двамата дълго хлопали на вратата, но никой не отговорил. Тогава те забелязали, че прозорецът или прозорчето, през което човекът се бил показал през нощта и което било на третия етаж, продължавало да стои отворено.

Тогава, за да задоволят любопитството си, двамата донесли дълга стълба и единият от тях се изкачил до прозорчето; погледнал в стаята и видял, че една жена, само по риза, лежи мъртва, просната злокобно на пода. Но макар че той викал с висок глас и удрял силно с тоягата си по пода, нищо не пошавнало и никой не се обадил; нито пък можал да чуе никакъв шум в къщата.

След това той слязъл долу и разказал всичко на другаря си, който също се изкачил по стълбата. Тогава те решили да съобщят на кмета или на някои други висши чиновници, но не се осмелили да влязат през прозореца. Когато бил уведомен от двамата пазачи, чиновникът, изглежда, заповядал да разбият вратата, като изпратил един стражар и други лица да присъстват, за да не би да се открадне нещо; така и направили. В къщата не намерили никого, освен младата жена, която, понеже била заразена и нямало никаква надежда да бъде спасена, била оставена да умре сама, а всички други избягали, намирайки начин да измамят пазача и да отворят вратата или пък да се измъкнат през някоя задна врата, или по покривите на къщите, така че той да не усети нищо. Колкото до плачовете и писъците, които той чул, предполагаше се, че това са били отчаяните викове на семейството при горчивата раздяла, която сигурно е представлявала за тях смъртта на младата жена, която била сестра на господарката на къщата. Главата на семейството, жена му, няколко деца и прислужниците били изчезнали; дали са били здрави или заразени, това никога не можах да науча; пък и в същност не съм много разпитвал за това.

Много хора избягаха така от заразените къщи особено когато пазачът отиде по някоя поръчка; защото това му беше работата да изпълнява всички поръчки, по които го пратеха, тоест да набавя

необходими неща като храна и лекарства, да доведе лекар, ако той се съгласи да дойде, или хирург, или болногледачка, или да повика колата за мъртвите и други подобни. Но всичко това при едно условие: преди да тръгне, той трябаше да заключи външната врата и да вземе ключа със себе си. За да измамят пазача, хората си поръчваха да им направят по два-три ключа за ключалката или намираха начин да отвинят цялата ключалка и да я извадят и когато изпратеха пазача на пазара, до хлебарницата или по някаква друга дребна работа, отваряха вратата и излизаха, както им бе угодно. Но тези похвати се разкриха и пазачите получиха нареддане да заключват отвън вратите с катанец или да поставят резета, както намерят за по-подходящо.

В друга къща, през една улица в Олдгейт, както ми разказаха, цяло семейство било затворено и заключено, защото една прислужница се била разболяла. Главата на семейството се оплакал чрез свои приятели на най-близкия общински съветник и на кмета, като се съгласил да откарат прислужницата в болницата за чумави. Молбата му била отхвърлена. На вратата изписали червен кръст, сложили катанец и поставили пазач да пази къщата съгласно със заповедта.

След като стопанинът на къщата видял, че няма друг изход, освен той самият, жена му и децата му да бъдат заключени заедно с болната прислужница, той повикал пазача и му казал да доведе болногледачка за бедното момиче, защото за тях би означавало сигурна смърт, ако се заловят да я гледат; казал му направо, че ако не доведе болногледачка, момичето ще умре или от болестта, или от глад, защото той бил решил, че никой член на семейството му няма да се доближава до нея; а тя лежала в таванска стая на четвъртия етаж, откъдето не можела да повика никого на помощ.

Пазачът се съгласил с това, отишъл и намерил болногледачка, както му било наредено, и я довел в къщата още същата вечер. Господарят на къщата използвал този промеждутьк от време, за да пробие една широка дупка в стената между своя магазин и будката, пред или до витрината му, заемана преди от един кърпач, наемателят — кърпач бил умрял или напуснал, както може да се предположи в тези мрачни времена, така че ключът от будката бил у собственика. Като си отворил вход в будката — нещо, което не би могъл да направи, ако пазачът беше пред вратата, защото шумът от разбиването на

стената би привлякъл вниманието му, — та като си отворил вход в будката, казвам, той стоял мирен, докато пазачът се завърнал с болногледачката, а също и през целия следен ден. Но на следната нощ, след като успял да изпрати пазача с някаква друга дребна поръчка — мисля, че било до аптекаря, за да купи лапи за момичето, за които трябвало да почака, докато се пригответ, или с някаква друга такава поръчка, която можела да осигури отсъствието му за известно време, — човекът се измъкнал заедно със семейството си от къщата, като оставил болногледачката и пазача да погребват горката мома — тоест да я хвърлят в колата — и да се грижат за къщата.

Бих могъл да разкажа много други достатъчно забавни истории като тези, с които се сблъсках в течение на тази дълга мрачна година — които чух, искам да кажа — и за които е сигурно, че са истински или много близо до истината, тоест верни в общи черти, защото в такива времена никой не може да научи точно всички подробности. Имаше също така, както се разказваше, множество случаи на насилие, упражнено спрямо пазачите. Мисля, че от началото до края на чумата не по-малко от осемнадесет или двадесет от тях бяха убити или така наранени, че да ги сметнат за мъртви; предполагаше се, че това е извършено от хората, затворени в заразените къщи, когато са се опитвали да излязат, а пазачите са искали да им попречат.

В същност това трябваше да се очаква, защото в града имаше толкова тъмници, колкото затворени къщи; и тъй като хората бяха затворени в къщите си не заради някакво престъпление, а само защото имаха лош късмет, те намираха положението си още по-нетърпимо.

Имаше обаче тази разлика, че сега всяка тъмница (както можем да наречем затворените къщи) имаше само един тъмничар и понеже той трябваше да пази цялата къща, а много къщи бяха така разположени, че имаха по няколко изхода — някои повече, някои по-малко, — а някои изходи излизаха на различни улици, невъзможно беше един човек да наблюдава всички врати и да осути измъкването на хора, станали безразсъдни от страх, озлобени от затварянето и ужасени от върлуващата чума. Те заприказваша пазача на едната страна на къщата, докато семейството се измъкваше от другата.

Например около Коулман Стрийт имаше, както и сега, много тесни улички. Затворена беше една къща на уличката, която наричат алея Уайт; тази къща обаче имала заден прозорец — не врата, а

прозорец — към един двор, през който можело да се излезе на уличката Бел. Стражарят бе поставил пазач пред вратата на тази къща; той и неговият другар, нощният пазач, си стояха там и денем, и нощем, а семейството се измъкнало вечерта през този прозорец в двора и оставило бедните пазачи да бдят и пазят празната къща почти две седмици.

Недалеч от същата улица искаха да разкъсат пазача с барутна бомба и нещастникът бе страшно обгорен. Докато той грозно пищеше и никой не се осмеляваше де се приближи до него да му помогне, цялото семейство, тоест тези, които бяха на крака, излязоха през прозореца на втория етаж, като оставиха двамата си болни да викат за помощ. Погрижиха се да им намерят болногледачка, която да ги гледа, но избягалите не можаха да бъдат намерени, докато те сами не се завърнаха, когато чумата попремина; тъй като нищо не можа да се докаже, нищо не им направиха.

Трябва да се има пред вид също, че тъй като тези тъмници нямаха решетки и резета, с каквito са снабдени нашите обикновени тъмници, хората се спускаха от прозорците с въжета дори пред самия пазач, като държаха саби или пистолети в ръце и заплашваха горкия нещастник, че ще го застрелят, ако пошавне или викне за помощ.

Някои къщи имаха градина със стена или стобор между нея и градината на съседите или заден двор, граничещ с друга къща, и от приятелство или поради молбите им съседите ги оставяха да се прехвърлят през тия зидове или огради и да излязат през тяхната врата; други пък даваха пари на прислужниците на съседите, за да ги пуснат през техните врати. С една дума, на затварянето на къщите съвсем не можеше да се разчита. То и не постигаше целта си, а по-скоро правеше хората безразсъдни и ги докарваше до състояние да искат да избягат от къщи на всяка цена. Още по-лошо бе, че онези, които избягваха от къщите си, разнасяха заразата, като скитаха в отчаяно състояние, макар и болни. Ако човек разгледа тези случаи от всички страни, той трябва да признае без съмнение, че поради строгостта на изолацията хората се отчайваха и бягаха от къщи, където им видят очите, с явните признания на болестта върху себе си, без да знаят нито къде да отидат, нито какво да правят, без изобщо да знаят какво вършат. И мнозина, които постъпиха така, изпаднаха в страшно окаяно положение и загинаха по улиците или из полето от лишения или паднаха мъртви от бясната

ярост на болестта. Други тръгнаха из полето и вървяха напред, както ги водеше отчаянието им, без да знаят къде отиват и какво ще правят, докато най-после, изнемощели и уморени, без никаква помощ от никъде — къщите и селата по пътя отказваха да ги приемат, независимо от това дали са заразени или здрави, — те загиваха по пътя или влизаха в плевни и умираха там, без някой да дойде при тях да им помогне; макар и да бяха здрави, никой не им вярваше.

От друга страна, когато чумата влезеше в един дом — тоест когато някой от семейството бе излизал и по непредпазливост или другояче бе хванал болестта и я бе донесъл в къщи, — това сигурно се узнаваше от семейството, преди да стане известно на служебните лица, които, както ще видите от заповедта, бяха назначени да преглеждат всички болни хора, щом чуят, че са болни.

В този промеждутьк от време между заболяването и идването на огледвачката, стопанинът на къщата имаше достатъчно време и възможност да напусне къщата заедно със семейството си, ако знаеше къде да отиде, и мнозина постъпваха така. Но голямото нещастие беше, че много от тях бяха наистина заразени и занасяха болестта в къщите на онези, които бяха толкова гостоприемни, да ги приемат, което, трябва да се признае, беше крайно жестоко и неблагодарно.

И това бе отчасти основанието на общото убеждение или по-точно, на общото възмущение от държането на заразените: казваше се, че те не гледали ни най-малко да не заразяват другите и не им било съвестно да разнасят болестта. Дали беше действително така, не мога да кажа, но може да има известна истина в тия твърдения, макар и тези случаи да не бяха толкова разпространени, колкото се твърдеше.

Какво естествено основание може да има едно такова греховно деяние, когато тези, които го вършеха, можеха всеки миг да се явят пред божия съд, не зная. Аз съм дълбоко убеден, че то е против религията и нравствеността, както и против благородството и човечността, но за това ще говоря пак.

Сега говоря за хората, изпаднали в отчаяние от страх, че ще бъдат затворени, и за техните бягства чрез хитрина или сила, било преди, било след като бяха затворени, и чието окаяно състояние не се подобряваше, когато напуснаха дома си, а напротив, ужасно се влошаваше. От друга страна, мнозина от тези, които избягаха, намериха убежище в други къщи, където се скриха и заключиха,

докато премина чумата. Много семейства, предвиждайки разпространението на болестта, натрупаха запаси от храна, достатъчни за дълго време, и се затвориха така напълно, че нито се виждаха, нито се чуваха, докато заразата не изчезна съвсем, и тогава излязоха от къщите си здрави и читави. Аз мога да си спомня много подобни случаи и да ви опиша подробно начина, по който те се справиха с положението; това беше най-ефикасната и сигурна мярка, която можеха да предприемат онези, които нямаха средства да напуснат града или които нямаха убежища, подходящи за случая: като се заключиха и отделиха от хората, те все едно, че бяха на сто мили от Лондон. Не си спомням никое такова самоизолирало се семейство да се е разболяло от чума. Измежду тях заслужава да се отбележат неколцина холандски търговци, които държаха къщите си като малки обсадени крепости и не допуштаха никого да влезе или излезе, или дори да се доближи до тях и особено онзи, чиято къща беше в един двор на Трогмортън Стрийт и гледаше към градината Дрейльърз.

Но сега да се върна към заразените семейства, затворени по заповед на властите. Окаяното положение на тези семейства не може да се изрази с думи; и обикновено от такива къщи се чуваха най-сърцераздирателните писъци и викове на бедните хора, уплашени и потресени от състоянието на своите най-близки роднини и от ужаса, че са затворени и не могат да избягат.

Спомням си (и докато пиша тези редове, струва ми се, че още чувам страхотните писъци) за една известна дама, която имаше една-единствена дъщеря, младо момиче на около деветнадесет години, и притежаваше значително състояние. Те бяха наематели на къщата, в която живееха. Момичето, майката и прислужницата излезли вън от къщи по някакъв случай, не си спомням какъв, защото къщата тогава не беше затворена. Два часа след като се върнали в къщи, младата госпожица се оплакала, че не се чувства добре; след четвърт час тя повърнала и получила силно главоболие. „Боже, дано детето ми да не се е заразило от чума!“, рекла майката страшно уплашена. Тъй като главоболието се усилвало, майката заповядала да затоплят леглото на момичето и решила да го накара да си легне, а сама се заловила да й приготви настойка за изпотяване, което беше обикновеното лекарство при опасения, че някой се е заразил от чума.

Когато леглото се затоплило, майката съблякла момичето, сложила го в леглото и оглеждайки тялото ѝ с една свещ, веднага открила смъртоносните признаци на вътрешната страна на бедрата. Не могла да се сдържи, изпуснала свещта и надала такъв страшен писък, който можел да стресне и най-храброто сърце на света. Това не било един писък или един вик; обхваната от страх, тя припаднала, после дошла на себе си и се разтичала из цялата къща ту нагоре, ту надолу по стълбите като луда и наистина била полуудяла, — продължавала да пищи и плаче няколко часа, лишена от разум, и както ми казаха, вече не се оправила. Колкото до момичето, по това време то било вече труп, защото гангрената, която причинява петната, се била разпростряла по цялото тяло и то умряло за по-малко от два часа. Но майката продължавала да плаче няколко часа след това, без да знае какво е станало с дъщеря ѝ. Това се случи толкова отдавна, че не съм съвсем сигурен, но струва ми се, майката не се оправи и умря две-три седмици след смъртта на момичето.

Това беше извънреден случай и затова му отдавам особено значение, пък и се случи така, че научих повече подробности за него. Имаше обаче безброй подобни случаи и рядко излизаха седмични съобщения, в които да няма по два-три случая, упоменати като „умрели от страх“; това можеше да се нарече изплашване до смърт. Но извън онези, които бяха така уплашени, че да умрат на място, имаше и голям брой хора, изплашени дотолкова, че да изгубят съзнанието, паметта или разсъдъка си. Но да се върна към затварянето на къщите.

Та казвам, както много хора излязоха от къщите си с хитрост, след като бяха затворени, така други се измъкнаха, като подкупваха пазачите — даваха им пари да ги пуснат да излязат тайно през нощта. Трябва да призная, че по онова време намирах това за най-невинната продажност или подкупничество, в които някой може да се провини, и затова можех само да съжалявам горките хора и да смяtam за жестоко, когато трима пазачи бяха развеждани из улиците и публично били с камшик, загдето са допуснали хора да излязат от затворени къщи.

Но въпреки тази строгост, парите съблазняваха горките хорица и много семейства намериха начин да излязат навън, след като къщите им бяха затворени; но това бяха обикновено хора, които имаха къде да се оттеглят. И макар че след първи август не беше лесно да се мине по пътищата, в каквато и да е посока, все пак имаше възможност да се

избяга, още повече, както споменах, някои намираха палатки и ги издигаха по полето, като си носеха легла или слама, за да спят на нея, както и запаси от храна и живееха като отшелници, тъй като никой не се осмеляваше да се приближи до тях. Много истории, едни комични, други трагични, се разказваха за такива хора, които живееха като поклонници, пътуващи из пустинята; те избягаха по най-невероятен начин, като се превърнаха в изгнаници се радваха на повече свобода, отколкото можеше да се очаква, като се има предвид тяхното положение.

Зная една история за двама братя и един техен роднин, и тримата неженени, които били останали твърде дълго в града, за да могат да го напуснат, и в същност не знаеха къде да отидат, за да намерят убежище, нито пък имали средства да отпътуват надалече; те избрали един начин за спасение, който, макар и сам по себе си да изглеждаше отчаян, беше все пак толкова естествен, че човек може да се чуди как повече хора не постъпиха така по онова време. Макар и със скромно обществено положение, те все пак не били толкова бедни, че да не могат да се снабдяват с известни удобства, които да им позволяят да преживяват доста сносно. Когато видели, че болестта се усилва страшно, те решили да заминат и да се справят, както могат.

Единият от тях бил войник през последните войни и преди това в холандската война и понеже не бил учил никакъв занаят, освен военния, пък и бил раняван и негоден за тежка работа, известно време работел в работилница за сухари в Уопинг.

Братът на този човек бил моряк, но бил ранен в крака и не можел да пътува по море, та си изкарвал хляба като шивач на корабни платна, също в Уопинг или там наоколо. Понеже бил пестелив, той бил турил на страна малко пари и бил най-богатият от тримата.

Третият бил столар или дърводелец по занаят, сръчен човек, но цялото му богатство се състояло от една кутия или кошница с инструменти, с които винаги — освен по време на чумата — си изкарвал прехраната, където и да отидел; той живеел близо до Шадуел.

И тримата живеели в енорията Степни, в която, както вече казах, болестта проникна най-късно или поне най-късно се разрази с голяма сила, и останали там, докато станало очевидно, че чумата намалява в западната част на града и идва към източната, където те живеели.

Ако читателят е съгласен да предам историята на тези трима души с техните собствени думи, без да гарантирам за подробностите или да се чувствам отговорен за грешките в разказа, аз ще я предам с най-голямата възможна яснота, тъй като смяtam, че тя ще бъде много добър пример за всеки беден човек в случай, че подобно обществено бедствие се случи тук; а ако няма такъв случай — дано безкрайно милостивият бог не ни прати такова изпитание, — все пак този разказ може да бъде полезен по много начини, така че, надявам се, няма да се каже, че предаването му е било безполезно.

Казвам всичко това, преди да почна самата история, тъй като засега имам да разкажа още много неща, преди да отстъпя думата на тримата бегълци.

В началото на болестта аз ходех свободно по улиците, макар и не дотолкова, че да се изложа на очевидна опасност, освен когато изкопаха голямата яма в гробището на нашата енория Олдгейт. Казваха, че е страшна яма, та аз не можах да устоя на любопитството си и отидох да я видя. Доколкото можах да преценя, тя беше около четиридесет стъпки дълга, около петнадесет-шестнадесет стъпки широка и по времето, когато за първи път надникнах в нея, около девет стъпки дълбока; казваха обаче, че по-късно в единия край я изкопали почти до двадесет стъпки и не могли да продължат да копаят, защото излязла вода. Изглежда, че преди това били изкопали няколко такива големи ями, защото, макар че чумата се бавеше да дойде в нашата енория, когато дойде, нямаше друга енория в или около Лондон, където тя да върлуваше с такава сила както в двете енории Олдгейт и Уайтчапъл.

Та казвам, бяха изкопали вече няколко ями в други гробища, когато болестта започна да се разпространява в нашата енория и особено когато колата за мъртвите започна да кръстосва наоколо; в нашата енория това стана след началото на август. Във всяка от тези ями бяха хвърлили може би петдесет-шестдесет тела; след това направиха по-големи ями, където погребваха всички, които колата донасяше за една седмица, т.е. от 200 до 400 трупа седмично за времето от средата до края на август; не можеха да погребват повече поради заповедта наластите да не се заравят трупове по-плитко от шест стъпки; и понеже казвам, на около седемнадесет-осемнадесет стъпки излизаше вода, не можеха да се турят повече в една яма. Но

сега, и началото на септември, когато чумата вилнееше страшно и броят на погребенията в нашата енория нарасна повече, отколкото някога е имало в коя да е енория на Лондон,lastите заповядаха да се изкопае тази страхотна пропаст, защото то бе наистина по-скоро пропаст, отколкото яма.

Когато я копаеха, се предполагаше, че ще бъде достатъчна за месец или повече, и някои упрекваха черковните настоятели, загдето допускат да се изкопае такова страшно нещо, като им казваха, че се готвят да погребат цялата енория и други подобни. Времето обаче показва, че черковните настоятели са знаели по-добре състоянието на енорията, тъй като ямата беше готова на 4 септември и започнаха да погребват, струва ми се, на 6, а към 20, тоест точно след две седмици, бяха вече хвърлили в нея 1114 трупа и трябваше да я заринат, защото труповете вече лежаха на по-малко от шест стъпки от повърхността. Не съм много сигурен, но може би има още живи стари хора в енорията, които могат да потвърдят този факт и могат дори да посочат по-добре от мен мястото в гробищата, където беше тази яма. Много години тя личеше на повърхността; дълбината ѝ бе успоредна на уличката, която минава покрай западната стена на гробищата, като се тръгне от Хаундсдич, после отново завива на изток към Уайтчапъл и излиза близо до кръчмата „Трите калугерки“.

Към 10 септември любопитството ми ме накара, или по-скоро ме принуди, да отида да видя отново тази яма, когато в нея имаше вече погребани почти 400 души. Аз не се задоволих да я видя денем, както я бях вече виждал, защото тогава нямаше да има нищо за гледане, освен рохкавата пръст, тъй като всички тела, които се хвърляха вътре, бяха веднага засипвани с пръст от гробарите, както понякога наричаха още носачите; затова реших да отида нощем и да видя как хвърлят телата.

Имаше строга заповед да не се допускат хора да идват до тези ями, за да се избегне разнасянето на заразата. Но след известно време тази заповед стана още по-необходима, тъй като хора, заразени от чума, чийто край беше близък и които не бяха вече на себе си, изтичваха до ямите, завити в одеяла или черги, и сами скачаха в тях, тоест, както казваха, сами се погребваха. Не мога да кажа, че lastите допускаха някого доброволно да легне в гроба, но съм чувал за една голяма яма във Финсбъри, и енорията на Крипългейт, която била изкопана на полето и не била оградена със зид; мнозина идвали да се

хвърлят в нея и издъхвали там, преди да ги затрупат с пръст; и когато гробарите идвали да погребат други, те ги намирали там мъртви, макар и още неизстинали.

Тази картина показва донякъде ужаса, който цареше в онези дни, макар че е невъзможно да се даде истинска представа на тези, които не са го изживели, освен да се каже, че беше много, много, много страшно, дотолкова, че никой език не може да го изрази.

Допуснаха ме в гробището, понеже бях познат с клисаря, който присъстваше на погребенията. Макар че не отказа да ме пусне, той все пак сериозно се опита да ме разубеди (той беше добър, религиозен и разумен човек), като ми каза, че е тяжна работа и дълг да рискуват и да се излагат на всички опасности и че по тази причина те могат да се надяват да бъдат пощадени, но че мен не ме води тук нищо, освен собственото ми любопитство, което според него, каза той, не било достатъчно да оправдае моето излагане на такъв риск. Аз му казах, че това желание не ми дава покой и че може би ще присъствам на поучителна гледка, която може би няма да бъде безполезна. „Е — каза добрият човечец, — ако по тази причина искаш да рискуваш, бога ми, върви. Можеш да бъдеш сигурен, че това ще ти бъде като проповед и може би най-добрата, която си чувал в живота си. Тази гледка говори много и с висок глас ни подканва към покаяние.“ С тези думи той отвори вратата и рече: „Върви, щом искаш.“

Неговото слово разколеба малко моята решителност и аз доста дълго време останах раздвоен, но тъкмо тогава видях две запалени факли да се приближават откъм Майнорис и чух камбанката на гробаря; след малко се появи и колата на мъртвите, както я наричат. Тогава вече ме можах повече да устоя на желанието си да видя как ще хвърлят труповете в трапа и влязох. Отначало не видях в гробището никого, освен гробарите и човека, който караше колата или, по-точно, водеше впрегнатия в колата кон; но когато те дойдоха до ямата, забелязах един човек, увит в пелерина, който ходеше нагоре-надолу и движеше ръцете си под наметалото, сякаш се гърчеше в предсмъртни мъки. Гробарите веднага се събраха около него, предполагайки, че той е един от ония изгубили съзнание или отчаяни хора, които, както казах по-горе, искаха сами да се погребат. Той обикаляше наоколо мълком; само два-три пъти изстена дълбоко на висок глас и въздъхна, сякаш щеше да му се пръсне сърцето.

Когато гробарите се приближиха до него, те веднага разбраха, че той не е нито заразен и отчаян, нито умопобъркан (за каквito случаи говорих по-горе), а просто човек смазан от страшна скръб — жена му и няколко от децата му били в колата, която току-що беше пристигнала и след която той вървял сломен от непоносима душевна мъка. Той страдаше дълбоко, както явно се виждаше, но това беше мъжествено страдание, което не можеше да се излее в сълзи. Той каза твърдо на гробарите да го оставят на мира, като добави, че само ще види как хвърлят телата в ямата и ще си отиде; тогава те престанаха да го пъдят. Но когато колата изви и труповете се изсипаха безразборно в ямата — това бе голяма изненада за него, тъй като той бе очаквал, че те ще бъдат прилично наредени, макар че по-късно сам се убеди, че това е невъзможно, — при тази гледка той не можа да се сдържи и извика високо. Не можах да чуя какво каза, но видях, че той направи две-три крачки назад и падна в несвяст. Гробарите изтичаха към него, вдигнаха го и след малко той дойде на себе си. Тогава те го отведоха в Сврачата кръчма, към края на Хаундсдич, където, изглежда, познаваха този човек и се погрижиха за него. Когато го отвеждаха, човекът погледна отново в ямата, но гробарите бяха веднага покрили телата с пръст, така че, макар да имаше достатъчно светлина — през цялата нощ имаше седем-осем, а може би и повече фенера със запалени свещи в тях, поставени върху купчини пръст около ямата, — все пак нищо не можеше да се види.

Това беше наистина печална сцена и тя ме порази почти толкова, колкото и останалото, което видях; а останалото беше страшно и ужасно. В колата имаше шестнадесет-седемнадесет трупа; някои бяха увити в ленени чаршафи, някои в дрипи, други бяха почти голи или увити тъй халтаво, че това, с което бяха покрити, се изхлуваше при изсипването от колата и те паднаха съвсем голи между останалите. Но това нямаше значение за тях, нито неприличието значеше нещо за някого: всички бяха мъртви, притиснати един до друг в общия гроб на човечеството, както можем да го наречем, защото тук не се правеше никаква разлика — и бедни, и богати падаха заедно; нямаше друг начин на погребване, нито беше възможно да има, тъй като не можеха да се намерят ковчези за огромния брой хора, които загиваха ежедневно от това бедствие.

Говореше се с възмущение за гробарите, че ако им се предаде тяло прилично увito, както се изразявахме тогава, в саван, завързан над главата и под краката, както някои правеха, и който обикновено беше от хубаво ленено платно, та казвам, говореше се, че гробарите били толкова безсърдечни, че сваляли савана в колата и хвърляли тялото съвсем голо в гроба. Но тъй като не мога лесно да повярвам, че подобно отвратително нещо е възможно между християни, и то по едно време тъй изпълнено със страхотии като тогавашното, аз само предавам слуха, без да мога да го потвърдя.

Разказваха се също безброй истории за жестокото поведение на болногледачки, които ускорявали края на болните, поверени на техните грижи. Но аз ще кажа повече за това на друго място.

Бях наистина потресен от тази гледка, чувствах се почти смазан и си отидох с нажалено сърце и изпълнен с такива тъжни мисли, каквито не мога да опиша. Тъкмо излизах от черковния двор и завивах нагоре по улицата към къщи, видях друга кола с факла и човек със звънец, който вървеше пред нея. Колата излезе от уличката Хароу Лейн и Бучър Роу, от другата страна на пътя, и понеже, както схванах, беше пълна с трупове, премина улицата и отиде право към черквата. Аз постоях малко, но понеже нямах желание да се върна обратно и да видя повторно същата мрачна сцена, тръгнах си право за в къщи, където с благодарност си помислих, че съм се изложил на такъв риск, без да се заразя, защото вярвах, че не съм хванал болестта, а и така беше в действителност.

Сега скръбта на нещастния господин отново ми дойде наум и мислеки за него, аз не можех да не проливам сълзи, може би повече, отколкото самият той. Но мисълта за него толкова ми тежеше на сърцето, че не можах да надвия желанието си да изляза пак и да отида в Сврачата кръчма, за да разпитам какво е станало с него. Вече бе станало един часа през нощта и все пак горкият господин беше още там. Причината беше, че съдържателите на кръчмата, които го познаваха, го бяха нахранили и го бяха задържали да прекара нощта там, въпреки опасността да се заразят от него, макар че той изглеждаше съвсем здрав.

Със съжаление споменавам за тази кръчма. Съдържателите ѝ бяха доста учтиви, любезни и услужливи хора и дотогава бяха държали заведението си отворено и продължили занятието си, макар и не така

открито както по-рано. Но кръчмата се посещаваше от една страхотна компания, която сред всичкия този ужас се събираще там всяка вечер, гуляеше и ревеше, както е обичайно за такива хора в спокойни времена, и изобщо така прекаляваше с държането си, че самият кръчмар и жена му отначало се срамуваха заради тях, а после почнаха и да се плашат.

Тези гуляйджии обикновено седяха в стаята, която гледаше към улицата, и понеже винаги оставаха до късно, когато колата на мъртвите пресичаше края на улицата, за да влезе в Хаундсдич — той се виждаше от кръчмата, — те често отваряха прозорците, щом чуеха камбанката, и гледаха навън и тъй като при минаването на колата често се чуваха скръбните ридания на хора по улиците или по прозорците, те им подхвърляха безсрамни шеги и подигравки, особено ако чуеха, че злочестите хора призовават бога да се смили над тях, както мнозина правеха в онези времена.

Понеже бяха обезпокоени от гълчката, която се вдигна, когато доведоха нещастния господин, за когото говорих по-горе, тези господа най-напред се ядосаха на кръчмаря, загдето позволява такъв простак, изведен от гроба, както го нарекоха, да бъде доведен в заведението му. Но когато им обясниха, че човекът е тихен съсед и че е здрав, но сломен от нещастието, сполетяло семейството му, ядът им мина и те започнаха да се гаврят с человека и неговата скръб по жена му и децата му; присмистваха му се, че му липсвала смелост да скочи в голямата яма и да отиде на небето заедно с тях, както те подигравателно се изразяваха, като прибавяха ругателни и богохулни думи.

Когато се върнах в кръчмата, аз ги заварих да се забавляват по този долен начин и доколкото можех да видя, макар че човекът седеше спокоен, безмълвен и безутешен и техните подигравки не можеха да разсеят скръбта му, той явно беше и огорчен, и оскърен. Тогава аз леко ги смъмрих, тъй като достатъчно добре ги познавах, а двамина от тях също ме знаеха.

Те веднага се нахвърлиха върху ми с ругатни и псуви, питаха ме защо съм излязъл от гроба си по това време, когато мнозина много почетни хора биват отнасяни на гробищата, и защо не си стоя в къщи да се моля Богу да не дойде колата на мъртвите и за мен, и други подобни.

Бях наистина учуден от нахалството на тези хора, но никак не се смутих от нападките им и успях да запазя спокойствие. Казах им, че макар никой от тях, нито който и да било друг на света, няма да посмее да ме нарече нечестен, аз все пак съм съгласен, че при това страшно божие наказание много хора, по-добри от мен, бяха покосени и отнесени в гроба. Но за да отговоря пряко на въпроса им, качах, че съм бил милосърдно пощаден от великия бог, чието име те произнасяха напразно, като богохулстваха, ругаеха и псуваха по такъв ужасен начин, и съм бил запазен сигурно защото между другите промисли на божията доброта е и този: да мога да ги съмърся за безочливата им дързост и за държането им във време като сегашното и особено загдето се присмиват и подиграват на един почтен господин и съсед (някои от тях го познаваха), смазан от скръб поради загубата, която е била угодна богу неговото семейство да понесе.

Не мога точно да си припомня жестоките и гнусни подигравки, с които те отговориха на тези мои думи; раздразниха се, изглежда, защото видяха, че не се боя да им говоря открито. Дори и да можех да си ги спомня, не бих споменал в разказа си никоя от гадните ругатни, псуви и долни изрази на тези закоравели негодници, каквито по онова време не биха употребили и най-лошите и вулгарни хора, защото дори и у най-порочните изверги, които човек може да срецне, имаше страх от ръката на онази сила, която можеше да ги унищожи в един миг.

Но най-лошото в техния пъклен език бяха богохулствата; те не се бояха да говорят като безбожници и да се шегуват, когато нарекох чумата изпитание, и дори да се смеят на думите „божие наказание“, като че ли божественият промисъл нямаше никакво отношение към това опустошително бедствие; за тях хората, които призоваваха бога, когато минаваше колата с мъртвците, бяха не на себе си, глупави и безумни.

Отговорих им, както намерих за уместно, но вместо да тури край на техните отвратителни сквернословия, моят отговор ги накара да псуват и ругаят още повече, така че, признавам, аз бях обхванат от ужас и ярост и си отидох, за да не би, както им казах, ръката на провидението, която бе опустошила целия град, да излее своето възмездие върху им и върху всички, които са около тях.

Те приеха укорите ми с крайно презрение и продължиха да ми се присмиват, като ме обсипаха с най-обидните и безочливи подигравки,

които можеха да измислят, загдето съм им държал проповеди, както те се изразиха, нещо, което повече ме наскърби, отколкото разгневи. И аз си отидох, като мислено благославях бога, че и аз не ги пощадих, макар че те толкова много ме наскърбиха.

Те продължиха греховните си гуляи още три-четири дни след това, като постоянно се присмиваха и подиграваха на всички онзи, които се показваха религиозни или сериозни, или гледаха на чумата като на страшно наказание, наложено ни от бога. Казаха ми, че по същия начин вземали на подбив добрите хора, които въпреки заразата ходеха на черква, постеха и се молеха на бога да се смили над тях.

Та казвам, те продължиха своя ужасен живот още три-четири дни — мисля, че не беше повече, — когато един от тях, именно онзи, който питаше нещастния господин защо е излязъл от гроба си, бе поразен от бога с чума и умря по най-жалък начин; накратко казано, те всички до един бяха отнесени в голямата яма, за която споменах по-горе, преди още тя да бъде запълнена доторе, което стана след не повече от две седмици или приблизително толкова.

Тези хора бяха заслужено наказани заради разюзданите си веселби, само при мисълта, за които човешката природа би трябвало да изтръпне, както всеки би си помислил, в това време на всеобщ страх, и защото се подиграваха и присмиваха на всичко религиозно, особено на множеството, което се трупаше в молитвените домове, за да измоли от бога милост в тези бедствени времена; и понеже от кръчмата, където се събираха, се виждаше черковната врата, те често имаха случай да се отдават на безбожните си и богохулни забавления.

Но тяхното веселие понамаля малко още преди случката, която разказах, тъй като заразата се разпростирачи тъй бурно в тази част на града, че хората започнаха да се боят да ходят на черква или поне не отиваха на такива тълпи както преди. Много свещеници бяха умрели, а други бяха напуснали града, защото наистина се изискваше много храброст и силна вяра не само за да се осмелиш да останеш в града в такова време, но и да имаш смелостта да отидеш в черква и да извършиш богослужение в присъствието на богомолци, за много от които имаш основание да смяташ, че са действително заразени от чума, и да вършиш това всеки ден или два пъти на ден, както ставаше в някои черкви.

Хората наистина проявяваха необикновено усърдие в изпълнението на религиозните си задължения и понеже черковните врати бяха постоянно отворени, те влизаха поединично по всяко време, без оглед на това дали свещеникът служи, или не, сядаха на отделни пейки и се молеха богу с голям жар и благочестие.

Други се събираха в разните протестантски храмове — някои в едни храмове, други в други, според религиозните си убеждения, но и те всички без разлика бяха предмет на насмешките на онези хора от кръчмата, особено в началото на изпитанието.

Изглежда, че и много други почтени хора от най-различни изповедания са ги съмряли за тяхното открито оскърбление на религията и това, заедно с бурното разпространение на заразата, ги е накарало, предполагам, да смекчат грубостта си известно време, преди аз да ги укоря за поведението им; може да са били обхванати от дух на цинизъм и безбожие само при шума, който се вдигна, когато нещастният господин бе доведен там, и вероятно бяха подтиквани от същия дявол, когато се наех да ги сгълча, макар че го направих колкото можех по-спокойно, умерено и учтиво; впрочем известно време те ме обиждаха още повече, защото смятаха, че моята учтивост се дължи на страх, макар че по-късно се убедиха в противното.

Отидох си в къщи натъжен и огорчен, мислейки какви страховитни грешници са тези хора, без да се съмнявам обаче, че те ще станат ужасен пример на божието правосъдие, защото аз смятах тези мрачни времена за времена на божествено възмездие и предполагах, че сега бог ще подбере повече и по по-забележителен начин онези, които са си навлекли гнева му; и макар да вярвах, че мнозина добри хора ще станат жертва на общото нещастие — както наистина станаха жертва — и че няма сигурно правило, по което да се съди за вечния живот на когото и да било, че от това, дали един човек ще бъде пощаден или погубен в това време на обща погибел, не може да се каже дали е праведен или грешен, все пак, казвам, изглеждаше разумно да се вярва, че бог едва ли ще пощади в милостта си своите открыти врагове, които оскърбяват неговото име, предизвикват отмъщението му и се подиграват на богослужението и богомолците в такива времена; не, макар в милосърдието си да е намирал за подходящо да ги търпи и щади в други времена, сега беше дошъл денят на божието наказание, денят на божия гняв и следните думи на пророк Йеремия ми дойдоха

наум: „Няма ли да накажа заради тези неща — казва господ — и няма ли мойт дух да си отмъсти на народ като този?“

Та казвам, тези мисли се въртяха в главата ми и аз си отидох в къщи много нажален и потиснат от ужасната греховност на тези хора, като се питах как могат да бъдат такива долни и закоравели грешници, че да оскърбяват бога, неговите служители и неговото богослужение по такъв начин и в такова време като сегашното, когато той, тъй да се каже, държеше в ръка гол меч, за да отдаде възмездие не само на тях, а и на целия народ.

Аз наистина бях разгневен на тях отначало, макар че гневът ми бе предизвикан не от личната обида, която ми бяха нанесли, а от ужаса, с който ме изпълниха техните богохулни езици. Сега обаче мислено се съмнявах дали за злобата, която бе останала у мен, нямах лични основания, защото те също ме бяха обсипали с ругатни и псуви — искал да кажа, отправени към мен лично. След известно време, потиснат от тъга, се прибрах в къщи и си легнах веднага, защото не бях мигнал тази нощ; благодарейки смирено на бога, загдето ме бе спасил от страшната опасност, в която се намирах, аз започнах с най-голям жар да се моля господ да им прости, да им отвори очите и да ги смири.

С това не само изпълних дълга си, именно да се моля за тези, които се отнесоха тъй злобно с мен, а и за мое голямо задоволство изпитах напълно сърцето си дали не е изпълнено с дух на омраза, тъй като те ме бяха лично оскърбили; и аз смирено препоръчвам този метод на всички онези, които искат да узнаят или да се уверят как да разграничават своето усърдие да тачат бога от последиците на личните си страсти и озлобление.

Но сега трябва да се върна към отделните случки, които ми идват наум от времето на епидемията и особено от времето на затварянето на къщите в първата фаза на болестта, тъй като, преди епидемията да достигне до връхната си точка, хората имаха повече възможност да наблюдават, отколкото по-сетне; а когато заразата се разшири, те вече не общуваха помежду си както преди.

По време на затварянето на къщите, както вече казах, имаше случаи, когато над пазачите се упражняваше насилие. А войници не се виждаха никакви: малкото гвардейци, които кралят имаше — те далеч не бяха толкова многобройни, както станаха оттогава насам, — бяха

или в Оксфорд с двора, или пръснати на гарнизон в по-далечни краища на страната и само малки части служеха в Уайтхол и Тауър, и те бяха съвсем малобройни. Дори не съм положителен, че в Тауър имаше други войници, освен стражите, както ги наричаха, които стоят на вратите с наметала и кръгли шапки също като на кралските телохранители, както и обикновените топчии, двадесет и четири на брой, и хората, назначени да се грижат за военния склад, които се наричаха оръжейници. А опълчението нямаше никаква възможност да се събере; дори управителите на Лондон и Мидълсекс да бяха заповядали да бият барабана за събиране на милицията, никоя от дружините, смятам, не би се събрала, какъвто и риск да представляваше това.

Затова пазачите не бяха много зачитани и може би по тази причина срещу тях се упражняваше по-голямо насилие. Споменавам това сега, за да отбележа преди всичко, че поставянето на пазачи да не пускат хората да излизат от заразените къщи беше неефикасно и че хората излизаха било силом, било с хитрина почти винаги, когато поискаха; и на второ място, че тези, които излизаха, обикновено бяха заразени и тичайки в отчаяние от едно място на друго, не гледаха кого заразяват; това може би, както казах, е породило слуха, че било естествено за заразени хора да желаят да заразят други, слух, който в действителност беше лъжлив.

Зная това добре и бих могъл да разкажа много случаи за добри, благочестиви и религиозни хора, които, когато се разболееха от чума, не само не гледаха да заразят други, но и забраняваха на членовете на семействата си да се доближават до тях, надявайки се да ги запазят по този начин, и дори умираха, без да видят най-близките си, за да не би да им предадат заразата. Ако е имало случаи, когато на заразени хора е било безразлично дали заразяват други, сигурно повечето са били именно онези, в които болните са излизали силом от затворените си къщи и докарани до крайност поради липса на храна или просто поради лекомислие, са криели състоянието си и така неволно са ставали причина да се заразят други хора, които не са знаели за болестта им или са били непредпазливи.

Това е едно от основанията, поради които смятах тогава, а и още смятам, че от принудителното затваряне на къщите и от задържането или по-скоро арестуването на хората в собствените им домове имаше,

както казах по-горе, малко полза или изобщо нямаше полза. Дори съм на мнение, че тази мярка беше по-скоро вредна, тъй като тя принуждаваше тези отчаяни хора, заразени от чума, да скитат извън домовете си; а иначе те биха умрели спокойно в леглата си.

Спомням си един гражданин, който, след като избягал от къщата си на Олдърсгейт Стрийт или там наоколо, тръгнал по пътя за Айлингтън; опитал се да влезе в „Ангелския хан“ и след това в „Белия кон“, два хана, които още носят същото име, но не го приели; след това стигнал до „Пъстрия бик“, който също още има това име. Поискал легло за една нощ, като казал, че уж отива в Линкъншър, и ги уверил, че е съвършено здрав и не носи зараза (болестта му по това време не била още напреднала).

Отговорили му, че нямат свободна стая, но могат да му дадат легло на тавана само за една нощ, тъй като очаквали на другия ден да пристигнат браничари с добитък; та ако приеме тази стая, можели да му я дадат. Той се съгласил. Изпратили една прислужница със свещ да го заведе в стаята. Той бил много добре облечен и изглеждал като човек, който не е свикнал да спи на таван; и когато влязъл в таванска стаичка, въздъхнал дълбоко и казал на прислужницата: „Рядко съм спал в такава стая.“ Тя обаче отново го уверила, че нямат свободна подобра стая. „Е, ще трябва да се задоволя и с тази — рекъл той, — сега са страшни времена. Но щом е за една нощ, може.“ И така той седнал на леглото и заръчал на прислужницата да му донесе половин литър топла бира. Тя отишла за бирата, но поради залисия — може би са я натоварили с някаква друга работа — забравила за поръчката и повече не се качила при него. На следната сутрин, понеже господинът не се показал, някой от хана попитал прислужницата, която го била завела горе, какво е станало с него. Тя се сепнала, „Ах — извикала тя, — аз пък не помислих за него. Той ми заръча да му занеса малко топла бира, но аз съвсем забравих.“ Тогава не момичето, а някой друг бил изпратен да се погрижи за него. Когато влязъл в стаята, той го намерил напълно мъртъв и вече почти изстинал, проснат напреки на леглото. Дрехите му били свалени, челюстта увисната, очите му отворени и страшно изцъклени, едната му ръка стискала здраво завивката на леглото; ясно било, че е умрял скоро след като прислужницата го оставила. Вероятно е, че ако тя се бе качила да му занесе бирата, щеше да го намери мъртъв, защото той явно бил умрял няколко минути след като седнал

на леглото. Както всеки може да си представи, в хана се вдигнала голяма тревога, тъй като всички там били здрави, докато се случило това нещастие; веднъж заразата влязла в къщата, тя веднага се разпространила из съседните сгради. Не си спомням колко души умрели в самия хан, но мисля, че прислужницата, която най-напред се качила горе, както и неколцина други се разболели от страх; и докато предната седмица в Айлингтън бяха умрели от чума само двама, на следната седмица умряха осемнадесет, от които четиринаесет от чума. Това беше седмицата от 11 до 18 юли.

Имаше едно средство, до което прибягваха някои семейства, и то не малко, когато в къщите им влезеше зараза; семействата, които при първото избухване на чумата избягаха на село и намериха убежище при приятели, обикновено бяха намерили някой съсед или роднина, комуто да поверят грижата за къщата и за покъщнината. Някои къщи бяха наистина напълно заключени, с катанци на вратите и дъски заковани на прозорците, и обикновените пазачи и енорийски служители трябваше само да ги наглеждат; такива къщи обаче бяха малко на брой.

Смяташе се, че не по-малко от 10 000 къщи бяха напуснати от обитателите им в Сити и предградията, включително и в извънградските енории, в Съри и покрай реката в частта, наречена Съдък. Като се вземеше предвид броят на наемателите и на отделните лица, които бяха изоставили семействата си, пресмятала, че са избягали около 200 000 души. Но по-долу отново ще говоря за това. Споменавам го тук, защото по правило, щом някой от семейството им се разболееши, тези, които имаха на разположение две къщи, веднага изпращаха останалите членове на семейството си — било деца, било прислужници, според случая — в другата къща и едва след това съобщаваха на надзорника за болния, за да му намерят болногледачка или болногледачки; уговаряха също с някого да остане затворен в къщата вместо тях (за пари мнозина се съгласяваха), за да се грижи за имуществото в случай, че болният умре.

По този начин в много случаи се спасяваше цяло семейство, което, ако беше заключено с болния, щеше непременно да загине. Но, от друга страна, това беше още едно от неудобствата на затварянето на къщите, защото страхът и ужасът да бъдат затворени накара мнозина болни да избягат заедно с останалите членове на семейството, те,

макар и да не бяха се още разболели, носеха заразата със себе си; и тъй като имаха неограничена свобода да се движат и бяха принудени да крият признаците на болестта — а може и сами да не знаеха, че са болни, — предаваха заразата на други и разпространяваха епидемията по страшен начин, както ще обясня по-долу.

А сега искам да направя една-две забележки, които могат да бъдат полезни на онези, в чиито ръце попадне тази книга, ако някога им се случи да преживеят подобна страшна епидемия. Първо, заразата проникваше в къщите на гражданите чрез прислугата, която те трябваше да пращат нагоре-надолу по улиците, за да си набавят необходимите неща, тоест храна или лекарства. Прислужниците ходеха до хлебарниците, до кръчмите и други магазини и неизбежно минаваха по улиците и по пазара, така че беше невъзможно да не срещнат по един или друг начин болни хора, които ги заразяваха с гибелния си дъх, и те донасяха заразата на семействата, където работеха. Второ, голяма грешка беше, че такъв многолюден град като Лондон имаше само една болница за чумави; защото, ако вместо една — онази отвъд Бънхил Фийлдс, където можеха да бъдат настанени може би двеста-триста души, — та казвам, ако вместо тази болница имаше няколко болници за чумави, от които всяка да побира по хиляда души, без болните да лежат по двама на легло и без да има по две легла в стая, и ако всеки глава на семейство беше задължен, щом се разболее някой слуга в дома му, да го изпрати в най-близката болница, ако той е съгласен, както мнозина бяха съгласни, и ако надзорниците правеха същото между бедните хора, поразени от болестта, та казвам, ако това беше направено със съгласието на заболелите (не другояче) и къщите не бяха затваряни, аз съм убеден и винаги съм бил на същото мнение, че щяха да умрат няколко хиляди души по-малко. Защото се забеляза, а и аз сам мога да дам много примери, за които зная, че където се разболееш някой прислужник и семейството имаше време или да го изнесе навън или да напусне къщата и да остави болния, както казах по-горе, всички в този дом оставаха здрави; докато, ако в семейството имаше един или повече болни и къщата се затвореше, цялото семейство загиваше и гробарите трябваше да влязат вътре, за да вдигнат труповете, тъй като никой не оставаше жив да ги донесе до вратата.

Трето, това ме увери, че епидемията се разпространява чрез зараза, тоест чрез известни пари или изпарения, които лекарите наричат миазми, чрез дъха или потта, или миризмата на раните на болния, или може би по някакъв друг начин, който и самите лекари не разбират; тези миазми навлизат в здравите хора, които се приближават на известно разстояние до болния, и веднага проникват до жизненоважни органи на здравите лица, чиято кръв започва да кипи и които биват обхванати от душевни смущения, както бе установено в много случаи; и така тези току-що заразени лица предават болестта по същия начин на други. Ще дам няколко примера за това, които не могат да не убедят онези, що ги преценяват сериозно; и сега, когато заразата премина, аз се учудвам, че се срещат хора, които говорят, че болестта поразявала като пряк удар на провидението, без никакви помощни средства и че ней било наредено да порази това и това лице, и никое друго; на такова обяснение аз гледам с презрение като на последица от невежество и предразсъдъци. Също трябва да се отхвърли и мнението на онези, що казват, че заразата се пренасяла само по въздуха, в който се носели огромен брой насекоми или невидими същества; те влизали с въздуха в тялото при дишане или през порите, където пораждали или изпущали силни отрови или отровни яйца, те се смесвали с кръвта и така заразявали тялото — приказки, пълни с учена наивност, както става явно от всеобщите наблюдения; но ще кажа повече по въпроса, когато му дойде редът.

Тук трябва да отбележа още веднъж, че нямаше нищо по-пагубно за жителите на града от леността и небрежността на самите хора, които, макар да бяха предизвестени далеч, преди да се разпростири епидемията, не се погрижиха да натрупат запаси от храна и други необходими неща, за да могат да живеят затворени в собствените си къщи, както направиха някои и се спасиха благодарение на предпазливостта си; а също така, когато малко посвикнаха с болестта, те не се бояха да разговарят със заразени хора, макар и да знаеха, че са болни от чума.

Признавам, че аз сам бях от тези безразсъдни хора, и имах толкова малки запаси, че моите прислужници трябваше да излизат от къщи за всяка дреболия, дето струва едно пени или половин пени, и живеехме както преди епидемията, докато от опит разбрах, че това е

глупаво; но умът ми дойде късно, едва имах време да се запася с достатъчно храна за един месец за всички ни.

Домакинството ми се състоеше от една стара жена, която гледаше къщата, една прислужница, двама чираци и мен. Когато чумата почна да върлува около нас, през главата ми почнаха да минават много мрачни мисли: чудех се кой път да поема и как да действам. Многото тъжни случки, на които бях свидетел, когато ходех по улиците, ме бяха изпълнили с ужас от болестта, тя беше наистина ужасна, у едни повече, отколкото у други. Когато отоците по врата или около слабините се втвърдяха и не се пукаха, те ставаха толкова болезнени, че бяха по-страшни от най-изтънченото мъчение. Като не можеха да понасят страданията, някои се хвърляха от прозорците или се застреляха, или туряха край на живота си по друг начин; виждал съм няколко такива случая. Други не можеха да се сдържат и намираха отдушник на болките си в непрестанни ревове; когато минавахме по улиците, чухахме такива гръмки и жални викове, че само мисълта за тях пронизваща сърцето особено като имахме пред вид, че същият страшен бич божи може всеки миг да удари и нас.

Мога само да кажа, че започнах да се разколебавам в решението си; смелостта ми ме напусна и горчиво се разкайвах за моето неблагоразумие. Когато излезех и видех тези страшни сцени, за които говорих, аз се разкайвах, повтарям, за неблагоразумието, което проявих, като поех риска да остана в града. Често си казвах — само да не бях вземал решение да остана, ами да бях тръгнал с брат си и семейството му.

Наплашен от тези страшни гледки, щом се приберах в къщи, се заричах да не излизам вече; обикновено спазвах решенията си по тричетири дни, като през това време благодарях на господа за спасението си и за спасението на моите хора, постоянно изповядвах греховете си, предавах се на божията воля, молех се, постех и се отдавах на смирение и размисъл. В промеждутъците четях книги и си водех бележки за това, което се бе случило през деня; тези бележки по-късно използвах, за да напиша тази книга, колкото се отнася до моите наблюдения извън къщи. Моите лични размисли, които записвах, запазвам за себе си и не желая да се публикуват в никакъв случай.

По това време записвах и моите размишления върху божествени въпроси, което беше много полезно за мен, но тези размишления не са

подходящи за читателска публика и затова няма да кажа нищо за тях.

Имах един много добър приятел, лекар по професия, чието име беше Хийт, и често го посещавах в това мрачно време. Даваше ми съвети как да се запазя от заразата, когато излизах (зашпото той знаеше, че често излизам), и как да си закривам устата, когато ходя по улиците. Много съм му благодарен за тях. Той също ми идваше често на гости и понеже беше добър християнин, както и добър лекар, разговорите ми с него бяха голяма подкрепа за мен в най-черните дни на онези страшни времена. В началото на август чумата стана много злокачествена и страшна в квартала, в който живеех. Доктор Хийт дойде да ме посети и като научи, че често се осмелявам да излизам по улиците, най-серизно се помъчи да ме убеди да се затворя заедно с домашните си в къщи и да не позволявам никому от тях да излиза навън; да държа всички прозорци пълно затворени, със затворени капаци и спуснати завеси и никога да не ги отварям; да опушвам добре с катран, сяра, барут и други подобни стаята, където трябва да се отвори прозорец или врата; ние постъпвахме така известно време, но тъй като не бях натрупал запаси от храна, за да можем да се изолираме напълно, беше невъзможно да не излизаме никак. Във всеки случай аз се опитах да направя нещо в тази насока, макар че беше вече твърде късно: тъй като имах необходимото за печене на хляб и приготовление на бира, аз най-напред отидох да купя два чувала брашно и понеже имах пещ в къщи, няколко седмици ние сами си пекохме хляб; купих също и малц и приготвяхме толкова бира, колкото можеха да поберат бъчвите, които имах, това количество стигаше за мен и хората ми за пет-шест седмици; направихме също запаси от солено масло и чешърско сирене; нямах обаче никакво месо, а чумата върлуващо тъй силно между месарите и по месарниците от другата страна на нашата улица, където, както е известно, има голям брой от тях, че не бе препоръчително дори да се прекоси улицата.

И тук пак трябва да отбележа, че необходимостта да се излиза за покупка на храна бе до голяма степен причина за епидемията в целия град, защото при такива случаи хората си предаваха болестта един на друг; а дори и самите храни бяха често заразени или поне аз имах сериозни основания да смяtam, че беше така; затова не съм убеден, че продавачите на пазара и онези, които носеха храни, не се разболяваха никога от чума, както се повтаряше с голяма увереност. Сигурен съм,

че месарите от Уайтчапъл, където колеха по-голямата част от добитъка, бяха страшно заразени или поне до такава степен, че повечето от месарниците бяха затворени, а тези, които бяха отворени, колеха добитъка в Майл Енд и го носеха на пазара с коне.

Бедните обаче не можеха да натрупат запаси от храна и по необходимост трябваше да ходят на пазара или да пращат там слугите и децата си; и тъй като това ставаше ежедневно, множество заразени хора отиваха на пазара и мнозина, които отиваха там здрави, донасяха със себе си смъртта в къщи.

Вярно е, че хората вземаха всички предпазни мерки. Когато купуваха парче месо на пазара, те не го вземаха от ръцете на месаря, а сами го откачваха направо от куката. От друга страна, месарят не пипаше парите, а искаше да ги слагат в едно гърне с оцет, което той държеше за тази цел. Купувачът винаги носеше дребни пари със себе си, за да допълни точно цената, така че да не вземат ресто. Носеха в ръка шишенца с благовония и изобщо използваха всички средства, които можеха да се използват; бедните обаче не можеха да си позволят тези неща и се излагаха на всички рискове.

Всеки ден чувахме безброй мрачни истории за случки, станали на пазара. Понякога някой мъж или жена падаха мъртви на самия пазар, защото много хора, които бяха заразени, не знаеха, че са болни, докато вътрешната гангрена не засегнеше жизненоважни органи и тогава те умираха за няколко минути. По тази причина мнозина често умираха внезапно на улицата, без преди това да са се чувствали неразположени; други пък имаха време да отидат до близката сергия или магазин, или до някой вход, да седнат там и да умрат, както казах по-горе.

Тези гледки бяха толкова чести по улиците, че когато чумата се разразяваше на едната страна, никой не пресичаше улицата и по нея тук-там лежаха само трупове. От друга страна, за отбелязване е, че отначало хората се спираха, когато видеха труп, и викаха съседите да излязат; по-късно обаче престанахме да обръщаме внимание и винаги когато видехме труп да лежи на улицата, ние го заобикаляхме и не се приближавахме до него; а ако това се случеше на някоя тясна уличка, връщахме се обратно, и търсехме друг път, за да отидем по работата си. В такива случаи труповете оставаха на улицата, докато уведомяха общинските служащи да ги вдигнат и отнесат, или лежаха там до

вечерта, докато минеха да ги приберат гробарите с колата на мъртвите. При това безстрашните хора, които изпълняваха тази служба, не пропускаха да претършуват джобовете на мъртвите и дори да ги разсъблекат, ако бяха добре облечени, както понякога се случваше, и да приберат каквото могат да вземат.

Но да се върна на пазарите. Месарите се бяха погрижили винаги да имат поддръка общински служащи, та ако някой умре на пазара, веднага да бъде вдигнат и отнесен на ръчна количка в най-близкото гробище; и това се случваше толкова често, че тези случаи не се отбелязваха в седмичните съобщения като „намерен мъртъв на улицата или на полето“, както става сега, а просто влизаха в общия брой на жертвите на епидемията. Но сега болестта се усили до такава степен, че дори и пазарите бяха съвсем слабо снабдени с храни и посещавани от малцина купувачи, в сравнение с преди; и кметът нареди селяните, които носеха хранителни продукти, да бъдат спирани по пътищата, които водеха за града; те трябваше да седнат там със стоките си, да продадат, каквото бяха донесли, и веднага да си отидат. Това много наಸърчи селяните да носят храни, защото те продаваха продуктите си при самите входове на града и дори на полето, особено отвъд Уайтчапъл в Спитъл фийлдс, а също в полето около Сейнт Джордж в Съдък, в Бънхил и в една голяма ливада, наречена Удс Клоуз, близо до Айлингтън. Там именно кметът, градските съветници и другите висши чиновници пращаха своите служащи и прислугата си да купуват продукти за семействата им, като сами си седяха в къщи колкото е възможно повече; същото правеха и много други хора. След като се установи този ред, селяните идваха много по-смело и носеха всянакъв вид продукти; те рядко пострадваха, което, предполагам, също допринесе за мълвата, че са били пощадени по чудо.

Колкото до моето малко домакинство, след като направих малко запаси от хляб, масло, сирене и бира, както вече казах, аз послушах съвета на моя лекар и приятел и се затворих заедно с моите хора, решен по-скоро да се лиша от мясо за няколко месеца, отколкото да го купувам с риск на живота си.

Но макар че затворих членовете на домакинството си, аз не можех да надвия неудовлетвореното си любопитство и да остана затворен напълно; въпреки че обикновено се връщах вкъщи уплашен и

ужасен, все пак не можех да се въздържа да не излизам никак; само че излизах не толкова често както преди.

В същност аз имах едно малко задължение — да ходя до къщата на брат си, която беше в енорията на улица Коулман и която той бе оставил на моите грижи; ходех там отначало всеки ден, но след това само по веднъж-дваж седмично.

При тези излизания бях свидетел на много жални картини: хора, които падаха мъртви на улицата, страшни писъци и крясъци на агонизиращи жени, които разтваряха прозорците на стаите си и надаваха ужасни, нечовешки викове. Невъзможно е да се опишат разнообразните начини, по които горките хора изразяваха отчаянието си.

Както минавах по Токънхоул Ярд в Лотбърн, точно над главата ми един прозорец се отвори с трясък, чуха се три страшни писъка и една жена извика: „О, смърт, смърт, смърт!“, и то по съвършено неописуем начин, който ме изпълни с такъв ужас, че кръвта застина в жилите ми. По цялата улица не се виждаше никой, нито един прозорец не се отвори, защото хората вече не проявяваха любопитство, нито пък някой можеше да помогне другиму, и аз продължих пъти си, за да вляза в уличката Бел.

Но точно в тази уличка, от дясната страна, се чуха още по-страшни викове; макар че никой не викаше от прозореца, цялото семейство бе изпаднало в страхотен ужас и можех да чуя как жени и деца тичат и пищят като луди по стаите. Тогава едно таванско прозорче от другата страна на улицата се отвори и някой попита: „Какво става?“, след което от прозореца на първата къща отговориха: „О, господи, старият господар се обеси!“ От другата къща пак попитаха: „Мъртъв ли е?“ — и отговорът беше: „Да, да, мъртъв, мъртъв и изстинал.“ Този човек беше търговец, заместник на градския съветник и много богат. Не искам да споменавам името му, макар че ми е известно, защото това би било тежко за семейството, което сега отново процъфтява.

Но това е само един случай; невероятно е какви страшни неща ставаха в отделни семейства всеки ден. В разгара на болестта или поради болката от отоците — тя беше наистина нетърпима — хората загубваха самообладание, бълнуваха, подлудяваха, понякога посягаха на живота си, като се хвърляха от прозорците или се застреляха и т.н.; в умопомрачението си майки убиваха децата си; някои умираха просто

от скръб, други — само от страх и шок, без никаква зараза, трети бяха така уплашени, че изпадаха в умопобъркване, четвърти — в отчаяние и лудост, пети — в меланхолично безумие.

Болката от отоците беше много силна и за някои непоносима; може да се каже, че лекарите и хирурзите измъчваха нещастниците до смърт — тъй като у някои подутините ставаха твърди, те им слагаха силни лекарства, за да извлекат гнойта, или лапи, за да ги пукнат, и ако не се пукнеха, сръзваха ги по най-ужасен начин. Тези отоци се втвърдяваха отчасти поради силата на болестта и отчасти поради това, че лекарите искаха да извлекат гнойта с много остри лекарства; те ставаха толкова твърди, че никой инструмент не можеше да ги среже и затова ги изгаряха с разяждащи вещества, така че мнозина умираха побеснели от болки, а някои и по време на самата операция. Изпаднали в това отчаяно състояние, понеже нямаше кой да ги задържи на леглото или да се погрижи за тях, някои посягаха на живота си. Други избягваха на улицата, понякога съвсем голи, и тичаха право към реката; ако не ги спреше пазачът или друг общински служащ, те се хвърляха право във водата.

Често ми се е късало сърцето, когато чуха стенанията и крясъците на онези, които се мъчеха така, но все пак се смяташе, че отоците бяха най-благоприятният признак на болестта, защото, ако те можеха да узреят, да се спукат и да изтекат или, както се изразяваха хирурзите, „да се абсорбирам“, пациентът обикновено оздравяваше, докато болните, като дъщерята на благородната дама, които биваха поразени от смъртта в самото начало, веднага след появяването на признаците на болестта, често си ходеха спокойно малко преди да умрат, а някои и до момента, когато паднеха на земята както при апоплексия или епилепсия. В такива случаи на хората внезапно им прилизява и те изтичваха до някоя пейка или сергия, или друго удобно място, което имаше наблизо, или ако е възможно, до собствените си къщи, както споменах по-горе; там сядаха, губеха бързо сили и умираха. Тази смърт наподобяваше много смъртта на онези, които умират от обикновена гангrena, които припадат и умират в безсъзнание. Тези, които умираха така, почти не забелязваха, че са заразени, докато гангрената не се разпространеше по цялото тяло; дори и самите лекари не знаеха със сигурност какво им е, докато не

погледнеха гърдите им и други части на тялото и не видеха признанията на болестта.

По това време се разправяха множество страховити истории за болногледачки и пазачи, които се грижеха за умиращите; болногледачки, наети да гледат болни хора, се държали жестоко с тях, оставяли ги да гладуват, удушвали ги или с други греховни средства ускорявали края им, т.е. убивали ги; пазачи, поставени да пазят затворени къщи, където имало останал само един човек и може би този един да лежи болен, разбивали вратата, убивали болния и веднага го хвърляли в колата за мъртвите, така че нещастникът отивал в гроба едва изстинал.

Мога да кажа само, че такива убийства бяха извършени и, струва ми се, двама души бяха изпратени в затвора, но умряха, преди да бъдат съдени; чувал съм по различни времена и за други трима, които бяха съдени за убийства от този вид, но те бяха оправдани. Трябва да кажа, че според мен такива престъпления съвсем не бяха така чести, както някои обичат да казват сега, пък и това не изглежда разумно: ако болните са толкова зле, че да не могат сами да се обслужват, те рядко оздравяват и няма изкушение да се извърши убийство, или поне когато е сигурно, че болният ще умре след кратко време и е изключено да оживее.

Не отричам, че дори и в тези страховити времена се вършеха многобройни престъпления и греховни дела. Алчността беше тъй силна у някои хора, че те поемаха всякакви рискове само за да откраднат нещо или да ограбят някоя къща; крадците се промъкваха, излагайки се на голям рисък, особено в къщи, където цели семейства или всички обитатели бяха умрели, и без да се тревожат от опасността от зараза, съмкнаха дрехите от труповете и отмъкваха дори постелките и завивките, на които лежаха мъртвите.

Такъв трябва да е бил, предполагам, случаят в Хаундсдич: намериха един човек и дъщеря му — останалите членове на семейството сигурно са били отнесени преди това с колата на мъртвите — съвсем голи, той в една стая, тя в друга, проснати мъртви на пода, а постелките и завивките на леглата, откъдето вероятно са ги изтърколили крадците, отнесени.

Трябва да се отбележи, че във всички тези грабежи като най-смели, безстрашни и отчаяни се проявяваха жените и тъй като голям

брой жени ходеха да се грижат за болните, те извършваха множество дребни кражби в къщите, където бяха наети: някои от тях бяха публично бичувани, макар че може би трябваше да бъдат обесени за пример, тъй като много къщи бяха ограбени от такива болногледачки, докато най-сетне енорийските чиновници бяха натоварени със задължението да препоръчват болногледачките, така че те държаха сметка какви жени изпращат и ги държаха отговорни, ако къщата, в която бяха наети, бъдеше ограбена.

Но тези кражби имаха за предмет главно облекло, чаршафи, както и пръстени и пари, които болногледачките можеха да намерят, щом умреше болния, за когото се грижеха; не се стигаше обаче до общо ограбване на къщата. Мога да разкажа за една от тези болногледачки, няколко години по-късно на смъртния си одър тя изповядва с голям ужас обирите, които била извършила, докато била болногледачка, и чрез които доста забогатяла.

Колкото до убийства, не намирам, че имаше доказателства за това, което се мълвеше, освен както казах по-горе.

Казаха ми наистина за една болногледачка, която поставила мокра кърпа върху лицето на умиращия пациент, за когото се грижела, и така турила край на живота му в момента, когато почти издъхвал; чувах, че друга удушила една млада жена, която била припаднала и можела да се свести; някои убивали болните, като им давали да пият нещо, а някои ги уморявали от глад, като не им давали да ядат. Но тези истории носят два белега на съмнителност и винаги са ме карали да не ги вземам сериозно и да гледам на тях като на истории, с които хората постоянно се плашат едни други. Първо, където и да ги чуехме, винаги се казваше, че убийството било станало на другия край на града, противоположен или най-отдалечен от мястото, където се разказваше историята. Ако я чуехте в Уайтчапъл, казваха, че се била случила в Сейнт Джайлс или в Уестминстър, или в Хоубърн. Ако я чуехте в този край на града, тогава пък излизаше, че станала в Уайтчапъл или Майнорис, или някъде в енорията Крипългейт. Ако я чуехте в Сити, тогава всичко се било случило в Съдък, а ако я чуехте в Съдък, всичко се случило в Сити и т.н.

На второ място, където и да чуехте историята, подробностите бяха винаги същите, особено това, че болногледачката поставила съннат на две парцал върху лицето на умиращ човек и че удушила една

млада благородна дама; следователно беше ясно, поне по моя преценка, че тия истории бяха по-скоро измислици, отколкото разкази за действителни случки.

Обаче мога да кажа, че тези истории оказаха известно въздействие върху хората: те станаха по-предпазливи, гледаха кого вземат в къщи, в чии ръце поверяват живота си и се стараеха да наемат, ако е възможно, препоръчани жени; а когато не можеха да намерят такива болногледачки, защото те не бяха многобройни, обръщаха се към енорийските чиновници.

Но и в това отношение времената бяха най-тежки за бедните; когато се разболееха, те нямаха нито храна, нито лекарства, нито идваше да им помогне лекар или аптекар, нито имаха болногледачки да се погрижат за тях. Много от тях умряха, викайки по най-жалък и плачевен начин от прозорците си за помощ и дори за храна; трябва обаче веднага да добавя, че винаги когато за положението на такива хора се съобщаваше на кмета, на тях се оказваща помощ.

Вярно е, че дори и хора, които не бяха твърде бедни, но може би бяха изпратили жените и децата вън от града и за икономия бяха уволнили прислугата си, та казвам, вярно е, че мнозина такива се затваряха в къщи и нямайки помощ от никъде, умираха сами.

Един мой познат и съсед, който имаше да взема пари от един собственик на магазин на Уайткрос Стрийт или там някъде, изпрати своя чирак, около осемнадесетгодишно момче, да се опита да получи парите. Младежът дошъл до вратата и тъй като я намерил заключена, почнал да чука доста силно; понеже му се сторило, че чува някой да отговаря отвътре, но не бил сигурен, той почакал малко, след това похлопал повторно, после трети път и най-сетне чул, че някой слиза по стълбите.

Най-после собственикът на магазина се показал на вратата; бил по бричове или долни гащи с жълта фланелена жилетка, без чорапи, по чехли, с бяло боне на главата и, както се изрази младежът, с „мъртвешко лице“. Като отворил вратата, той казал:

— Защо ме беспокоиш с това тропане?

Момчето, макар и изненадано, отговорило:

— Идвам от страна на еди-кого си. Моят господар ме изпрати за парите, за които вие знаете.

— Много добре, синко — отвърнал живият призрак. — Отбий се, като се връщаш, в черквата на Крипългейт и им кажи да ударят камбаната.

С тези думи той захлопнал вратата и се изкачил горе. Още на същия ден умрял; не, не същия ден, а може би в същия час. Това ми разправи самият младеж и аз имам всички основания да му вярвам. Това станало, когато чумата не се бе още много разпространила. Струва ми се, че беше през юни, към края на месеца; трябва да е било, преди да се появят колите на мъртвите, когато още се спазваше церемонията да бият камбани за умряло, обаче престанаха да го правят, поне в тази енория, преди месец юли, защото към 25 юли вече седнично умираха по 550 и повече души и тогава вече нямаше тържествени погребения нито за бедни, нито за богати.

По-горе споменах, че въпреки страшното бедствие голям брой крадци се подвизаваха, където можеха да намерят плячка, и че те бяха главно жени. Една сутрин около единадесет часа отидох до къщата на брат ми в енорията Коулман, както често правех, за да видя дали всичко е в ред.

Пред къщата имаше малко дворче, заградено с тухлена стена, и в него се намираха няколко склада, пълни с разни стоки. В един от тези складове имаше няколко сандъка женски шапки с високо дъно, които бяха пристигнали от провинцията и бяха, предполагам, за износ; за къде, не зная.

Когато наблизих къщата на брат ми, на улица Алея Суон, бях много изненадан да срещна три-четири жени, както си спомних после, една-две от тях, ако не и повече, държаха такива шапки в ръка. Но тъй като не ги видях да излизат от вратата на брат ми и не знаех, че той има такива шапки в склада си, аз не им казах нищо и минах на другата страна на улицата, за да не се размина с тях отблизо, както обично се правеше тогава поради страх от зараза. Когато наблизих вратата, срещнах друга жена да излиза от двора на брат ми с шапки в ръце.

— Каква работа имахте, госпожо, да влизате вътре? — запитах я аз.

— Вътре има още жени — отговори тя. — Аз имах същата работа, каквато и те.

Не ѝ казах нищо повече и избързах към вратата, а жената си отиде. Но тъкмо дойдох до вратата, видях още две жени да пресичат

двора, за да излязат, също с шапки на глава и под мишница; тогава аз затръшнах вратата след себе си, която, имайки пружинена ключалка, се заключи, и се обърнах към тях.

— Наистина — казах аз, — какво правите тук? — И грабвайки шапките, ги измъкнах от ръцете им.

Едната от тях, която, трябва да призная, нямаше вид на крадла, отговори:

— Вярно, виновни сме, но ни казаха, че тук има стока без стопанин. Моля ви се, вземете си ги обратно. Но погледнете, там има и други жени.

Тъй като тя се разплака и стоеше пред мен с виновен вид, аз отворих вратата и им казах да се махат, тъй като наистина ми дожаля за тях; но когато погледнах към склада, видях още шест-седем жени, които си мереха шапки съвсем спокойно, сякаш бяха в шапкарски магазин и купуваха шапки с парите си.

Бях смаян не само от броя на крадлите, но и от обстоятелствата, в които се намирах: със седмици наред бях така наплашен от чумата, че когато срещнх човек, минавах на другата страна на улицата, а сега трябваше да застана между толкова хора.

Те бяха също смаяни, но по друга причина. Казаха ми, че били съседки и чули, че всеки може да си вземе от стоката, понеже била безстопанствена, и т.н. Отначало ги посплаших с няколко думи, върнах се при вратата и извадих ключа, така че те сега бяха всички мои пленнички; заплаших ги, че ще ги заключа в склада и ще отида да повикам общинските стражари.

Те започнаха да ми се молят от сърце, като ме уверяваха, че намерили вратата на двора и вратата на склада отворени — явно от някого, който е очаквал да намери по-ценни стоки; това наистина беше вероятно, тъй като ключалката беше разбита, а катанецът, който висеше отвън, бе също халтав, пък и немного шапки бяха отнесени.

Най-после реших, че сега не е време да бъда жесток и строг; освен това щеше да бъде необходимо да ходя много извън къщи, много хора щяха да идват при мен и аз да отивам при мнозина, за чието здравно състояние не знаех нищо; а по това време чумата върлуваше толкова силно, че седмично умираха по 4000 души, така че, ако проявях отмъстителност или дори ако потърсех правосъдие за стоката на брат ми, аз можех да загубя живота си. Задоволих се да

запиша имената и адресите им — те наистина живееха в махалата — и ги заплаших, че брат ми ще им потърси сметка, когато се върне вкъщи.

След това им заговорих с друг тон и ги попитах как смеят да вършат подобни неща по време на общо бедствие и, така да се каже, пред лицето на страшния божи съд, когато чумата е пред самите им врати, а може би и в самите им домове и те не знаят дали след няколко часа колата на мъртвите няма да спре пред техните врати и да ги отнесе в гроба.

Не забелязах словото ми да направи силно впечатление на жените, докато, привлечени от глъчката, не пристигнаха двама мъже — също съседи, — които познаваха брат ми, тъй като някога бяха работили при него; тези двамина ми дойдоха на помощ. Понеже, както казах, те бяха съседи, те веднага познаха три от жените и ми казаха кои са и къде живеят; оказа се, че те ми бяха дали верни сведения за себе си.

Тези двама души ми навяват други спомени. Името на единия беше Джон Хейуърд, който тогава беше помощник — клисар при черквата „Сейнт Стивън“ на Коулман стрийт. По онова време помощник — клисари наричаха гробокопачите и преносачите на мъртви. Този човек носеше или помагаше да носят всички мъртви до гроба им в тази голяма енория, когато бяха погребвани по обичайния начин; а когато този начин на погребване бе изоставен, ходеше с колата на мъртвите и с камбанка в ръка да събира труповете от къщите, където лежаха, а също изнасяше и много от тях от къщите и стаите; защото тази енория беше и още е забележителна, повече от всички други енории, с големия брой дълги и тесни улички, през които не може да мине кола и оттам трябваше да се изваждат телата и да се носят на доста голямо разстояние; и днес още са останали някои от тези улички като Уайтс Али, Крос Ки Корт, Суон Али, Бел Али, Уайт Хорс Али и много други. Тук влизаха с един вид ръчни колички, поставяха мъртвите на тях и ги изнасяха до колата. Той вършеше тази работа и никога не се разболя от чума; дори живя двадесет години след нея и по време на смъртта си беше клисар на черквата. Същевременно жена му беше болногледачка и се грижеше за много хора, които умряха в енорията, тъй като заради честността ѝ енорийските чиновници често я препоръчваха; и тя също не се зарази от чума.

Джон Хейуърд никога не използваше никакви предпазни средства срещу чумата, освен дето постоянно дъвчеше чесън и стръкче седефче и пушеше тютюн: това също съм чувал от самия него. А лекарството на жена му беше да си мие главата с оцет и да напръсква забрадката си също с оцет, така че да я държи винаги влажна; а когато миризмата на болния, за когото се грижеше, беше по-непоносима от обикновено, тя смъркаше оцет през носа си, пръскаше с оцет забрадката си и държеше носна кърпа, натопена с оцет пред устата си.

Трябва да се признае, че макар чумата да се ширеше главно между бедните, все пак те бяха най-смели и най-малко се плашеха от нея; ходеха по работата си с никакво хладно безстрашие трябва да го нарека така, защото то не почиваше нито на вяра, нито на благоразумие. Те почти не вземаха предпазни мерки и се залавяха за всяка работа, която можеха да намерят, макар и най-рискованата, като например гледане на болни, пазене на къщи, пренасяне на заразени в болницата за чумави и най-опасната — погребване на мъртвите.

Историята с гайдаря, с която хората се забавляваха толкова много, се случила именно когато този Джон Хейуърд бил гробар, при това в неговия участък, и той сам ме уверяваше, че била истинска. Казваха, че гайдарят бил сляп, но както Джон ми разказа, не бил сляп, а прост, глуповат и беден човек; обикновено към десет часа вечерта той обикалял и свирел на гайдата си от врата на прага и хората по кръчмите, където го познавали, го викали да влезе и му давали да яде и пие, а понякога му подхвърляли и по някоя дребна монета; срещу това той им свирел, пеел и приказвал разни глупости, които ги забавлявали; така преживявал. Вече казах, че докато чумата върлуваше, не беше много подходящо време за такива развлечения; все пак горкият човечец обикалял както обикновено, обаче почти уминал от глад; и когато някой го попитал как кара, отвръщал, че колата на мъртвите не го е прибрала още, но му обещали да дойдат да го вземат идната седмица.

Случило се една вечер, че този беден човек, дали защото му дали да пийне повечко, или по друга причина — Джон Хейуърд ми казваше, че не бил пил, а му дали да яде малко повече от обикновено в една кръчма на Коулман Стрийт и нещастникът, който доста време не бил ял до насита, се излегнал на една маса или сергия пред някаква врата на улицата близо до лондонската стена някъде към Крипългейт и

заспал дълбоко. Като чули камбанката, която винаги звъни, преди да дойде колата на мъртвите, хората от една къща на ъгъла на уличката, където спял гайдарят, поставили един мъртвец, умрял от чума, точно до него, смятайки, че горкият човек е също мъртъв и е оставен там от някои съседи.

И така, когато Джон Хейуърд с камбанката и колата си дошъл и намерил две мъртви тела да лежат на сергията, той и другарят му ги вдигнали с инструмента, с който си служели, и ги хвърлили в колата, като през всичкото това време гайдарят спял дълбоко.

Оттам те продължили пътя си и вземали други трупове, докато, както честният Джон Хейуърд ми каза, почти го погребали под мъртви тела в колата; и човечеца продължавал да спи. Най-сетне колата дошла до мястото, където телата трябвало да бъдат заровени; това, както си спомням, било при Маунт Мил; колата обикновено спирала, преди гробарите да изсипят тъжния си товар; така че, щом колата спряла, гайдарят се събудил и почнал да се върти, за да измъкне главата си изпод труповете; той се надигнал в колата и извикал:

— Хей, къде се намирам?

Това изплашило гробарите, но след малко Джон Хейуърд се съзвел и извикал:

— Дявол да го вземе! В колата има някой, който не е съвсем умрял!

Тогава и другият гробар се обадил:

— Кой си ти?

Онзи отговорил:

— Аз съм бедният гайдар. Къде се намирам?

— Къде си ли? — рекъл Джон Хейуърд. — Ами в колата на мъртвите и сега ще те погребем.

— Но аз не съм умрял, нали? — възразил гайдарят, което ги разсмяло малко, макар че, както Джон казваше, те се уплашили здравата отначало. Тогава двамата помогнали на горкия човечец да слезе от колата и той си отишъл.

Някои разправят историята, че уж той засвирил с гайдата в колата и така изплашил гробарите, че те избягали; но Джон Хейуърд не разказа историята така и изобщо не спомена за свирене на гайда; каза само, че човекът бил гайдар и бил отнесен, както разправих по-горе, и аз напълно вярвам, че това е истината.

Трябва да отбележа тук, че колите на мъртвите не бяха свързани с отделните енории — по една кола минаваше през няколко енории според броя на мъртвите; нито пък те трябваше да носят мъртвите в енорийските гробища и поради липса на място много трупове, събрани в Сити, бяха отнесени в гробищата на предградията.

Вече споменах как това божие наказание изненада хората. Позволете ми да предам някои от моите наблюдения върху по-сериозната и религиозна част на обществото. Сигурно е, че никога град, поне град от тази величина и тъй многолюден, не е бил заварван така неподгответен за толкова страшна епидемия както в гражданско, така и в религиозно отношение. Всички живееха, сякаш нямаше никакво предупреждение, никакви очаквания, никакви опасения и следователно и най-малките мерки не бяха взети за благото на обществото. Например кметът и шерифите не бяха предвидили какви наредби ще трябва да бъдат издадени. Не бяха помислили за мерки за подпомагане на бедните. Не бяха създадени обществени складове с жито или брашно за изхранване на бедните; а ако бяха създадени такива складове, както се прави в чужбина, множество нещастни семейства, които сега изпаднаха в крайна мизерия, щяха да бъдат подпомогнати по-добре, отколкото можеше да се направи сега.

Малко мога да кажа за паричните резерви на града. Казваше се, че градското съкровище било извънредно богато; и може да се заключи, че действително е било така от огромните суми, които се отпуснаха оттам за възстановяване на обществените сгради след лондонския пожар и за постройка на нови сгради, като например на първо място Гилдхол, Блакуел Хол, част от Ледънхол, половината от борсата, съда, сметната палата, затворите в Лудгейт, Нюгейт и т.н., няколко кея, стълби и пристанища на реката; всички те бяха изгорели или повредени от големия лондонски пожар на следната година след чумата; а също така и за постройката на Монумента, за оправянето на мостовете по реката Флийт, за изграждането на болницата Витлеем или Бедlam и т.н. Но възможно е тези, които боравеха с общинските кредити по онова време, да са проявявали повече пестеливост, когато разходваха сирашките фондове, за да окажат помощ на пострадалите граждани, отколкото онези, които през следните години харчеха обществени пари, за да разхубавят града и да възстановят сградите; макар че в първия случай гражданите щяха да сметнат, че техните пари

са по-полезно употребени и общината щеше да бъде по-малко предмет на възмущение и упреци. Трябва да се признае, че макар за по-голяма сигурност да бяха избягали извън града, отсъстващите граждани все пак се интересуваха много за положението на тези, които бяха останали, и не забравиха да направят щедри пожертвования за подпомагане на бедните; големи суми бяха също събрани в търговските градове в най-отдалечените области на Англия; чувах също, че и дворяните, и дребните благородници помислиха за плачевното състояние на града и изпратиха на кмета и висшите сановници много пари за благотворителност в полза на бедните. Чувал съм също, че и кралят заповядал да се раздават седмично по хиляда лири, разделени на четири части: една четвърт в Сити и Либърти ъв Уестминстър; една четвърт отвъд реката между жителите на Съдък; една четвърт в Либърти и Сити, с изключение на частта, която е вътре в градските стени, и една четвърт в предградията на графството Мидълсекс и в източната и северната част на града. Но за тази кралска помощ аз говоря само по слухове.

Сигурно е обаче, че по-голямата част от бедните или от семействата, които по-рано живееха от труда си или от търговия на дребно, живееха сега от подаяния; и ако не бяха огромните парични суми, дадени от милостиви, благонамерени християни за издръжка на нуждаещите се, градът нямаше да може да преживее. Водеха се несъмнено сметки за благотворителността и за справедливото разпределение на парите от страна на градската управа. Но тъй като измряха множество от самите тези чиновници, чрез които се раздаваха помошите, и тъй като, както съм чувал, повечето от сметките били изгубени по време на големия пожар, който избухна още на следната година и в който изгоря дори финансовата канцелария и много нейни книжа, аз никога не успях да видя тази особена сметка, въпреки че положих големи усилия за тази цел.

Това може да служи за указание в случай, че наближи подобна епидемия — дано бог опази града от такова нещо! — та казвам, може да бъде от полза да се отбележи, че благодарение на грижите на кмета и общинските съветници, които по това време раздаваха седмично големи суми като помощ на бедните, множество хора, които иначе щяха да загинат, бяха подпомогнати и животът им бе спасен. И нека тук направя кратък преглед на положението на бедните по онова време

и изтъкна от какво се опасяваха хората; от това може да се съди какво може да се очаква, ако подобно бедствие сполети отново града.

В началото на епидемията, когато бе вече явно, че целият град ще бъде обхванат от нея, и както вече казах, всички, които имаха приятели или имения извън града, избягаха със семействата си; и когато човек можеше да помисли, че целият град бяга през градските врати и че никой няма да остане, от този момент всяка търговия и всеки занаят спряха напълно, с изключение на тези, които служеха за задоволяване на ежедневни нужди. Това обстоятелство е толкова важно и от такова голямо значение за положението на хората, че, струва ми се, някои подробности няма да бъдат излишни; затова ще се занимая с отделните съсловия или класи, които изпаднаха в тежко положение поради безработицата. Например:

1. Майсторите, които притежаваха работилници, особено онези, що произвеждаха накити и по-малко необходими части от облеклото на хората и мебели за къщите, като тъкачи на панделки, тъкачи на златни и сребърни галони, тези, които източват златни и сребърни нишки, шивачки, галантеристи, обущари, шапкари и ръкавичари; а също и тапицери, дърводелци, столари, производители на огледала и безброй занаяти, които зависят от тях; та казвам, всички тези майстори спряха работа, уволниха калфите и работниците си и всичката си прислуга.

2. Тъй като търговията бе замряла напълно, понеже много малко кораби се осмеляваха да дойдат нагоре по реката и никакви не слизаха надолу, всички извънредни чиновници от митницата, както и лодкари, колари, хамали и всички бедни, чийто труд зависеше от търговците, бяха веднага уволнени и останаха без работа.

3. Всички работници, които обикновено работят по строежа и поправката на сгради, бяха напълно без работа, тъй като хората нямаха никакво желание да строят жилища, когато толкова хиляди къщи бяха без обитатели. По тази причина се лишиха от препитание всички обикновени работници от този вид, като зидари, каменари, дърводелци, мебелисти, мазачи, бояджии, стъклари, ковачи, водопроводчици и всички работници, които зависят от тях.

4. Тъй като корабоплаването бе спряло и нашите кораби нито влизаха, нито излизаха от пристанището както преди, моряците бяха също безработни и много от тях изпаднаха в най-черна мизерия; а

заедно с моряците останаха без работа и много занаятчии и работници, които си изкарваха хляба със строежа и стъкмяването на кораби, като корабни дърводелци, калфатари, въжари, бъчвари, шивачи на платна, ковачи на котви и други ковачи, майстори на скрипци, леяри на топове, търговци, които снабдяват корабите с провизии, резбари и други подобни. Собствениците на работилниците сигурно можеха да живеят от състоянието си, но занаятчииите бяха спрели напълно работа и следователно бяха уволнили всичките си работници. Прибавете към това, че реката беше останала почти без лодки и всички или повечето лодкари и строители на лодки бяха също така изхвърлени на улицата без работа.

5. Всички семейства ограничаваха разходите си, доколкото им бе възможно, както онези, които избягаха, така и тези, които останаха; така че безбройно множество от лакеи, слуги, собственици на магазини, калфи, търговски счетоводители и други такива хора, и особено бедни прислужнички бяха изпъдени и оставени без приятели, безпомощни, без работа и без жилище; това беше действително една тъжна история.

Бих могъл да дам повече подробности по този въпрос, но ще бъде достатъчно да спомена, че щом занаятчииите престанаха да работят, нямаше повече работа, а щом нямаше работа, нямаше и хляб за бедните; и отначало често се чуваха техните жални вайкания, макар че чрез раздаването на помощи тяхната нищета бе значително облекчена. Наистина, мнозина избягаха по разни графства, но и хиляди останаха в Лондон, докато отчаянието не ги принуди да напуснат града и смъртта ги настигна по пътя — те бяха като вестители на смъртта; а други, заразени от чума, разнесоха болестта до най-отдалечените краища на кралството.

Много от тях бяха изпаднали в страшно отчаяние, както споменах по-горе, и станаха жертва на злините, които последваха. Те, може да се каже, загинаха не от епидемията, а от нейните последици: от глад, лишения и липса на всички необходими неща, защото бяха без жилище, без пари, без приятели, без средства за препитание и без да има кой да им даде къшней хляб; тъй като мнозина нямаха законно местожителство, те не можеха да искат подаяния от енорийте и помощ получаваха само като се обръщаха към общинските съветници, които (да им отдадем справедливост) раздаваха помощите грижливо и както

намереха за необходимо, така че тези, които останаха в града, никога не изпитаха такава осъдица и лишения, от каквito загинаха онези, които напуснаха града по описания по-горе начин.

Нека всеки, който знае какво множество хора в този град изкарват насыщния си хляб с труд — било майстори, било прости работници, — та казвам, нека всеки си представи в каква нищета би изпаднал този град, ако всички тези хора бяха внезапно лишени от работа, ако престанеха да се трудят и не получаваха вече надници.

Такъв беше случаят с нас по онова време; и ако паричните суми, пожертвани за благотворителност от най-различни добронамерени хора — както живущи в Лондон, така и другаде, — не бяха тъй огромни, кметът и шерифите нямаше да могат да запазят обществения ред. Но и при това положение те доста се страхуваха, че отчаянието може да подтикне народа към безредици и да го накара да ограби къщите на богатите и да плячкоса хранителните продукти на пазара; и в такъв случай селяните, които свободно и смело носеха храни в града, щяха да бъдат наплашени, щяха да престанат да идват и градът неизбежно щеше да загине от глад.

Но кметът и градският съвет в Сити, и мировите съдии в предградията бяха толкова благоразумни и така добре подкрепени парично от всички страни, че бедните хора останаха спокойни и нуждите им задоволени навсякъде, доколкото беше възможно.

Освен това две други обстоятелства попречиха на простолюдието да направи пакости. Едното беше, че и богатите не бяха натрупали запаси от провизии в къщите си, както трябваше да направят (защото, ако бяха достатъчно съобразителни да натрупат запаси, те можеха да се заключат в домовете си, както неколцина направиха, и щяха да избягнат болестта). Но понеже се знаеше, че нямаха запаси, простолюдието си даваше сметка, че няма да намери нищо за ядене, ако влезеше насила в къщите им; а явно беше, че понякога тълпата без малко не извърши това. Ако бедните почнеха да грабят, това щеше окончателно да съсипе града, тъй като нямаше редовни войски да ги спрат, нито опълчението можеше да се събере поради липса на мъже, годни да носят оръжие. Но бдителността на кмета и на останалите съветници (защото дори и измежду съветниците някои бяха умрели, а други отсъстваха от града) попречи да избухнат безредици. И те успяха да го направят с най-благи и човечни средства, и главно като

подкрепяха парично най-отчаяните и даваха работа на други, особено като ги назначаваха да пазят къщите, които бяха заразени и затворени. И тъй като броят на тези къщи беше много голям (казваше се, че по едно време имало десет хиляди затворени къщи и всяка къща имаше по двама пазачи да я вардят — един денем и един нощем), беше възможно да се даде работа на голям брой хора едновременно.

Жените, както и прислужничките, които бяха изпъдени от господарите си, работеха като болногледачки и се грижеха за болните в много къщи; това занятие погълна голям брой от тях.

Освен това имаше още едно обстоятелство, прискърбно само по себе си, което все пак спомогна за спасяването на града: чумата, която върлуваше страшно от средата на август до средата на октомври, отнесе тридесет или четиридесет хиляди от тези хора, които, ако бяха останали живи, щяха сигурно да бъдат непоносимо бреме с бедността си, т.е. целият град нямаше да може да понесе издръжката им или да ги снабди с храна; и с течение на времето, за да се изхранят, те щяха да бъдат принудени да оплячкосат града или околните села, което рано или късно щеше да хвърли страната и града в неописуем ужас и смут.

За отбележване е, че това бедствие направи хората много смирени, тъй като сега в течение на девет седмици умираха по хиляда души на ден, ден след ден, дори според съведенията на седмичните съобщения, които, както имам основание да твърдя — никога не обявяваха точния брой и даваха с хиляди по-малко. Бъркотията беше голяма и понеже колите, с които пренасяха мъртвите, минаваха по тъмно, на някои места изобщо не се водеше сметка; колите продължаваха да си работят, а писарите и клисарите със седмици наред не присъстваха на погребенията и не знаеха колко души са погребани.

Разказът ми се потвърждава от следните седмични съобщения:

	От всички болести	От чума
От 8 август до 15 август	5319	3880
от 15 август до 22 август	5568	4237
от 22 август до 29 август	7495	6102
от 29 август до 5 септември	8252	6988
от 5 септември до 12 септември	7690	6544
от 12 септември до 19 септември	8297	7165

от 19 септември до 26 септември	6460	5533
от 26 септември до 3 октомври	5720	4929
от 3 октомври до 10 септември	5068	4327
	59870	49705

Така че голямата маса хора умряха през тези два месеца; общият брой на умрелите от чума беше 68 590, а от тях 50 000 за някакви си два месеца; закръглям цифрата на 50 000, макар че горното число е с 295 по-малко, а месеците са с два дни повече.

Като казвам, че енорийските чиновници не водеха точна сметка за умрелите от чума и че не можеше много да се разчита на цифрите, които те посочваха, нека читателят си представи как хората можеха да бъдат точни през време на такова страшно бедствие, когато много от самите тях се бяха разболели и може би са умрели тъкмо когато е трябвало да внесат сведенията си; имам пред вид енорийските писари и по-низшите служащи, защото горките хора поемаха всички рискове и далеч не бяха изключени от общото нещастие, особено ако е вярно, че енорията Степни е имала тази година 116 клисари, гробари и помощници, т.е. носачи, звънари и колари за оставяне на мъртвите.

И наистина работата на тези хора не им оставяше свободно време да броят мъртвците, които те в тъмнината изсипваха безразборно в ямата; а до ямата или трапа човек можеше да се приближи само с най-голям риск.

Често съм забелязвал, че в енории Олдгейт, Крипългейт, Уайтчапъл и Степни според съобщенията умираха по 500, 600, 700, 800 души седмично, докато, ако можем да вярваме на мнението на онези, които като мен живееха в града през всичкото време, в тези енории умираха по 2000 седмично; и аз сам видях написаното от единого, който бе проучил въпроса толкова точно, колкото му позволяваха възможностите, че в действителност за една година от чумата са умрели сто хиляди души, докато според седмичните съобщения числото е само 68 590.

Ако ми бъде позволено да дам моето собствено мнение, основано на това, което видях с очите си и което чух от други очевидци, аз наистина вярвам, че само от чумата са умрели най-малко 100 000 души, извън другите болести и извън онези, които умряха по

полето, по пътищата и в разни скрити места — надалеч от съобщителната мрежа, както се казваше — и които не бяха включени в съобщенията, макар да бяха жители на града. На всички ни беше известно, че множество нещастни отчаяни същества, заразени и затъпели, или станали безразлични към всичко в нещастието си — мнозина бяха в такова състояние, — скитаха по нивите и в горите и по странни потайни места, почти навсякъде, за да изпълзят в някой храст или жив плет и да умрат там.

Жителите на околните села им носеха храна от състрадание и я оставяха на известно разстояние, та болните сами да си я вземат, ако могат; а понякога те не можеха да допълзят до храната и когато селяните дойдеха следния път, намираха нещастниците мъртви и храната недокосната. Броят на тези тъжни случаи бе голям и аз зная мнозина, които загинаха по този начин; зная толкова точно къде загинаха, че, струва ми се, още бих могъл да отида на самите места и да изкопая костите им; защото селяните отиваха и изкопаваха дупка на известно разстояние от трупа, след това с дълги пръти с кука на края довличаха тялото в ямата и я засипваха с пръст, колкото могат по-далече, като внимаваха откъде духа вятърът, и заставаха на тази страна, която моряците наричат наветрена, та миризмата от трупа да не се носи към тях. Така голям брой хора напуснаха този свят никому неизвестни, без да се държи сметка за тях нито в съобщенията, нито никъде.

За тези случаи в същност зная главно от разкази на други хора, защото аз сам рядко ходех по полето, с изключение на местността към Бетнал Грийн и Хакни, или по местата, за които ще кажа по-долу. Но когато излизах извън града, виждах отдалече много нещастни скитници; за тях можех да науча малко, тъй като било в града, било на полето, щом видехме някого да се приближава, винаги се отбивахме настани. Все пак обаче смятам, че тези разкази са верни.

Понеже споменах, че ходех по улиците и из полето, не мога да пропусна да отбележа колко запустял беше градът по онова време. Голямата улица, на която живеех (тя е известна като една от най-широките в Лондон — имам пред вид в предградията и Либъртиз), особено страната, на която бяха месарите, приличаше повече на зелено поле, отколкото на павирана улица, защото хората обикновено вървяха по средата заедно с конете и колите.

Вярно е, че най-горният й край, към черквата на Уайтчапъл, където тя не беше павирана, бе също напълно обрасъл с трева; но това не трябва да изглежда странно, тъй като и големите улици в Сити, като Ледънхол, Бишъпсгейт, Корнхил и дори Борсовата улица, бяха обрасли с трева на много места. Нито кола, нито карета се виждаха по улиците от сутрин до вечер, освен няколко селски коли, които носеха боб, корени и грах или сено и слама на пазара, и то много малко на брой в сравнение с преди. Колкото до каретите, те почти не се използваха, освен да закарат болни в болницата за чумави или в други болници и по-рядко да закарат лекари в къщите, които те се осмеляваха да посетят; каретите бяха действително опасни, хората не искаха да рискуват с тях, тъй като никой не знаеше кого може да са возили преди малко, а в тях обикновено откарвала болни и заразени хора до болницата за чумави и те понякога издъхваха по пътя.

Вярно е, че когато епидемията се разрази с най-голяма сила, както вече споменах, много малко лекари се съгласяваха да посещават заразени къщи. Голям брой от най-видните лекари и хирурзи бяха мъртви; това беше наистина мрачно време — в течение на около един месец, без да вземам под внимание цифрите в съобщенията, смяtam, че средно на ден умираха не по-малко от 1500–1700 души.

Един от най-лошите дни през цялото време беше, струва ми се, в началото на септември, когато много хора почнаха да мислят, че бог е решил да изтреби всички в този нещастен град. Тогава чумата беше напълно обхванала източните енории. Енорията Олдгейт погребваше, ако мога да дам моето мнение, по хиляда души седмично в течение на две седмици, макар че съобщенията не даваха толкова висока цифра. Болестта ме обкръжаваше с такава скорост, че в Майнорис, в Хаундсдич, в частта на Олдгейт около Бучър Роу и в уличките около моята къща, на двадесет къщи нямаше и една незаразена.

В тези квартали смъртта царуваше на всеки ъгъл. Енорията Уайтчапъл беше в същото положение и макар много по-малка от енорията, в която живеех, погребваше 600 души седмично според съобщенията, а по мое мнение двойно повече. Цели семейства и дори обитателите на цели улици биваха отнасяни наведнъж от епидемията; а често се случваше съседите да повикат человека с камбанката и да му кажат да отиде да си извади мъртвите от еди-кои си къщи, защото всички в тях бяха измрели.

Наистина, сега работата по отстраняване на труповете с коли беше станала толкова отвратителна и опасна, че имаше оплаквания, че носачите не се грижели да прочистят онези къщи, където всички обитатели са мъртви и понякога труповете лежали по няколко дни непогребани, та съседните семейства бивали засегнати от вонята и се заразявали; небрежността на гробарите беше такава, че на черковните настоятели и на стражарите бе възложено да се намесят, и дори мировите съдии бяха задължени да отидат между тях, за да ги ободрят и насырчат, макар и с риск на живота си, защото безброй носачи и гробари умряха от епидемията, заразени от труповете, до които трябваше да се доближават.

И ако броят на бедните, които търсеха работа, за да си изкарат хляба, не беше толкова голям (както казах по-горе) и ако нуждата не ги караше да приемат всякаква работа и да поемат всякакъв риск, никога нямаше да се намерят хора за гробари и носачи; и тогава телата на мъртвите щяха да лежат непогребани и да гният по най-ужасен начин.

Но градските съветници трябва да бъдат похвалени за работата си: те поддържаха такъв добър ред в погребването на мъртвите, че щом някой от назначените да събират и погребват труповете заболееше или умреше, както много пъти се случваше, те веднага попълваха освободените места с други хора, нещо, което не беше трудно да се направи поради големия брой останали без работа бедни. По тази причина, въпреки огромния брой хора, които заболяваха и умираха почти наведнъж, те все пак биваха отнасяни всяка нощ, така че никога не можеше да се каже за Лондон, че живите не смогвали да погребат мъртвите. Опустошенията от чумата бяха по-големи през тези страшни месеци и ужасът на хората се усили; обхванати от смъртен страх, те вършеха хиляди необясними неща, каквито други вършеха в агонията си; това беше крайно покъртителна гледка. Някои ревяха, плачеха и кършеха ръце, както вървяха по улиците, други пък се молеха, вдигаха ръце към небето и зовяха бога за милост. Не мога в същност да кажа дали не бяха в състояние на лудост, но дори и да беше така, те все пак проявяваха по-голяма сериозност, когато можеха да използват сетивата си, и това беше по-добре от страхотните крясъци и викове, които чувахме всеки ден и особено вечер. Предполагам, че светът е чул за Соломон Игъл, който изпадаше в екстаз. Този човек, макар да не беше болен (освен в главата), обикаляше из града и възвестяваше по

страховит начин божието наказание на града; понякога ходеше съвсем гол и носеше на главата си тиган с горящи въглени. Какво точно казваше, никога не можех да разбера.

Не мога да кажа дали беше обезумял, или вършеше това от жал към горките хора и онзи свещеник, който минаваше всяка вечер по улиците на Уайтчапъл и с вдигнати ръце постоянно повтаряше част от черковната литургия: „Пощади ни, о господи! Пощади твоя народ, чиито грехове ти си изкупил с твоята безценна кръв!“ Не мога да говоря с положителност за тези неща, защото наблюдавах такива тъжни гледки само през прозорците на стаята си (рядко отварях прозорците), докато се бях уединил в къщи в разгара на епидемията. Тогава, както казах, мнозина наистина почнаха да мислят и дори да казват, че никой няма да се спаси от чумата; и в същност аз сам също почнах да мисля така и затова стоях в къщи около две седмици и никак не се показвах навън. Но не можах да издържа по-дълго. Впрочем имаше хора, които въпреки опасността продължаваха да присъстват на богослужението, дори по най-опасното време; и макар да е вярно, че много свещеници затвориха черквите си и избягаха, както толкова хора направиха, за да спасят живота си, все пак не всички постъпиха така. Някои се осмеляваха да служат и да събират хората на чести молитви, а понякога държаха проповеди и призоваваха енориашите си да се покаят и да поправят поведението си; вършеха това винаги щом дойдеха хора на черква. Протестантите постъпваха по същия начин и проповядваха дори в самите англикански черкви, чиито енорийски свещеници бяха умрели или избягали; но нямаше никаква възможност да се прави разлика в такива времена, в каквито живеехме.

Печално беше наистина да се чуят жалните ридания на горките умиращи хора, които викаха да дойде свещеник да ги утеши, да се помоли с тях, да ги посъветва и напъти; да се чуе как те викаха към бога за прошка и милост и изповядваха греховете си на глас. И най-коравото сърце би се покъртило, ако чуеше как умиращите разказали се грешници предупреждаваха хората да не забавят и отлагат покаянието си до деня, когато ще ги сполети смъртта, защото това злочесто време не е време за покаяние, късно е сега да призовават бога. Бих желал да мога да повторя самите стенания и възклициания, които чух от някои нещастни умиращи същества в тяхната агония и отчаяние, и да накарам читателя да ги чуе, както и сега ми се струва, че ги чувам,

зашпото тези стонове още кънтят в ушите ми. Ако само можех да разкажа тези сцени с такива трогателни думи, че да развълнувам душата на читателя, много щях да се радвам, загдето съм написал тези бележки, колкото и кратки и несъвършени да са те.

Угодно бе на бога аз да бъда пощаден, да остана силен и в добро здраве, обаче все пак не можех да търпя да бъда затворен в къщи без въздух, както прекарах четиринаесет дни или приблизително толкова; не се стърпях и отидох до пощата да отнеса едно писмо до брат ми. Тогава в същност забелязах каква дълбока тишина цареше по улиците. Когато дойдох до пощата, където отивах да пусна писмото, видях един човек въгъла на двора, който разговаряше с друг на прозореца, а трети стоеше на отворената врата на пощата. В средата на двора лежеше малка кожена кесия с пари и два ключа, закачени за нея, но никой не искаше да я вземе. Попитах колко време е лежала там и човекът на прозореца каза, че е там от един час, но те не искали да я вземат, защото смятали, че онзи, който я е изгубил, може да дойде да си я потърси. Аз нямах толкова голяма нужда от пари, нито пък сумата беше толкова голяма, че да ме привлече да взема парите с риск да се заразя от чума. Тъкмо се готвех да си отида, когато човекът, който бе отворил вратата, каза, че ще приbere парите, за да ги предаде на собственика, ако той дойде да си ги потърси. И така, той най-напред влезе вътре и донесе едно ведро с вода, което постави близо до кесията, след това донесе малко барут, така че посипа с него кесията и след това изсипа останалия барут, за да образува една бразда, която достигаше до кесията. Браздата беше дълга около два ярда. Сетне влезе за трети път и донесе едни маши, нажежени до червено, които, предполагам, бе нажежил нарочно; той подпали браздата барут, която опърли кесията и доста задими въздуха. Но човекът не се задоволи с това, хвана кесията с машите и я държа, докато машите я прогориха, след което изсипа парите в кофата с вода и след това я отнесе вътре. Парите бяха, както си спомням, тринаесет шилинга, няколко изтъркани дребни сребърни монети и две-три месингови монети от четвърт пени.

Може би биха се намерили доста бедни хора — имаше много нуждаещи се, както отбелязах по-горе, — които да се осмелят да рискуват заради парите; но от това, което наблюдавах, ще разберете, че

малкото оцелели бяха много внимателни по времето, когато бедствието беше взело такива големи размери.

Наскоро след това ходих по полето към Бау. Бях намислил да видя как вървят работите по реката и какво става с корабоплаването; и тъй като имах дял в някои кораби, хрумна ми, че човек най-добре би могъл да се запази от зараза, като се оттегли да живее на кораб; и унесен в мисли как да удовлетворя любопитството си по този въпрос, аз се отбих от пътя си и тръгнах през нивите от Бау към Броми и после надолу към Блакуол, където има стъпала край реката, за да спират лодки или да се черпи вода.

Тук видях един беден човек, който вървеше съвсем сам по брега или по стената, както наричат това място край реката. Аз също пообиколих малко наоколо и видях, че всички къщи са затворени. Най-сетне от разстояние влязох в разговор с бедния човек. Първо го попитах как са хората наоколо.

— Уви, сър — каза той, — това село е почти напълно опустошено: всички са мъртви или болни. Тук и в онова село там — и той посочи към Поплър — има малко семейства, където половината да не са мъртви, а останалите болни. — След това ми показва една къща. — Там всички умряха и къщата е отворена, но никой не смее да влезе вътре. Един нещастен крадец се осмели да открадне нещо, но плати скъпо за кражбата си; още същата вечер бе отнесен на гробищата. — После той ми посочи няколко други къщи. — Там — каза той — всички са мъртви: мъж, жена и пет деца. Там пък — продължи той — къщата е затворена. Вижте, има пазач на вратата. — Същото нещо ми каза и за други къщи.

— Ами защо сте тук сам? — попитах аз.

— О, аз съм нещастен, самoten човек. Угодно било богу да не се заразя, обаче семейството ми е болно и едно от децата ми умря.

— Как така да не сте заразен? — възкликах аз.

— Ето — отвърна той, като посочи една съвсем малка схлупена къща, — това е моят дом. Там живеят жена ми и децата ми, ако може да се каже, че живеят, тъй като жена ми и едно от децата са болни от чума, но аз не ходя при тях.

При тези думи видях как сълзи потекоха обилно по лицето му; уверявам ви, че сълзи измокриха и моето лице.

— Но как така не ходите при тях? Как може да изоставите собствената си плът и кръв?

— О, сър, опазил ме господ! — отговори той. — Аз не съм ги изоставил. Работя, колкото ми стигат силите, за да ги изхраня и слава богу, нищо не им липсва. — При тези думи той вдигна очи към небето с такъв израз на лицето, който веднага ме увери, че съм попаднал на човек, който не е лицемер, а сериозен, религиозен и добър християнин, и че неговото възклижение бе израз на благодарност към бога, загдето, бидейки в това положение, той може да каже, че семейството му не търпи лишения.

— Е, драги — рекох аз, — като знае човек в какво положение са днес бедните, това е голяма милост от бога. Но от какво се прехранвате тогава и как сте се опазили от това страшно бедствие, което ни е сполетяло?

— Аз съм лодкар, сър — отвърна той, — ей там ми е лодката. Тази лодка е моят дом: работя с нея през деня и спя в нея нощем. Каквото изкарам, поставям на онзи камък. — Той посочи един голям камък на другата страна на улицата, доста далеч от неговата къща. — После почвам да викам, докато ме чуят; тогава те излизат и вземат парите.

— А как печелиш пари като лодкар, приятелю? — запитах аз. — Пътува ли някой по реката в тези времена?

— Да, сър — рече той, — моята работа е да пътувам по водата. Виждате ли там? Пет кораба са на котва. — И той посочи надолу по реката, доста далеч под града. — Вижте и там: осем или десет кораба са хвърлили котва — добави той, като посочи нагоре над града. — На всички тези кораби има семейства на собственици, на търговци и други, които са се затворили там и живеят на борда, строго уединени поради страх от зараза. Аз се грижа за тях, нося им каквото им е необходимо, разнасям писма и изобщо върша всичко, каквото им е нужно, така че те да не трябва да слизат на брега; и всяка вечер завързвам лодката си за една лодка на кораба и спя там; и, слава богу, досега съм се опазил от болестта.

— Е, приятелю — попитах аз, — но оставят ли ви да се качите на борда, след като сте били тук на брега, на това страшно място, заразено с чума?

— О, колкото до това — отговори той, — аз рядко се качвам на палубата; обикновено оставям в тяхната лодка това, което съм донесъл, и те го изтеглят на борда. Но дори и да се качвах на кораба, аз не представлявам опасност за тях, тъй като никога не влизам в никоя къща, нито се докосвам до някого, дори и до членовете на моето семейство; само им нося хранителни продукти.

— О, не — възразих аз, — това е дори по-лошо, защото вие все пак получавате тези провизии от някого; и тъй като тази част на града е толкова заразена, опасно е дори да говориш с хората, пък и селото е, тъй да се каже, началото на Лондон, макар да е на известно разстояние от него.

— Това, което казвате, е вярно — отвърна той. — Но вие не ме разбрахте добре. Аз не купувам хранителни продукти тук. Греба нагоре до Гринич и купувам прясно месо там; а понякога греба надолу по реката и пазарувам в Улич. Ходя по усамотени ферми из Кент, където ме познават, купувам кокошки, яйца и масло и нося всичко на корабите, както ми наредят, ту при един, ту при друг. Рядко излизам на брега тук и сега дойдох само да извикам жена си, да чуя как е семейството ми и да им оставя малко пари, които спечелих снощи.

— Горкият човек! — възкликах аз. — И колко изкарахте вчера?

— Четири шилинга — каза той, — което е много пари за един беден човек днес; но ми дадоха също и торба хляб, една солена риба и малко месо; и с това можем да преживеем.

— Е, и даде ли им вече всичко това? — попитах аз.

— Не още — отвърна той. — Вече се обаждах, но жена ми каза, че не може още да излезе, но се надява след половин час да може да дойде и аз я чакам. Горката жена! — възклика той. — Тя е страшно съсирана. Имаше оток, който се спука и аз се надявам, че ще оздравее. Страхувам се обаче, че детето ще умре, но все пак господ... — Той замълча и се разплака.

— Ех, драги приятелю — рекох аз, — вие имате сигурна утеша, щом сте си наложили да се примирите с божията воля; той съди всички ни.

— О, сър — каза той, — безкрайна милост ще бъде, ако някой от нас остане жив. И кой съм аз, та да роптая!

— Така ли смятате? — рекох аз. — Колко по-малка е тогава моята вяра от вашата!

Тогава сърцето ми заговори и ми подсказа, че в опасността този човек се упovава на много по-здрава опора от мен; че той няма къде да избяга; че е свързан със задължения към семейство, каквото аз нямах; че у мен има само дързост, докато той разчита наистина само на бога и черпи смелост от него; и все пак той вземаше всички предпазни мерки за сигурността си.

Потънал в такива мисли, аз се отдалечих малко от лодкаря, защото не можах да сдържа сълзите си.

Най-сетне, след като поговорихме още малко, нещастната жена отвори вратата и извика: „Робърт, Робърт.“ Той отговори и й каза да почака един момент, докато се върне. Изтича надолу по стъпалата до лодката си и взе една торба с провизии, които бе донесъл от корабите; когато се завърна, той отново извика жена си. После отиде до големия камък, който ми беше показал, изпразни торбата, нареди върху него поотделно всичко, което бе донесъл, и се оттегли. Жена му и едно малко момченце дойдоха да вземат продуктите. Тогава той каза, че един-кой си капитан изпраща един-какво си, един-кой си един-какво си и накрая добави: „Всичко е изпратено от бога и трябва да благодариш на него.“ Когато горката жена взе всичко в ръце, оказа се, че е толкова слаба, че не може да го носи наведнъж, макар тежестта да не беше голяма; тогава остави сухарите, които бяха в една торбичка, и каза на момченцето да остане да ги пази, докато се върне.

— Ами остави ли ѝ четирите шилинга, които ми каза, че са седмичната ти заплата? — попитах аз.

— Да, да — отговори той, — ще чуете как тя ще по-твърди това.

— И той отново я повика:

— Рейчъл, Рейчъл (очевидно тя се казваше така), взе ли снощи парите?

— Да — отвърна тя.

— Колко бяха? — запита той.

— Четири шилинга и четири пенса — рече тя.

— Е, хайде довиждане. Господ да ви пази! — И той се обърна да си тръгне.

Както не можах да се сдържа да не пролея сълзи при разказа на този човек, така не можах да сдържа желанието си да му помогна; затова го повиках.

— Слушай, приятелю — казах аз, — ела тук. Смятам, че си здрав и затова мога да се доближа до тебе. — Измъкнах ръката си, която беше в джоба ми. — Ето — рекох, — иди да повикаш твоята Рейчъл още веднъж и ѝ дай още малко пари, за да ѝ помогнеш. Бог никога няма да изостави едно семейство, което разчита на него, както ти разчиташ. — С тези думи аз му дадох четири шилинга и му казах да ги остави на камъка и да повика жена си.

Нямам думи да изразя благодарността на горкия човек, нито той можеше да я изрази другояче, освен със сълзи, които обляха лицето му. Той повика жена си и ѝ каза, че бог е трогнал сърцето на един непознат, който, чувайки в какво положение се намират, им дава толкова пари; каза ѝ още много в този дух. Жената също направи знаци, изразяващи благодарност както на небето, така и на мен, и радостна прибра парите. Никога тази година не бях употребявал пари за по-добра цел.

Тогава попитах бедния човек дали епидемията не е достигнала до Гринич. Той ми каза, че до преди две седмици още не била достигната, обаче се страхувал, че сега вече е обхванала Гринич, но само този край на града, който е разположен южно от Дептфърд Бридж и че той ходи само в една месарница и една бакалница, където обикновено купува онова, за което го пращат, но винаги е много предпазлив.

Сетне го попитах как така онези хора, които са се затворили в корабите, не са си направили запаси от всичко необходимо. Той ми обясни, че някои от тях имат запаси, но, от друга страна, някои са се качили на корабите едва когато се изплашили от разпространението на болестта, когато вече било опасно да ходят да закупуват продукти, за да правят запаси; грижел се за два кораба (той ми ги показва), които имали малки запаси или изобщо нямали запаси, освен сухар и бира и за които той купувал почти всичко друго. Попитах го дали има и други кораби, които са се изолирали като тези два. Той ми отговори утвърдително: по цялото разстояние от една точка близо до Гринич до брега на Лаймхаус и Редриф всички кораби, които могли да намерят място, били хвърлили котва два по два и някои от тях имали по няколко семейства на борда. Попитах го дали епидемията не е проникнала в корабите и той ми каза, че според него в тях няма чумави, освен на два-три кораба, чийто капитани не са бдели достатъчно моряците да не

слизат на брега, както правели повечето капитани; добави, че било чудесна гледка да се видят всички тези кораби събрани заедно.

Когато той ми каза, че ще тръгне за Гринич, щом започне приливът, аз го запитах дали би ме взел със себе си и после да ме върне, тъй като имах голямо желание да видя как са наредени корабите, за които той ми говори. Той ми отвърна, че ако му дам моята дума на християнин и почен човек, че не съм заразен, ще ме вземе. Уверих го, че съм здрав; че е било угодно на бога да ме запази; че живея в Уайтчапъл, но че съм се много притеснил да седя толкова дълго в къщи; че съм се осмелил да изляза, за да се освежа малко на чист въздух, и че болестта не е докосвала никого в моя дом.

„Е, сър — каза той, — вашето милосърдие ви накара да съжалите мен и семейството ми; значи, не може да сте толкова безмилостен, та да влезете в лодката ми, ако не бяхте здрав, защото това би значило сигурно да ме убиете и да съсипете цялото ми семейство.“ Бедният човек тъй много ме развълнува, когато говореше за семейството си с такава чувствителност, загриженост и обич, че отначало аз не можех да се реша да тръгна с него. Рекох му, че по-скоро ще се откажа да задоволя любопитството си, отколкото да му вдъхна беспокойство, макар да бях сигурен — и много благодарен, — че съм здрав колкото най-здравия човек на света. Сега пък той не искаше да ме остави да се откажа; и за да ми покаже, че има пълно доверие в думите ми, той настояваше да тръгнем заедно. И така, когато приливът достигна до нас, аз се качих в лодката му и той ме откара в Гринич. Докато той купуваше продуктите, които бе натоварен да купи, аз се изкачих на върха на хълма, под който е разположен градът, откъм източната страна на града, за да имам добър изглед към реката. Беше изненадваща гледка да види човек многобройните кораби, които стояха на котва в редица по два — а на някои места и по три, и то не само до края на града край застроените брегове, които наричаме Ратклиф и Редриф — някои ги наричат Пул, — а и надолу по цялата река чак до началото на Лонг Рийч, докъдето може да се види от хълма.

Не можах да пресметна броя на корабите, но мисля, че трябва да са били няколкостотин. Не можех да не се възхищавам от начина, по който десет хиляди души и повече, които се занимаваха с корабоплаване, бяха тук сигурно защитени от върлуващата епидемия и живееха спокойно и сигурно.

Завърнах се в къщи много доволен от разходката си и особено от срещата с бедния човек; радвах се също, че видях такъв брой малки убежища за много семейства в това бедствено време. Научих също, че както чумата ставаше все по-яростна, корабите със семейства на борда се оттегляли все по-далеч, докато, както ми казаха, някои излезли в морето и хвърлили котва в пристанища и сигурни заливи по северния бряг, до които могли да достигнат.

Истина е обаче също така, че хората, които по този начин напуснаха сушата и живееха на борда на корабите, не бяха напълно запазени от зараза: мнозина умряха и бяха хвърлени през борда в реката, някои в ковчези, а някои, както чух, без ковчези, та труповете им се носеха нагоре-надолу по реката с прилива и отлива.

Смятам, че мога да кажа, че чумата проникна в някои кораби, защото хората останаха на сушата прекалено дълго и вече са били заразени (макар може би да не са знаели), когато са се качили на корабите; така че не заразата е дошла при тях, а те са донесли болестта със себе си. Имаше чума и на корабите, за които бедният лодкар каза, че не са имали време да се запасят с провизии и е трябвало често да изпращат хора на брега да купуват каквото им е необходимо или пък са допускали лодки от брега да идват при тях. И така незабелязано болестта е проникнала на някои кораби.

Тук не мога да не отбележа, че странныят характер на лондончани допринесе извънредно много за тяхната гибел. Чумата започна, както вече отбелязах, на другия край на града, именно в Лонг Ейкър, Друри Лейн и пр., и дойде в Сити бавно и постепенно. Болестта се прояви най-напред през декември, после отново през февруари, после чак през април, но всеки път все с малък брой случаи; след това престана до май и дори през последната седмица на май имаше само седемнадесет случая в този край на града; и през всичкото това време, чак докато почнаха да умират по 3000 души седмично, хората в Редриф, Уопинг и Ратклиф, от двете страни на реката, както и в Съдък си въобразяваха, че епидемията няма да проникне там или че поне няма да бъде така силна сред тях. Някои хора вярваха, че миризмата на катран, на смола и сяра, които се употребяват толкова много в занаятите, свързани с корабоплаването, ще ги запази. Други пък твърдяха, че чумата няма да дойде в източния край на града, понеже беше извънредно силна в Уестминстър, в енориите Сейнт Джайлс,

Сейнт Андрус и проче, и бе започнала да намалява, преди да дойде между тях, което беше наистина вярно отчасти. Например:

От 8 до 15 август	
Сейнт Джайлс ин дъ Фийлдс	242
Крипългейт	886
Степни	197
Сейнт Маргарет, Бърмондси	24
Родърхит	3
Общо тази седмица	4030

От 15 до 22 август	
Сейнт Джайлс ин дъ Фийлдс	175
Крипългейт	847
Степни	273
Сейнт Маргарет, Бърмондси	36
Родърхит	2
Общо тази седмица	5319

Трябва да се отбележи, че тогава смъртните случаи в енорията Степни бяха, общо взето, в тази част, където Степни се свързва с Шордич и която сега наричаме Спитълфийлдс; там енорията Степни идва до самата стена на гробищата в Шордич. Сега чумата бе позатихнала в Сейнт Джайлс ин дъ Фийлдс и върлуваше най-силно в Крипългейт, Бишъпсгейт и Шордич, но в онази част на енорията Степни, която обхваща Лаймхаус и Ратклиф Хайуей и която сега образува енориите Шадуел и Уопинг, чак до Сейнт Катрин бай дъ Тауър, не умираха и десет души седмично, докато не изтече целият месец август. Те обаче платиха за това по-късно, както ще разкажа след малко.

Та казвам, хората в Редриф, Уопинг, Ратклиф и Лаймхаус се чувстваха толкова сигурни и така се ласкаеха от мисълта, че чумата отминава, без да ги засегне, та не се погрижиха нито да избягат по селата, нито да се изолират. Нещо повече, те толкова малко се

вълнуваха, че дори приемаха приятели и роднини в къщите си; много хора от други енории намериха убежище в тази част на града като в сигурно място и мислеха, че бог ще го прескочи и няма да го накаже, както наказа другите квартали.

По тази причина, когато чумата дойде, те бяха по-изненадани, по-неподгответи и по-объркани, отколкото хората в другите части на града; когато епидемията се появи между тях яростно, както стана през септември и октомври, нямаше вече възможност да се избяга в провинцията, тъй като хората там не позволяваха на бежанци да се приближават до тях, нито дори до градовете им; казаха ми, че мнозина, които скитали по полето в Съри, били намерени умрели от глад в горите и полята (там полето е по-малко обработено и по-гористо, отколкото където и да е другаде около Лондон), особено около Норуд и енориите Камбъруел, Дълидж и Лузъм, където, както изглежда, никой не смеел да помогне на нещастните нуждаещи се хора поради страх от зараза.

Мисълта, че са сигурни, разпространена между хората в тази част на града, беше отчасти причина, както казах по-горе, те да потърсят убежище на корабите; и онези, които постъпиха така овреме, като благоразумно се снабдиха с провизии, за да нямат нужда да ходят на брега за продукти, нито да допускат лодки да им ги носят, та казвам, тези, които постъпиха така, безспорно имаха най-сигурното убежище от всички. Но бедствието беше толкова голямо, че обзети от страх, хората тичешком се качваха на корабите без хляб дори; а и в някои кораби нямаше моряци на борда, които да ги отдалечат от брега или да се качат в лодките и да слязат надолу по реката да купят продукти от села и ферми, където нямаше чума; в тези случаи хората се заразяваха на борда на корабите така, както на сушата.

Както богатите се качваха на кораби, така по-низшите класи влизаха в едномачтови лодки, гемии, мауни и рибарски лодки; а мнозина, особено лодкарите, спяха в гребните си лодки; но бедните не успяха да се спасят, особено лодкарите, които търсеха продукти за корабите или за себе си; заразата проникна сред тях и причини страшни опустошения. Много лодкари умряха сами в ладиите си както по-горе, така и по-долу от моста и понякога ги намираха в такова състояние, че никой не смееше да ги пипне или да се доближи до тях.

Наистина бедственото положение на хората от тази крайбрежна част на града беше за окайване и заслужаваше най-голямо състрадание. Но, уви, времето бе такова, личната сигурност на всеки един беше тъй застрашена, че те не можеха да съжаляват за нещастието на другите; всекиму смъртта беше, тъй да се каже, пред самата врата, а мнозина я имаха дори в дома си и не знаеха какво да правят и къде да избягат.

Това, повтарям, премахна всяко съчувствие; самосъхранението наистина изглеждаше да е станало единственото правило на поведение. Деца бягаха от родителите си, когато те изнемогваха в жестоки страдания. А в някои семейства, макар и не толкова често, родители изоставяха децата си; дори имаше някои страшни случаи, особено два, станали в една седмица, когато нещастни майки, бълнуващи и обезумели, убиха собствените си деца. Единият случай бе недалеч от къщата, в която живеех; бедната полуудяла жена не живя дълго след това, за да осъзнае греха, който бе извършила, или да бъде наказана за него.

Наистина, не трябва да се учудваме, че беше така, защото опасността от близка смърт за самите нас убиваше в сърцата ни всяка любов и всяка грижа за другите. Аз говоря изобщо; имаше и много случаи, в които хората проявяваха преданост, обич, жалост и чувство за дълг. За няколко такива случая научих от слухове, така че не мога да гарантирам за истинността на подробностите. Преди да приведа един такъв пример, нека най-напред да спомена, че в най-плачевно положение през това бедствие бяха бременните жени, когато настъпеше часът на раждането и започнаха родилните болки, те не можеха да получат никаква помощ, защото нито акушерки, нито съседки не смееха да се приближат до тях. Повечето акушерки бяха мъртви, особено онези, които обслужваха бедните; много, ако не всички от по-известните бяха избягали извън града. Така че беше почти невъзможно за една бедна родилка да бъде подпомогната от акушерка, освен ако платеше прекомерна цена; и когато някоя се съгласеше да дойде, тя биваше обикновено несръчна и невежка жена и последицата от това беше, че извънредно голям, просто невероятен брой жени изпадаха в крайна неволя. Някои раждаха и бяха повредени от неблагоразумието и невежеството на тези, които уж им помагаха. Безброй деца бяха, мога да кажа, избити от същото, но по-

оправдателно невежество: много акушерки се опитваха да спасят майката, каквото и да стане с детето; много пъти и майката, и детето умираха, особено когато родилката беше болна от чума и никой не искаше да се приближи до нея. Понякога по време на раждането майката умираше от чума и бебето, може би наполовина излязло от утробата на майка си или вече родено, но още неотделено от нея, също умираше. Някои умираха по време на родилните болки и изобщо не раждаха; толкова много бяха случаите от този вид, че е трудно да се опишат всички.

Положението отчасти ще проличи от необичайния брой, който е посочен в седмичните съобщения като раждания, помятания и мъртвородени, макар че аз далеч не допушам те да дават истинските цифри.

Вземете седмиците, през които чумата беше в разгара си, и ги сравнете със седмиците, преди да започне епидемията, макар и през същата година. Например:

	Умрели при раждане	Помятания	Мъртвородени
От 3 януари до 10 януари	7	1	13
от 10 януари до 17 януари	8	6	11
от 17 януари до 24 януари	9	5	15
от 24 януари до 31 януари	3	2	9
от 31 януари до 7 февруари	3	3	8
от 7 февруари до 14 февруари	6	2	11
от 14 февруари до 21 февруари	5	2	13
от 12 февруари до 28 февруари	2	2	10

от 28 февруари до 7 март	5	1	10
Всичко	48	24	100

	Умрели при раждане	Помятания	Мъртвородени
От 1 август до 8 август	25	5	11
от 8 август до 15 август	23	6	8
от 15 август до 22 август	28	4	4
от 22 август до 29 август	40.	6	10
от 29 август до 5 септември	38.	2	11
от 5 септември до 12 септември	39	23	11
от 12 септември до 19 септември	42	5	17
от 19 септември до 26 септември	42	6	10
от 26 септември до 3 октомври	14	4	9
Всичко	291	61	80

Когато се разглежда несъответствието между тези цифри, трябва да се има предвид, че според мнението на всички ни, които бяхме на самото място, през август и септември в града бе останала една трета от населението, сравнено с месеците януари и февруари. С една дума, обичайният брой на умрелите по тези три причини тази година и предишната година са както следва:

1664 г.	1665 г.		
Умрели при раждане	189	Умрели при раждане	625
Помятания и	458	Помятания и мъртвородени	617

мъртвородени			
Всичко	647	Всичко	1242

Та казвам, това различие в цифрите се увеличава извънредно много, когато се вземе пред вид броят на населението. Не претендирям, че мога да дам точния брой на хората, които бяха в града по това време, но по-долу ще дам приблизителна оценка. Каквото казах тук, беше, за да изтъкна страданията на онези бедни същества, за които говорих по-горе. Може да се каже като в Писанието: „Горко на онези, които са бременни, и на онези, които кърмят в този ден“; защото наистина те бяха особено нещастни.

Не познавам много семейства, в които се случиха тези нещастия, но виковете на горките жени се чуваха надалеч. Според съобщенията 291 жени са умрели при раждане за девет седмици от една трета от населението, докато преди чумата за същия период по същата причина са умрели 48. Нека читателят сам пресметне съотношението.

Не можем да се съмняваме, че неволята на онези жени, които кърмеха, беше, пропорционално взето, също толкова голяма. Съобщенията за смъртността даваха малко сведения по въпроса. Нещастните деца умираха от глад, защото, когато майката беше на умиране, нямаше кърмачка, която да им даде да сучат; често намираха цялото семейство мъртво и кърмачето също мъртво, просто от глад. Ако мога да дам мнението си, аз смяtam, че стотици нещастни и безпомощни бебета загинаха по този начин. На второ място, когато децата не умираха от глад, те биваха заразени от дойката. Дори когато самата майка кърмеше, тя заразяваше детето чрез млякото си, преди още да знае, че тя самата е болна; дори понякога бебето умираше преди майката. Затова искам да направя едно предупреждение: ако някога друга такава епидемия сполети този град, всички бременни жени и майки, които кърмят, трябва да напуснат града, ако имат средства, защото, ако се заразят, тяхното нещастие е много по-голямо от нещастието на другите хора.

Бих могъл да разкажа мрачни истории за живи деца, намерени да сучат от гърдите на умрели от чума майки или кърмачки; и за една майка от нашата енория, която, понеже детето й не било добре, изпратила да повикат аптекаря да го прегледа; когато той дошъл, жената, както разправят, тъкмо кърмела бебето и външно изглеждала

здрава, но когато аптекарят се приближил до нея, той видял признаците на болестта върху гърдата, от която детето сучело. Разбира се, той бил много изненадан, но понеже не искал да изплаши бедната жена прекалено много, казал ѝ да му даде бебето в ръце; и така той взел кърмачето, отнесъл го до люлката му в стаята, разповил го и веднага открил признаците на чума върху му. И майката, и детето умрели, преди той да може да се върне в къщи и да изпрати предпазно лекарство на бащата, комуто казал за състоянието на майката и детето. Неизвестно е дали детето е заразило майката, или майката — детето, но второто е по-вероятно.

Чух също да разказват за едно дете, донесено на родителите му, тъй като кърмачката му била умряла от чума. Въпреки това нежната майка не отказала да вземе бебето и да го постави на гърдата си; така и тя се заразила и умряла с мъртвото дете в ръце.

И най-коравото сърце можеше да се трогне от честите случаи, когато нежни майки, които гледаха и се грижеха за децата си, се заразяваха от тях и умираха преди тях, а понякога детето, за което се бе пожертввало любещото майчино сърце, оздравяваше и се спасяваше.

Подобен бе случаят с един търговец в Смитфийлд, чиято жена била бременна с първо дете; родилните мъки започнали, след като у нея се проявили признаците на чумата. Мъжът ѝ не можал да намери нито акушерка да помогне при раждането, нито болногледачка да я гледа, а и двете им прислужнички избягали от къщи. Той тичал от къща на къща като обезумял, но никой не искал да дойде да му помогне. Единственото, което успял да постигне, било, че пазачът, който стоял пред една заразена затворена къща, обещал да изпрати болногледачка на сутринта. Нещастният човек се приbral в къщи със съкрушен сърце, помогнал на жена си, доколкото можал и изпълнявайки ролята на акушерка, изкарал на бял свят мъртво дете; след около един час жена му умряла в ръцете му. Той държал мъртвото тяло на жена си в ръце до сутринта, когато дошъл пазачът и довел болногледачката, както бил обещал. Те се изкачили по стълбите (той бил оставил вратата отворена или затворена, но незаключена) и го заварили седнал с мъртвата си жена в ръце и така сломен от скръб, че умрял няколко часа след това, без да има признания на зараза по тялото си; бил просто смазан от тежестта на мъката.

Чувал съм също за хора, които при смъртта на близките си затъпявали от непоносима скръб. В един случаи нещастникът бил дотолкова разбит от печал, тъй потиснат от мъка, че главата му постепенно потънала между раменете му, та темето му едва се показвало над плешките; малко по малко загубил гласа и разума си, лицето му опирало на ключиците и той не можел да го вдигне, освен ако друг човек го поддържа с ръце. Горкият човек не се оправил: никога не го виждали да вдигне очи или да погледне нещо; креял около година в това състояние и най-после умрял.

Не мога да дам повече от едно кратко изложение на случки като тези, защото не беше възможно да се добере човек до подробности — често чумата отнасяше целите семейства, където подобни неща бяха ставали. Имаше обаче безброй случаи от този род, които човек виждаше със собствените си очи и чуваше със собствените си уши дори когато просто минаваше по улиците, както отбелязах по-горе. А не е и лесно да се разкаже такава история, случила се в това или онова семейство, която да не се е повторила в други семейства.

Но аз сега говоря за времето, когато чумата беснееше в най-източната част на града — как хората от тази част на града дълго се залъгваха с мисълта, че ще се спасят от болестта, и как бяха изненадани, когато тя ги връхлетя; когато дойде, тя наистина се нахвърли върху им като въоръжен човек. Та това, казвам, ми спомня за тримата души, които тръгнали от Уопинг, без да знаят къде да отидат и какво да правят. Както споменах по-горе, единият от тях работел в работилница за сухари, вторият бил шивач на корабни платна, а третият — дърводелец; и тримата били от Уопинг или някъде там наблизо.

В тази част на града, както вече отбелязах, цареше такава атмосфера на отпуснатост и сигурност, че жителите не само не се погрижиха да вземат мерки срещу чумата, но и се хвалеха със своята безопасност; много хора дори избягаха от Сити и от заразените предградия в Уопинг, Ратклиф, Лаймхаус, Поплър и други такива квартали като на сигурни места; и вероятно тези пришълци донесоха чумата много по-бързо, отколкото щеше да дойде иначе. Макар че аз съм за това хората да бягат навън и да изпразнят града при първото появяване на подобна епидемия и всички, които имат къде да се приюнят, да използват тези убежища овреме и да заминат, все пак

трябва да кажа, че след като тези, които ще бягат, са вече заминали, онези, които остават, трябва да стоят по домовете си и да не мърдат никъде, а не да се прехвърлят от единия край на града в другия или от една част на града в друга; това местене носи зло и беда на целия град, тъй като хората, които се местят, носят чумата по самите си дрехи.

Зашо ни се заповядва да избием всички кучета и котки, ако не за това, че те, бидейки домашни животни, могат да тичат от къща на къща и от улица на улица и така да разнасят изпаренията и миазмите на заразени хора в козината си? И затова именно по съвета на лекарите още в началото на епидемията кметът и общинските съветници издадоха заповед веднага да се избият всички кучета и котки и един служащ бе натоварен с тази задача.

Ако може да се вярва на това, което се разказваше, огромен брой от тези животни бяха унищожени. Мисля, че говореха за четиридесет хиляди кучета и пет пъти повече котки, тъй като малко къщи бяха без котка, а понякога имаше по пет-шест в къща. Положиха се също всички възможни средства да се унищожат мишките и плъховете, особено последните, като се използва мишеморка и други отрови; огромно множество от тях бяха унищожени.

Често съм размишлявал за неподготвеността на цялото население, когато бедствието ни сполетя; понеже не се взеха овреме мерки — както обществени, така и частни, — това стана причина за целия хаос, който последва; и огромен брой хора загинаха в тази катастрофа, но ако се бяха взели мерки и провидението помогнеше, тя можеше да се избегне, а сега може да послужи за назидание на потомството, ако то желае да се поучи. Но аз ще се върна отново на този въпрос.

А сега се връщам към моите трима души. Тяхната история съдържа поучения във всичките си подробности и цялото им поведение, както и поведението на онези, с които те са се събрали, е пример, който всички бедни мъже и жени би трябвало да следват, в случай че такива времена настъпят наново; и ако нямаше друг смисъл да се запише тази история, това съображение е напълно основателно, независимо от това дали моят разказ отговаря точно на фактите, или не.

Казваха, че двама от тях били братя — единият бивш войник, а сега пекар на сухари, а другият куц моряк, сега шивач на корабни

платна; третият бил дърводелец. Един ден Джон, пекарят, казал на брат си Томас, шивача на платна:

— Братко Том, какво ще стане с нас? Чумата върлува в Сити и вече идва насам. Какво да правим?

— Вярно — отвърнал Томас, — и аз сам не зная какво да правя, защото, ако чумата дойде в Уопинг, ще ме изгонят от квартирата ми.

Така двамата започнали да обсъждат положението си още преди чумата да дойде в Уопинг.

Джон. — Да те изгонят от квартирата ли, Том! Ако те изгонят, не знам кой ще те приеме. Сега хората толкова се боят един от друг, че никъде не ще можеш да намериш жилище.

Томас. — О, хората, при които живея, са добри, учтиви хора и се държат много любезно с мен, но казват, че понеже излизам всеки ден на работа, това можело да бъде опасно. Говорят, че ще се заключат и няма да пускат никого при себе си.

Джон. — Ами те са прави, разбира се, щом са решили да рискуват да останат в града.

Томас. — Аз също бих се решил да остана затворен в къщи, обаче имам да съм още един комплект платна, за които моят майстор има поръчка. Тъкмо ги довършвам сега. Пък и сигурно вече дълго време няма да получа работа. Търговията е замряла. Навсякъде уволняват работници и слуги, така че бих бил много доволен и аз да бъда затворен заедно с хазаите. Но мисля, че те няма да се съгласят да ме почакат.

Джон. — Тогава какво ще правиш, братко? А какво ще правя и аз? И аз съм почти в същото положение като тебе. Хората, у които живея, заминаха за село. Останала е само една прислужница, но идната седмица и тя ще заключи къщата и също ще напусне града. Така че и аз ще трябва да заскитам бездомен по белия свят. Готов съм да замина също, стига само да знаех къде да отида.

Томас. — Луди бяхме, че не тръгнахме още в самото начало; тогава можехме да пътуваме, където си искахме. Сега няма мърдане. Ще умрем от глад, ако не опитаме да излезем от града. Никой няма да ни даде храна, дори срещу пари; няма да ни пуснат в градовете, камо ли в къщи.

Джон. — Пък и на всичко отгоре аз имам съвсем малко пари, за да мога да се издържам.

Томас. — Колкото до това, все ще смогнем да се справим. Аз имам малко пари, макар и не особено много. Но, казвам ти, не може да се върви по пътищата. Няколко бедни почтени хора от нашата улица се опитаха да пътуват, но в Барнет или Уетстоун местните хора им извикали, че ще стрелят по тях, ако продължават да вървят напред; и така, те се върнаха обратно съвсем обезсърчени.

Джон. — Ако бях там, щях да оставя да стрелят по мен. А ако откажат да ми дадат храна срещу пари, аз сам ще си я взема под носа им; и щом съм им предложил пари за нея, те нищо не могат да ми направят, защото законът е на моя страна.

Томас. — Говориш като стар войник, сякаш си още в Холандия. Но работата е сериозна. В днешно време хората имат право да не допускат пътници при себе си, ако смятат, че не са здрави; пък и ние не бива да ги ограбваме.

Джон. — Не, братко, ти не разбиращ случаия и не разбиращ какво искам да кажа. Аз няма да ограбя никого. Но да кажеш, че всеки град по пътя може да ми откаже разрешение да мина през него и да продължа по пътя и може да ми откаже провизии срещу пари, значи, че градът има право да ме умори от глад, а това не може да бъде вярно.

Томас. — Но те не ти пречат да се върнеш там, откъдето си дошъл, и затова не можеш да кажеш, че искат да те уморят от глад.

Джон. — Но тогава ще излезе, че и първият град зад мене също има право да ми забрани да се върна назад и така двата града ще ме оставят да умра от глад помежду им. Освен това няма закон, който да ми забранява да пътувам по пътищата, където си искам.

Томас. — Но ще бъде толкова трудно да се разправяш с хората във всеки град по пътя; това не е работа за бедни хора, особено във времена като днешните.

Джон. — Ах, братко, нашето положение сега е по-лошо от чието и да било, защото ние не можем нито да заминем, нито да останем тук. Аз съм на мнението на прокажените от Самария: „Ако останем тук, сигурно ще умрем.“ Особено в твоето и в моето положение: нямаме собствена къща, нито квартира в чужда къща. Не можем да спим на улицата в такова време като сегашното. По-добре веднага да легнем в колата на мъртвите. И затова аз казвам: ако останем тук, сигурно ще умрем, и ако напуснем града, също ще умрем. Аз съм решен да тръгна.

Томас. — Ще тръгнеш, а къде ще отидеш и какво ще правиш? Аз с готовност бих тръгнал с тебе, ако знаех къде да отида. Нямаме нито познати, нито приятели. Тук сме родени, тук трябва да умрем.

Джон. — Ами че цялото кралство е моя родна страна, Том, не само този град. Да кажеш, че аз не трябва да напушtam родния си град, когато той е пламнал от чума, все едно да кажеш, че ако къщата ми гори, аз не трябва да я напушtam. Аз съм роден в Англия и имам право да живея в нея, ако мога.

Томас. — Но ти знаеш, че според английския закон всяко скитащо лице може да бъде арестувано и върнато обратно в своето законно местожителство.

Джон. — Но как могат да кажат, че съм скитник? Аз желая само да пътувам по моя законна работа.

Томас. — По каква законна работа можем да твърдим, че пътуваме или, по-точно, че скитаме? Няма да ги залъжеш с думи.

Джон. — Да бягаш, за да си спасиш живота, не е ли законна работа? И не знаят ли всички, че това е вярно? Не могат да кажат, че измисляме нещо.

Томас. — Да предположим, че ни оставят да минем, къде ще отидем?

Джон. — Където и да било, само да си спасим живота. Ще имаме достатъчно време да помислим за това, когато излезем от града. Веднъж да изляза от града, все ми е едно къде ще отида.

Томас. — Ще изпаднем в крайна нужда. Не зная какво да мисля.

Джон. — Е, Том, помисли малко по въпроса.

Този разговор станал в началото на юли. Макар че чумата се беше разпространила в западната и северната част на града, все пак целият Уопинг, както вече отбелязах, Редриф, Ратклиф, Лаймхаус и Поплър, накратко казано Дептфърд и Гринич, двете страни на реката от Хърмитъдж надолу чак до Блакуел бяха още незасегнати от епидемията. Нито един човек не умря от чума в енорията Степни, нито един в енориите южно от пътя Уайтчапъл; обаче според седмичните съобщения броят на умрелите се покачи тази седмица на 1006.

Минали две седмици, преди двамата братя да се срещнат отново. Тогава положението се бе доста променило: чумата бе напреднала много и броят на жертвите ѝ бе силно увеличен; съобщението показваше 2785 случая на умрели от чума и този брой страшно бързо

растеше, макар че двете страни на реката бяха още в доста добро състояние, както посочвам по-долу. Били умрели неколцина в Редриф и пет-шест души, живеещи на главната улица в Ратклиф, когато шивачът на платна, доста изплашен, дошъл бързо при брат си, тъй като получил окончателно предизвестие да напусне квартирата си и имал само една седмица да си намери друго жилище. Брат му Джон бил в същото тежко положение: той бил изгонен от стаята си и измолил майстора си да му разреши да се настани в една барака зад пекарницата, където спял върху слама, и използвал няколко чувала за сухари, или както ги наричат хлебни чували, за постелка и завивка.

Тогава те решили (виждайки, че нямат повече работа, нито могат да намерят друго занимание, за да спечелят пари), че най-добре ще направят да избягат от страшната зараза и като икономисват, колкото могат, да се постарат да преживеят по-дълго с наличните пари, а след това да работят, каквото намерят.

Докато обмисляли кой е най-доброят начин да осъществят на дело това решение, третият човек, който се познавал добре с шивача на платна, пожелал да се присъедини към тях; двамата братя се съгласили да го вземат със себе си; и така, те се приготвили да тръгна на път.

Тримата нямали еднакви спестявания; но тъй като шивачът на платна, който имал най-много пари, бил куц и най-малко годен да изкара нещо със селска работа, той се съгласил, щото всичките им пари да се съберат в една обща каса при условие, че каквото някой от тях спечели повече от другите, ще се внесе без разправии в общата каса.

Решили да вземат със себе си колкото може по-малко багаж, защото отначало смятали да пътуват пеша, и то колкото е възможно по-далече, за да бъдат сигурни, че са се отдалечили от заразата. Много пъти се съвещавали помежду си, преди да се решат по кой път да тръгнат, но не могли да постигнат съгласие до самата сутрин, на която потеглили.

Най-после бившият моряк направил едно предложение, което било прието.

„Първо казал той, — времето е много горещо и затова аз мисля, че трябва да вървим на север, така че слънцето да не грее в лицата и гърдите ни; иначе ще уврим от жега, а съм чувал, че не е добре да си разгорещяваме кръвта по време, когато заразата може да е във въздуха.

На второ място — продължил той, — смятам, че трябва да вървим срещу вятъра, според това как духа той, когато тръгваме, така че да не ни духа в гърба и да носи към нас градския въздух.“

Тези две съображения били одобрени, стига само в деня, когато тръгват на север, вятърът да не духа от юг.

Тогава Джон, пекарят, който някога бил войник, изказал мнението си.

„Най-напред — рекъл той — и тримата сме съгласни, че не можем да очакваме да намерим подслон по пътя, а, от друга страна, ще бъде доста неудобно да спим на открито. Макар че сега времето е топло, може да стане мокро и влажно, а във време като сегашното трябва особено да си пазим здравето. Затова — заключил той — ти, братко Том, който си шивач на платна, можеш да ни направиш една малка палатка, а аз се нагърбвам да я опъвам всяка вечер и да я свалям сутрин; тогава можем да покажем пръст на всички ханове в Англия. Ако имаме палатка над главите си, ще караме доста добре.“

Дърводелецът се противопоставил на това предложение и им казал да оставят тази грижа на него: макар че нямал други сечива, с брадвичката и чука си той можел да им прави хижа всяка вечер, която напълно ще ги задоволи и ще бъде не по-лоша от палатка.

Бившият войник и дърводелецът поспорили известно време, но накрая Джон надделял и решили да вземат палатка. Единствено възражение било, че ще трябва да носят палатката и че при горещото време багажът им ставал много тежък. Шивачът обаче имал неочекван късмет: майсторът, при когото работел, притежавал, освен шивалнята и една въжарница и имал едно мършаво конче, което не използвал тогава; и понеже бил склонен да помогне на тримата почтени занаятчии, той им дал кончето, за да натоварят багажа си на него; освен това срещу три дни, които Томас работил в шивалнята му, той им дал едно малко корабно платно, доста износено, но достатъчно и предостатъчно, за да се направи от него хубава палатка. Бившият войник им показал каква трябва да бъде кройката ѝ и по неговите указания те съшили палатката и я снабдили с колове и колчета. И така, компанията била готова за път: трима мъже, една палатка, един кон и една пушка — Джон не искал да тръгне без оръжие и казвал, че вече не е пекар, а войник.

Дърводелецът взел и малка торба със сечива, от каквите можело да има нужда, ако случайно намери работа, както и да ги използват, ако им потрябват. Колкото пари имали, те събрали в обща каса и започнали пътуването си. Изглежда, че сутринта, когато тръгнали, вятърът духал, както бившият моряк установил с джобния си компас, от запад — северозапад и затова те се насочили или по-скоро решили да се насочат на северозапад.

Сега обаче една трудност се изпречила на пътя им: понеже тръгнали от отсамния край на Уопинг близо до Хърмитъдж, а чумата върлуvalа най-силно в северния край на града, в енориите Шордич и Крипългейт, те решили, че не е безопасно да минат през тези квартали; затова тръгнали на изток през главния път на Ратклиф чак до Кръста в Ратклиф и оставили черквата на Степни от лявата си страна, понеже се бояли да излязат от Ратклиф направо до Майл Енд, защото тогава трябвало да минат точно покрай гробището и защото вятърът, който като че ли духал повече от запад, идвал точно от тази част на Сити, където чумата вилнеела най-силно.

Та, казвам, като напуснали Степни, те направили голям завой и минавайки през Поплър и Бромли, излезли на големия път точно при Боу.

Тук стражата, поставена на моста на Боу, можела да ги спре и да ги разпитва, обаче те оставили главния път и тръгнали по един тесен път, който завива и води от Боу към Оулд Форд, избягнали разпита там и продължили към Оулд Форд. Навсякъде полицайт пазели, изглежда, не толкова да не минават хора, колкото да не остават в градовете, поради един слух, който се беше разпространил по това време и който не беше много невероятен, а именно, че бедният народ в Лондон, измъчен от оскъдица и глад поради липса на работа, се разбунтувал и грабнал оръжие; че бунтовниците щели да тръгнат да грабят околните градове, за да си набавят хляб. Това, казвам, беше само слух и добре, че не беше повече от слух. Но тази мълва за малко не стана действителност, защото няколко седмици по-късно бедните изпаднаха в такова отчаяние от бедственото положение, в което се намираха, че с големи усилия бяха задържани да не се пръснат по полята и градовете, за да разкъсат всичко, което се изпречи пред очите им; и както отбелязах по-горе, нищо не можеше да ги удържи, освен самата чума, които върлуваше тъй силно, че ги отнасяше с хиляди в гроба, та те не

можеха да тръгнат на хилядни тълпи по полята. В онези части на града, около енории Сейнт Сепълкър, Кларкънуел, Крипългейт, Бишъпсгейт и Шордич, където тълпата почна да става застрашителна, епидемията връхлетя тъй яростно, че през първите три седмици на август в тези няколко енории умряха не по-малко от 5361 души още преди чумата да достигне най-голямата си сила. А по това време кварталите около Уопинг, Радклиф и Родърхит бяха, както по-горе споменах, почти незасегнати или съвсем слабо засегнати. С една дума, макар че доброто управление на кмета и съдиите, както казах по-горе, направи много, щото яростта и отчаянието на народа да не се изле в безредици, тоест бедните да ограбят богатите, та казвам, макар че те направиха много, колите на мъртвите направиха повече, защото само в пет енории умряха над пет хиляди души за двадесет дни, а сигурно трябва да е имало три пъти повече болни през всичкото това време; и макар някои да оздравяваха, все по-голям брой се разболяваха всеки ден и умираха по-късно. Освен това нека ми бъде позволено да кажа, че ако съобщенията за смъртността посочваха пет хиляди, аз винаги съм смятал, че в действителност умрелите са били почти двойно повече. Невъзможно е да се вярва, че броят им беше точно показан, като се има пред вид смутът, в който бяха изпаднали енорийските служащи, които не бяха в състояние да водят точни сметки.

Но да се върна към моите пътници. Тук те били само разпитани и тъй като имали повече вид на хора, идващи от село, отколкото от града, стражата не се показвала строга към тях; разговаряли с тях, пуснали ги да влязат в кръчмата, където се разположил полицейският началник със стражарите си, дали им да пийнат и да хапнат, което ги много ободрило и насырчило. Тук им дошло наум да казват, когато и другаде ги разпитват, че идват не от Лондон, а от Есекс.

За да осигурят успеха на тази малка измама, те измолили от полицейския началник в Оулд Форд да им даде едно свидетелство за преминаването им през селото, в което било написано, че идват от Есекс и че не са били в Лондон. Макар това да бе лъжливо в смисъла, който обичайно се дава на названието Лондон, все пак в буквния смисъл то бе вярно, защото Уопинг и Ратклиф не са част от Сити, нито от Либъртис.

Това свидетелство, отправено до следния полицейски началник, който бил в Хомертън, едно от селцата в енорията Хакни, им било

извънредно полезно: то не само им осигурило свободно преминаване през селото, но и въз основа на него и по молба на началника мировият съдия им издал удостоверение за добро здравословно състояние, без да създава някакви трудности. Така преминали през дългия град Хакни (той се състоеше тогава от отделни разпръснати части) и продължили, докато излезли на главния северен път, точно при върха на хълма Стамфорд.

По това време те почувствали умора; решили да построят палатката си и да прекарат първата нощ край един страничен път, идващ от Хакни, малко преди той да излезе на казания главен път. Така намерили една плевня или сграда, подобна на плевня; претърсили я, за да се уверят, че няма никой в нея, и след това издигнали палатката си отвора срещу самата сграда. Направили така, защото тази нощ вятърът духал много силно, пък и самите те още не били свикнали да спят на открито, нито да боравят добре с палатката.

Тук те легнали да спят, обаче дърводелецът, сериозен и благоразумен човек, не бил доволен, че не вземат никакви предпазни мерки през първата нощ. След като напразно се опитвал да заспи, той решил да излезе, да вземе пушката и да стои на стража, за да пази другарите си. Така, с пушка в ръка, той се разхождал напред-назад пред плевнята, която се намирала в една нива близо до пътя, но заградена с жив плет. Той не бил стоял дълго на пост, когато чул шум от приближаващи се хора — изглеждало да са мнозина, — които като че ли идвали право към плевнята. Той не събудил веднага другарите си, но след няколко минути, тъй като шумът се усиливал все повече, пекарят се обадил, запитал го какво става и изскочил от палатката. Куцият шивач на платна, който бил най-изморен, продължил да спи спокойно в палатката. Както очаквали, хората, които те чули да се приближават, идвали право към плевнята. Тогава един от пътниците извикал като войник на пост: „Кой е там?“ Хората не отговорили веднага, но един от тях, обръщайки се към другого, който бил зад него, рекъл: „Уви, нямаме късмет. Други хора са дошли преди нас. Плевнята е вече заета.“

Новодошлите се спрели, като че ли изненадани. Изглеждало да са около тринадесет души, от които няколко жени. Те почнали да се съвещават помежду си какво да правят и от техния разговор нашите пътници скоро разбрали, че са бедни, отчаяни хора като самите тях,

които търсят подслон и сигурност; освен това нашите бежанци си дали сметка, че няма защо да се страхуват от тези хора, защото, щом те чули думите „Кой там?“, няколко уплашени женски гласа веднага се обадили: „Не отивай при тях. Отде знаеш дали не са чумави?“ А когато един от мъжете казал: „Нека само да ги заговорим“, жените възразили: „Не, в никой случай! Досега сме се запазили по божия милост, нека да не се излагаме на опасност сега, умоляваме те.“

По това нашите пътници разбрали, че новодошлиите са добри, разумни хора, които като тях бягат, за да спасят живота си. Получил смелост от думите им, Джон казал на своя другар дърводелеца: „Нека и ние им дадем кураж, доколкото можем.“ И така той се обърнал към тях.

— Слушайте, добри хора — рекъл дърводелецът, — разбираме от думите ви, че и вие като нас бягате от страшната напаст. Не се страхувайте от нас, ние сме само трима бедняци. Ако не носите чума, ние няма да ви направим зло. Ние не сме се настанили в плевнята, а в една малка палатка извън нея. Ще се преместим, за да ви направим място. Можем пак да си издигнем палатката на някое друго място.

Така започнал разговор между дърводелеца, чието име било Ричард, и един от новодошлиите, който казал, че името му е Форд.

Форд. — Всички ли сте здрави?

Ричард. — Можем да ви уверим, че сме здрави, за да не се тревожите и да не смятате, че сте в опасност. Затова ви казвам, че не сме използвали плевнята. Ние ще се отдалечим от нея, така че и вие, и ние да бъдем сигурни.

Форд. — Това е много любезно и милосърдно от ваша страна. Но щом сте здрави и между вас няма чумави, защо заради нас да се местите сега, когато вече сте се настанили в палатката си и може би вече си бяхте легнали да спите? Ние ще влезем в плевнята с ваше разрешение да си починем малко, но това не трябва да ви причини беспокойство.

Ричард. — Вие сте повече от нас. Надявам се, че също и вие ще дадете уверения, че всички сте здрави, тъй като опасността за нас е толкова голяма, колкото за вас.

Форд. — Слава богу, някои се спасяват от заразата, макар и само малцина. Каква съдба ни очаква, още не знаем, но досега се опазихме.

Ричард. — От коя част на града идвате? Беше ли дошла чумата в квартала, в който живеехте?

Форд. — Да, да, дойде и по най-ужасен и страхотен начин, иначе нямаше да избягаме; смятаме обаче...

Ричард. — От коя част на града идвате?

Форд. — Повечето от нас са от енорията Крипългейт, само двама-трима са от енорията Кларкънуел, но от отсамния край.

Ричард. — Как тогава не тръгнахте по-рано?

Форд. — Има вече известно време, откак сме тръгнали. Събрахме се всички на отсамния край на Айлингтън, където ни разрешиха да се приютим в една стара необитавана къща; имахме и постелки, завивки и други вещи, които си бяхме донесли; но чумата дойде също и в Айлингтън — съседната къща до нас беше заразена и затворена, — изплашихме се и побягнахме.

Ричард. — И накъде отивате сега?

Форд. — Където ни заведе съдбата. Не знаем накъде, но бог ще води онези, които се осланят на него.

Те не говорили повече този път. Новодошлите се приближили до плевнята и с известни усилия влезли вътре. Там нямало нищо друго, освен сено, но то изпълвало цялата сграда. Те се настанили, както могли, и легнали да си починат; нашите пътници обаче забелязали, че преди да заспят, един старец, който, изглежда, бил баща на една от жените, започнал да казва молитва, последван от цялата дружина, молейки се на провидението да им даде благословията си и да ги напътства.

Рано се разсъмва по това време на годината и тъй като Ричард, дърводелецът, бил на пост през първата част на нощта, Джон, бившият войник, го сменил и пазел вместо него до сутринта. Така че той именно започнал разговор с хората от плевнята. Изглежда, когато напуснали Айлингтън, те имали намерение да вървят на север до Хайгейт, обаче ги спрели в Холоуей и не ги пуснали по-нататък; затова тръгнали през ниви и хълмове на изток и дошли до река Бордед. Така, избягвайки градовете, те оставили Хорнси отляво и Нюингтън отдясно и излезли на големия път от едната страна на хълма Станфърд, докато нашите трима пътници били минали от другата му страна. И сега те мислели да преминат реката през блатата и да продължат към гората Епинг, където се надявали да им разрешат да си починат. Изглеждало,

че не са бедни или поне, че не са в нищета; имали с какво да преживеят скромно два-три месеца, след което се надявали, че студеното време ще спре разпространението на заразата или поне, че силата ѝ ще се изчерпи и тя ще позатихне, пък дори и само защото няма да има вече хора за заразяване.

Тяхното положение приличало много на положението, в което се намирали нашите трима бежанци, само че последните били по-добре снабдени за път и възnamерявали да отидат по-далеч; новодошлите не смятали да се отдалечават повече от един ден път, така че да могат всеки два-три дни да получават сведения за това, което става в Лондон.

Сега нашите пътници си дали сметка за едно неочеквано неудобство: те имали кон, който носел багажа им, и поради това били принудени да вървят по пътя, докато онези хора вървели през нивите и по пътищата, с пътека или без пътека, както желаят. При това те не трябвало да минават през градове или да се доближават до градове, освен да купят това, което им бъде необходимо, за да преживеят, макар че в същност и това представлявало големи трудности; но за това, когато му дойде времето.

А нашите трима пътници били принудени да вървят по пътя; иначе щели да нанесат големи щети на селяните, като чупят огради и врати на огради, когато преминават през оградени ниви и пасища, което те не били склонни да правят, ако могат да го избегнат. Имали обаче голямо желание да се присъединят към голямата група и да споделят съдбата ѝ; след като се съвещавали известно време, те изоставили първоначалния си план да вървят на север и решили да последват другите и да отидат в Есекс. И така, на сутринта свалили палатката, натоварили коня и тръгнали заедно с другите.

Срещнали трудност при преминаването на реката със сала, тъй като салджаията се страхувал от тях; но след като преговаряли отдалеч, той най-после се съгласил да докара сала си на известно разстояние от обикновения пристан и да го остави там, за да го използват те. Когато се прехвърлили през реката, той им обяснил къде да го оставят, като казал, че ще отиде с лодка да го прибере; той, изглежда, сторил това едва след осем дни.

Тук те дали предварително пари на салджаията, който им донесъл храна и питие и оставил всичко в сала, но не без да получи предварително пари, както вече казах. Сега пътниците се озовали пред

голямо затруднение: не знаели как да прехвърлят коня, тъй като салът бил малък и не бил приспособен за пренасяне на коне; най-после се видели принудени да го разтоварят и да го накарат да мине реката с плуване.

От реката тръгнали към гората; когато обаче стигнали в Уолтъмстоу, хората от този град отказали да ги пуснат, както впрочем било по всички градове. Стражарите и пазачите ги държали на известно разстояние, докато разговаряли с тях. Пътниците казали за себе си същото, каквото казвали и другаде, обаче сега стражарите не повярвали на думите им, като обяснили, че вече две-три групи бежанци били идвали до града и разказвали същата история, но че тези групи заразили мнозина с чума в градовете, през които минали; и след това местните хора се отнесли тъй сурово към тях (и то напълно справедливо), че около Брентуд мнозина от бежанците загинали по полето — неизвестно дали от чумата или от лишения и глад. Това било наистина сериозно основание за жителите на Уолтъмстоу да бъдат твърде предпазливи и да не допускат в града си хора, за които не са сигурни, че не носят зараза. Но както Ричард, дърводелецът, и един от другите мъже, които водели преговорите, им казали, това не е причина да затварят пътищата и да не оставят да минат през града хора, които искат само да минат по улицата; и че ако жителите на града се страхуват от тях, нека се приберат в къщи и затворят вратите си; бежанците няма да им сторят нито добро, нито лошо, а ще си вървят право по пътя.

Стражарите и пазачите обаче не се вразумявали, упорствали и не искали да слушат никакви доводи; тогава двамата мъже, които преговаряли с тях, се върнали при другарите си, за да се посъветват какво да правят. Положението било доста безнадеждно и дълго време те не знаели какво да сторят; най-после обаче Джон, бившият войник и сега пекар на сухари, след като помислил известно време, рекъл: „Хайде, оставете на мен да преговарям.“ Преди да отиде към стражата, той казал на Ричард да насече клони от дърветата и да ги издяла във форма на мускети, доколкото може; за кратко време дърводелецът направил пет-шест хубави мускета, които от разстояние можели да минат за истински, а на мястото, където се намира спусковият механизъм, той навил парцали, както войниците правят при дъжд, за да предпазят механизма от ръжда; другите части на мускетите били

намазани с глина и кал, за да не се белеят. По негово нареждане бежанците се събрали на две-три групи под дърветата, където запалили огньове на доста голямо разстояние едни от други.

През това време той, подпомогнат от двама-трима мъже, излязъл напред и издигнал палатката на самия път, така че да се вижда от бариерата, която гражданините били направили, и поставил един часовий до самата палатка, който започнал да се разхожда напред-назад с единствената пушка, която имали. После завързал коня за вратата на една ограда от жив плет съвсем наблизо, съbral сухи съчки и запалил огън от другата страна на палатката, така че жителите на града да виждат огъня и пушека, но да не могат да видят какво се прави около него.

След като местните хора дълго и озадачено гледали какво вършат бежанците, по това, което можели да видят, те предположили, че имат пред себе си голяма група; понеже чужденците не си отивали, а останали пред града, стражата се разтревожила, особено като забелязала, че имат коне и оръжия — те ясно видели един кон и една пушка при палатката, но в нивата зад живия плет, покрай улицата се мяркали и други хора с мускети на рамо. При тази гледка можете да бъдете сигурни, че стражарите се смутили много. Обхванати от голям страх, те, изглежда, изпратили човек при мировия съдия да пита какво да правят. Какво им е казал съдията, не зная, но привечер те извикали от бариерата към часовия при палатката.

— Какво искате? — обадил се Джон.

Изглежда, че той бил в палатката, но когато ги чул да викат, излязъл навън, взел пушката на часовия, нарамил я и застанал на стража, като че ли е поставен там от някой офицер, негов началник.

— Хей, какво смятате да правите? — запитал началникът на стражарите.

— Какво ще правим ли? Какво искате да правим? — отвърнал Джон.

Началникът. — Защо не си отивате? Защо стоите тук?

Джон. — А вие защо ни спирате на кралския път и не ни разрешавате да си вървим по работата?

Началникът. — Не сме длъжни да ви даваме обяснения, но все пак ще ви кажем, че ви спираме заради чумата.

Джон. — Ние ви казахме, че всички сме здрави и незасегнати от чумата, макар че не бяхме длъжни да сторим това, а вие искате да ни спрете на главния път.

Началникът. — Имаме право да ви спрем и нашата безопасност ни кара да постъпим така. Впрочем тук вече не е кралски път, а градска улица. Виждате, че тук има врата, и когато пущаме хора да минават през нея, ние им събираме такса.

Джон. — И ние имаме право да търсим безопасност, както и вие. Виждате, че бягаме, за да си спасим живота. Много нехристиянско и несправедливо е да ни спирате.

Началникът. — Можете да се върнете там, откъдето сте дошли. Не ви пречим да се върнете обратно.

Джон. — По-силен враг от вас ни спира да се върнем обратно; иначе нямаше да дойдем тук.

Началникът. — Е, тогава можете да отидете другаде.

Джон. — Не, не. Виждате, струва ми се, че ние може да ви разгоним, и вас, и всички хора от вашата енория, и да минем през града ви, когато пожелаем. Но щом сте ни спрели тук, ние сме доволни. Виждате, че сме си построили лагер и тука ще живеем. Надяваме се, че ще ни снабдите с храна.

Началникът. — Да ви доставим храна ли? Какво искате да кажете?

Джон. — Ами няма да ни оставите да гладуваме, нали? Щом ни спирате тука, трябва да ни храните.

Началникът. — Много зле ще бъдете хранени, ако разчитате на нас.

Джон. — Ако се покажете стиснати, ние можем сами да си вземем, каквото не ни достига.

Началникът. — Какво, да не би да искате да вземете храна насила?

Джон. — Досега не сме използвали насилие. Защо искате да ни накарате да прибягваме до насилие? Аз съм стар войник и няма да се оставя да ме морят от глад. А ако си мислите, че ще ни накарате да се върнем обратно поради липса на храна, вие много се мамите.

Началникът. — Понеже ни заплашвате със сила, ние ще се постараем да бъдем достатъчно силни, за да ви се опрем. Аз имам заповед да събера въоръжени хора от цялото графство срещу вас.

Джон. — Вие ни заплашвате, а не ние вас. И понеже си търсите белята, не можете да ни упрекнете, ако не ви оставим време да съберете още хора. Ще ви нападнем след няколко минути.

Това уплашило началника и хората му и те веднага променили тона.

Началникът. — Но какво искате от нас?

Джон. — Отначало ние не искахме нищо, освен разрешение да минем през града ви. Нямаше да ви причиним вреди или загуби и никой от вас нямаше да пострада. Ние не сме разбойници, а нещастни хора, изпаднали в бедствено положение, и бягаме от страшната чума в Лондон, която отнася в гроба хиляди хора всяка седмица. Просто се чудим как можете да бъдете толкова безжалостни.

Началникът. — Чувството за самосъхранение ни кара да бъдем такива.

Джон. — Какво? Да затворите сърцата си за всяко състрадание пред такова нещастие!

Началникът. — Е, ако сте съгласни да минете през нивите от лявата си страна, зад този квартал на града, аз ще се постараю да ви отворя градските врати.

Джон. — Нашите конници (те имаха само един кон) не могат да минат оттам, както са натоварени с багаж; пък и така няма да излезем на главния път, по който искаме да вървим. Защо трябва да ни гоните от главния път? Пък и заради вас ние прекарахме тук цял ден без провизии, освен това, което си носим. Мисля, че трябва да ни изпратите малко храна, за да ни помогнете.

Началникът. — Ако минете по друг път, ще ви изпратим храна.

Джон. — Така ни казват във всички градове, когато ни спират на пътя.

Началникът. — А лошо ли ще ви бъде, ако те всички ви снабдяват с храна? Виждам, че имате палатки, значи, не се нуждаете от подслон.

Джон. — Е, какво количество провизии ще ни изпратите?

Началникът. — Колко души сте?

Джон. — О, ние не искаме за цялата дружина; ние сме разделени на три роти. Ако ни изпратите хляб за двадесет мъже и шест-седем жени за три дни и ни покажете пътя през нивите, за който говорите,

ние няма да плашим вашите хора. Ще се отбием от пътя си, за да ви задоволим, макар че носим толкова зараза, колкото и вие.

Сега Джон повикал един от своите хора и му заповяддал да каже на капитан Ричард да тръгне с ротата си презния край на блатата и да спре в гората, където той ще го намери. Разбира се, всичко това било комедия, защото нямало никакъв капитан Ричард, нито никаква рота.

Началникът. — А можете ли да ни уверите, че останалите ваши хора няма да ни причинят нови неприятности?

Джон. — Няма да ви причинят никакви неприятности, можете да бъдете сигурни.

Началникът. — Трябва също да се задължите, че никой от вашите хора няма да направи ни крачка повече от мястото, където ще ви бъдат оставени провизиите.

Джон. — Аз гарантирам за това.

И така, те изпратили двадесет хляба и три-четири големи къса хубаво говеждо месо и отворили вратите, за да минат бежанците. Никой от гражданите обаче не се осмелил дори да ги погледне, когато минавали, пък понеже било вечер, и да бяха погледнали, нямало да могат да разберат колко малобройна била дружината.

Това всичко било дело на Джон, бившия войник. Но тази случка така разтревожила властите, че дори наистина да бяха двеста-триста души, всички сили на графството щяха да бъдат вдигнати срещу тях и те щяха да бъдат изпратени в затвора или избити.

Те скоро си дали сметка за това, когато два дни по-късно срещнали няколко групи конници и пехота, които обикаляли из полето да търсят три роти въоръжени с мускети, които били избягали от Лондон и не само разнасяли чума, но и ограбвали градовете.

Виждайки последиците от своята хитрост, хората си дали сметка за опасното положение, в което се намирали, затова по съвета на бившия войник решили да се разделят: Джон и двамата му другари ще тръгнат с коня към Уолтъм; останалите, разделени на две групи, ще продължат към Епинг.

Първата нощ обаче всички преспали в гората, недалеч едни от други, но не издигнали палатката, за да не се издадат. Ричард обаче се заловил за работа с брадвата си, отсякъл клони от дърветата и

построил три колиби, в които пренощували така удобно, както очаквали.

Провизиите, получени в Уолтъмстоу, се оказали предостатъчни за тази вечер. Колкото до храна за следния ден, те оставили тази грижа на провидението. Досега всичко вървяло така добре, защото следвали заповедите на бившия войник; затова те с готовност го избрали за свой вожд. Първите му съвети изглеждали много добри. Той им казал, че сега са достатъчно далече от Лондон; и тъй като не зависят за храна от местните хора, първата им грижа трябва да бъде да се опазят от зараза; че не трябва и да помислят да използват насилие спрямо местните жители, а по-скоро да се постараят да обяснят положението си на хората, които срещат. Всички приели неговите препоръки. На следния ден, без да съборят колибата си, тръгнали към Епинг. Капитанът (така били започнали да наричат Джон) и двамата му другари се отказали от намерението си да отидат към Уолтъм и всички тръгнали заедно.

Когато наблизили Епинг, те се спрели и избрали едно подходящо място в по-рядката гора, не много близо до главния път, но не и далече от него, от северната му страна, под китка ниско окастрени дървета. Тук направили малкия си лагер — три колиби от пръти, които дърводелецът и неговите помагачи отsekли и забили в земята на кръг, като завързали краищата им на върха и натрупали отгоре им вейки и храсти, така че хижите станали удобни и топли. Освен това издигнали палатката, за да могат жените да спят отделно, и построили колиба за коня.

Случило се така, че следващият или по-следващият ден бил пазарен ден в Епинг. Капитан Джон и един от другите мъже отишли на пазара и накупували провизии, тоест хляб, овнешко и говеждо. Две от жените отишли поотделно, като че ли не са от същата компания, и купили още храна. За да пренесе провизиите, Джон взел коня и чувала, в който дърводелецът носел сечивата си. Дърводелецът се заловил за работа и им направил пейки и табуретки от материала, с който разполагал, и нещо като маса, за да обядват на нея.

Отначало никой не ги забелязал, но след два-три дни множество хора излезли от града да дойдат да ги видят и цялото околнно население се разтревожило. Хората отпърво, изглежда, се бояли да се приближат до тях; но, от друга страна, и бежанците желали местните хора да стоят по-далече, защото се носел слух, че имало чума в Уолтъм, а от

два-три дена и в Епинг. Затова Джон им извикал да не идват при тях, „зашото — казал той — ние тук сме всички здрави и не желаем да ни донесете чума, нито пък да твърдите, че ние сме донесли заразата между вас“.

След това при тях дошли енорийските чиновници и започнали разговор от разстояние; желаели да знаят кои са те и на какво основание искат да се установят да живеят в гората. Джон отговорил откровено, че те са нещастни хора от Лондон, изпаднали в беда; че предвиждайки какво ще стане с тях, ако чумата обхване целия град, овреме избягали, за да спасят живота си; че понеже нямали нито познати, нито роднини в провинцията, където да се приюнят, най-напред се установили в Айлингтън; но понеже чумата дошла и в този град, те избягали по-далече. И понеже предполагали, че жителите на Епинг може да откажат да ги пуснат в града, те си правели колиби по полето и в гората и предпочитали да понесат всички неудобства на трудното лагеруване, отколкото да дадат повод някой да сметне или да се страхува, че те могат да нанесат някаква вреда.

Отначало хората от Епинг им говорели грубо и им казали да се махат оттам; че това не било място за тях; и макар че твърдели, че са здрави, можело да бъдат заразени от чума, без да знаят, и тогава ще разнесат болестта по целия край, затова нямало да им позволят да останат на това място.

Джон дълго време спорил спокойно с тях и им казал, че животът на гражданите на Епинг и на селата наоколо зависи от Лондон, защото те продават там това, което произвеждат, и че благодарение на Лондон те могат да плащат наема на земите си; че ако те са така жестоки към жителите на Лондон и към всички онези, от които печелят толкова много, ако се покажат толкова коравосърдечни, по-късно няма да искат да им се припомня това и да им се каже колко варварски, негостоприемно и грубо са се държали към лондончани, когато последните са бягали от най-страшния бич на света; че това ще бъде достатъчно да направи омразно името на Епинг в целия град и че простолюдието ще ги пребие с камъни по улиците, когато дойдат на пазар в Лондон; че те съвсем не са сигурни дали между самите тях няма зараза и че, както той чул, Уолтъм бил вече заразен, че когато те сами побегнат от чумата, преди да бъдат заразени, тогава ще разберат

колко тежко ще бъде, ако и на тях им бъде отказано разрешение да спят по полята.

Хората от Епинг им казали повторно, че бежанците твърдят, че са здрави и незасегнати от зараза, но това съвсем не е гаранция; говорело се, че в Уолтъмстоу една голяма тълпа хора твърдели като тях, че са здрави и заплашвали да ограбят града и да си пробият път със сила, независимо от това дали енорийските чиновници са съгласни, или не; че те били около двеста души и имали оръжие и палатки като войниците от холандската война; те изнудили града да им даде провизии, като заплашили, че иначе щели сами да реквизират храни и изобщо говорели грубо като войници; много от тях отишли към Ръмфърд и Брентуд, заразили целия край и сега чумата се разпространила в тези два големи града, така че хората не смеели да отидат там на пазар както обикновено; било твърде вероятно бежанците да са част от тази тълпа и че ако е така, те заслужават да бъдат изпратени в местния затвор и държани там, докато заплатят щетите, които са нанесли, както и за да бъдат наказани за страх, който са причинили на населението.

Джон отговорил, че това, което други хора са направили, не ги засяга; уверил ги, че са отделна група, че никога не са били по-многобройни, отколкото ги виждат сега (което впрочем било вярно); излезли били на две групи от Лондон, но се събрали по пътя, защото били в същото положение. Казал, че са готови да дадат сведения за себе си всекому, който пожелае, да си дадат имената и адресите, за да могат да им поискат сметка за всяка щета, причинена от тях; че гражданите на Епинг могат сами да видят, че те се примиряват със своя тежък живот и само желаят малко място в гората, където въздухът не е заразен, но ако се окаже, че има опасност от зараза, те ще вдигнат лагера си оттам.

— Издръжката на нашите бедни е вече голяма тежест за нас — рекли гражданите на Епинг — и ние не трябва да я увеличаваме. Не можете да ни гарантирате, че няма да разчитате на издръжка от нашата енория и нейните жители, както не можете да ни гарантирате, че не представлявате за нас опасност от зараза.

— Е, ние се надяваме, че няма да изпаднем на ваша издръжка — възразил Джон. — Ако ни подпомогнете с провизии в сегашната оскъдица, ние ще ви бъдем много благодарни. Живеехме без чужда

помощ, когато си бяхме в къщи, и сега ще се задължим да ви платим за всичко, ако бъде угодно богу да ни върне благополучно в нашите семейства и нашите домове и да възвърне здравето на лондончани. При това ви уверяваме, че ако някои от нас умрат, онези, които останат живи, ще ги погребат и вие няма да понесете никакви разносци, освен ако умрем всички; тогава наистина последният човек няма да можа да се погребе сам и вие ще трябва да го погребете на ваши разносци. Обаче — добавил Джон — той сигурно ще остави достатъчно пари, за да си прихванете разносците. От друга страна — продължил Джон, — ако вие затворите сърцата си за всяко милосърдие и изобщо не ни помогнете, ние няма да вземем нищо насила, нито ще откраднем нещо от някого; и когато разходваме малкото, което имаме, ще загинем от глад, но нека бъде волята божия.

Говорейки така разумно и спокойно, Джон въздействал на гражданите на Епинг и те си отишли; и макар че не разрешили на бежанците да останат в гората, те все пак не ги беспокоили повече. Нещастните хора останали там още три-четири дена, без някой да ги пъди от мястото, където лагерували. През това време те завързали познанство със собственика на един магазин за хранителни продукти в покрайнината на града, комуто се обаждали отдалеч и искали да им прати това, от което имали нужда; той им оставял провизиите на известно разстояние и те винаги си плащали честно.

През това време по-младите хора от града идвали често доста близо до тях, стояли и ги гледали и понякога разговаряли отдалече. Те забелязали, че на първия неделен ден нещастните хора не работели, молели се заедно на бога; чули ги също да пеят псалми.

Тези неща и тихото им, мирно поведение им спечелили добро име в този край. Хората започнали да ги съжаляват и да говорят добро за тях. Като последица от това през една влажна дъждовна вечер един известен благородник от околността им изпратил малка кола с дванадесет бали слама, да им послужи както за постелка, така и за да покрият с нея хижите си, за да се запазят от дъжда. Пасторът на близката енория, без да знае за дарението на благородника, също им изпратил две крини жито и половин крина сух грах.

Разбира се, те били твърде благодарни за тези помощи; особено сламата ги зарадвала много, защото, макар че сръчният дърводелец бил направил дървени легла, подобни на корита, макар че ги напълнил

с листа и трева и нарязал платното на палатката да си направят завивки, все пак спели на кораво и хижите им били влажни и нездравословни; затова, когато сложили сламата върху одърите си, те им се сторили като пухени легла и както Джон се изразил, сега сламата била за тях по-ценна от пухени завивки в нормално време.

След като благородникът и свещеникът първи проявили благотворителност към бежанците, скоро и други хора последвали техния пример. Компанията получавала всеки ден някакво дарение от местните хора, главно от благородните, които живеели в именията си наоколо. Някои им изпратили столове, табуретки, маси и такива домакински вещи, каквите им липсвали; едни им пратили одеяла, килими, завивки, други — глинени съдове, трети — кухненски съдове, за да си готвят храната.

Насърчен от това добро отношение на хората, дърводелецът за няколко дни им построил една голяма колиба или къща с истински покрив с греди и с втори етаж, където можели да спят на топло; защото в началото на септември времето започнало да става влажно и студено. Покривът на къщата бил добре покрит със слама, а и стените били достатъчно дебели, така че вътре било доста топло. На единия край той изградил една стена от пръст с огнище в нея, а един друг от компанията с голям труд и мъка направил комин на огнището.

Тук те водели удобен, макар и суров живот до началото на септември, когато до тях достигнал лош слух — верен или неверен, не знаели, — че чумата, която върлуvalа силно в Уолтъм Аби, от едната страна, и в Ръмфърд и Брентуд, от другата страна, идvalа в Епинг, Удфърд и в повечето градчета около гората; говорело се, че била пренесена от амбулантни търговци и от хора, които ходели да продават хранителни продукти в Лондон.

Ако това е било вярно, то очевидно противоречи на мълвата, която после се пръсна из цяла Англия, но която, както вече казах, не мога да потвърдя от собствени наблюдения, а именно, че селяните, които носеха храни в града, никога не се заразявали от чума и следователно не са могли да разнасят заразата по селата; по мои сведения и двете твърдения са неверни.

Може би селяните са се заразявали по-малко, отколкото се е очаквало, но не беше никакво чудо, че толкова хора ходеха в Лондон и се връщаха обратно, без да се заразят; това много ободри горките

лондончани, които щяха да бъдат съвсем нещастни, ако селяните, които носеха продукти на пазара, не оставаха много пъти като по чудо невредими или поне оставаха невредими по-често, отколкото можеше да се очаква.

Сега обаче обитателите на новопостроената къща почнали сериозно да се тревожат, защото градовете наоколо били действително заразени; дори се бояли да пратят някого да отиде да им купи необходимото и това било тежко ограничение за тях, тъй като те разполагали с малко или нищо повече от това, с което щедрите благородници от околността ги снабдявали. Но за тяхно ободрение други земевладелци наоколо, които дотогава не им били изпращали нищо, чули да се говори за бежанците и започнали да им правят дарения; един им изпратил голяма свиня, тоест угоен шопар, други — две овци, трети — едно теле. Накратко казано, те имали достатъчно месо, а понякога и сирене, мляко и други такива неща. Главно изпитвали затруднения с хляба, защото когато свещеникът им изпратил жито, те нямали къде да го смялят и къде да си опекат хляб. Това ги накарало да изядат първата от двете крини жито само леко запечено, както някога евреите правели, без да го мелят и да правят хляб.

Най-сетне намерили начин да занесат житото си в една ветрена мелница близо до Улфърд, където им го смлели; тогава пекарят направил една пещ, в която опекъл сухари доста добре. И тъй, те достигнали до положение да могат да живеят, без да купуват продукти от градовете; и добре, че станало така, защото скоро след това цялата местност пламнала от чума и в околните села около 120 души умрели от епидемията, което страшно ги изплашило.

Тогава те отново се събрали на съвещание. Градовете вече нямало защо да се страхуват, ако бежанците се установят близо до тях; напротив, много семейства измежду по-бедните жители напуснали къщите си и си построили хижи в гората по същия начин като тях. На съвещанието се изтъкнало, че доста измежду бедните хора, които са се оттеглили в гората, имали чума в хижите си. Причината за това била явна: не защото са излезли на чист въздух, а защото, първо, те не са излезли навреме, тоест защото, преди да тръгнат, свободно разговаряли с болните си съседи, което ще рече, че се били вече заразили, преди да дойдат в гората и носели болестта със себе си, където и да отидат; и второ, защото, след като вече благополучно

напуснали градовете, те продължавали да ходят там и влизали в допир с болни хора.

Каквато и да е била причината, когато нашите бежанци започнали да си дават сметка, че чумата не е само в градовете, но и в палатките и хижите в гората около тях, те не само се уплашили, но и почнали да мислят да вдигнат лагера си и да напуснат това място, защото, ако останели, щели да изложат живота си на явна опасност.

Не трябва да се чудим, че те били много натъжени да напуснат мястото, където били тъй приятелски посрещнати и където към тях била проявена толкова човечност и благотворителност; но необходимостта и опасността за живота им, който досега били успели да запазят, надделели и те не виждали друг изход, освен да се махнат от това място. Джон обаче помислил за едно друго средство, чрез което да излязат от затруднението, а именно да отиде при земевладелеца, техният главен благодетел, да го запознае с положението им и да поиска помощ и съвет от него.

Добрият милостив благородник ги посъветвал да напуснат сегашното си местопребиваване, за да не би върлуващата из околността чума да им отреже пътя; но му било много трудно да ги насочи накъде да тръгнат. Накрая Джон го попитал дали той като мирови съдия не би им издал здравно свидетелство, за да го представят на други мирови съдии, пред които могат да се явят, така че, каквато и да бъде съдбата им, да не бъдат върнати назад сега, след като толкова време е минало, откакто са напуснали Лондон. Негова светлост веднага удовлетворил молбата им и им издал съответното здравно свидетелство, с което можели свободно да пътуват, където пожелаят.

И така, те получили свидетелство, показващо, че са пребивавали дълго в едно село в Есекс и след като са били основно прегледани, не са били в допир с други хора повече от четиридесет дни и нямат никакви признаци на болест, можело да се заключи, че те всички са здрави и могат да бъдат приети навсякъде без всяка опасност от зараза; пищело още, че са напуснали местопребиваването си поради страх от заразата, която се разпростирила в еди-кой си град, а не поради никакви белези на чума по който и да било член на групата им.

Снабдени с това свидетелство, те, макар и крайно неохотно, тръгнали на път. Тъй като Джон не бил склонен да се отдалечават много от Лондон, упътили се към блатата близо до Уолтъм. Тук

срещнали един човек, който, изглежда, обслужвал някакъв яз — повдигал и спущал савака, за да се вдигне или спадне равнището на водата при преминаване на шлепове по реката; и той именно ги наплашил страшно със зловещи истории за разпространението на болестта по всички градове край реката и близо до нея, откъм страната на Мидълсекс и Хертфордшир, тоест в Уолтъм, Уолтъм крос, Енфийлд и Уер и във всички градове по пътя; така че те се побояли да тръгнат по този път, макар че, както изглежда, човекът ги бил заблудил и историите му не били верни.

Във всеки случай те били уплашени и решили да минат през гората към Ръмфърд и Брентуд; чули обаче, че в тази посока имало голям брой бежанци от Лондон, които се били разположили надлъж и нашир из гората, наречена Хенълт, и достигали чак до Ръмфърд. Тъй като тези бежанци нямали нито храна, нито жилища, те не само живеели окайно и търпели големи лишения по горите и полята, без да има кой да им помогне, но се говорело, че били така отчаяни от оскудицата, че извършвали престъпления спрямо жителите на графството — крадели, грабели, убивали добитък и т.н.; други пък си построили хижи и колиби край пътя и просели с такава настойчивост, сякаш хората са длъжни да им оказват помощ; така че местните жители били много разтревожени и се видели принудени да турят в затвора някои от тях.

От тези слухове на нашите пътници станало ясно, че няма да бъдат посрещнати приятелски и с благодеяния от населението на графството, както били посрещнати в мястото, където били дотогава. От друга страна, те щели да бъдат разпитвани, където и да отидат, пък и можели да бъдат нападнати от други в тяхното положение.

Вземайки пред вид всички тези съображения, Джон, техният капитан, отново отишъл от името на всички при техния добър приятел и благодетел, който ги бил подпомогнал по-рано, и излагайки пред него положението си, смилено го помолил за съвет. Той любезно ги посъветвал да се върнат в старата си квартира или пък да се установят пак в гората, но малко по-далеч от пътя, като им посочил едно подходящо за целта място; тъй като по това време на годината предпочитали да се настанят в къща, отколкото в колиби — вече наблизавал Архангеловден^[7], — те намерили една стара порутена къща, в която някога живяло селско семейство, но сега била така

занемарена, че изглеждала почти необитаема; със съгласието на селянина, в чиято ферма се намирала къщата, те решили да я използват.

Изобретателният дърводелец, както и всички останали под негово ръководство се заловили за работа и за няколко дни възстановили къщата така, че да могат да се приютят в нея при лошо време; имало едно старо огнище и стара пещ, обаче и двете били съборени; изградили ги наново и те станали годни за използване; след това издигнали пристройки и навеси от всички страни, така че къщата могла да побере цялата компания.

Те се нуждаели главно от дъски, за да направят капаци за прозорците, подове и врати, както и много други неща; но тъй като благородниците, за които споменах по-горе, били благосклонни към тях и околните селяни били приятелски разположени, и главно понеже било известно на всички, че са здрави, помагали им, кой с каквото може.

Тук те се разположили окончателно и решили да не се местят повече. Ясно видели колко страшно са наплашени хората навсякъде от всекиго, който идва от Лондон, и че само с големи трудности могат да бъдат приети, където и да било; във всеки случай явно било, че другаде не могат да разчитат на приятелски прием и помощ както тук.

Впрочем, макар че получили голяма помощ и насырчение от местните земевладелци и от хората наоколо, те все пак били изложени на големи неудобства: през октомври и ноември времето се застудило и станало влажно, а те не били свикнали на такъв суров живот. Едни от тях се простудили, други получили ревматизъм в ставите, обаче никой не се разболял от чума. И така, през декември се прибрали по домовете си в Лондон.

Предавам тяхната история така обширно главно за да дам представа какво бе станало с множеството хора, които се появиха в Лондон веднага щом чумата намаля; защото, както казах, голям брой от тези, които имаха възможност и имаха къде да се приютят в провинцията, бяха избягали от града. Така, когато болестта се бе разпространила до такива страшни размери, както вече разказах, хората от средните класи, които нямаха приятели в провинцията — независимо дали имаха пари да посрещнат нуждите си, или пък нямаха средства, — се пръснаха по полята, където можеха да намерят

убежище. Тези, които имаха пари, винаги бягаха по-далеч, защото имаха възможност да се издържат; а тези, които бяха без пари, търпяха, както казах, големи лишения и често необходимостта ги караше да задоволяват нуждите си за сметка на селата. По тази причина селяните бяха много зле настроени към тях и понякога ги арестуваха, макар че не знаеха какво да ги правят и да не бяха склонни да ги наказват; често обаче ги принуждаваха да се местят от място на място, докато най-после бежанците се видяха принудени да се върнат обратно в Лондон.

След като научих историята за Джон и брат му, аз разпитвах много и открих, че е имало голям брой отчаяни бедни хора, които са се пръснали из провинцията по всички посоки. Някои от тях намерили малки колиби, плевни и бараки и живеели в тях; там били посрещнати доброжелателно от селяните, особено когато бежанците можели да дадат задоволителни обяснения и главно, че не са напуснали Лондон прекалено късно. Други обаче, и то много голям брой, си построили малки хижи и землянки по нивите и в горите и живеели като отшелници в дупки и пещери, изобщо навсякъде, където могат да намерят подслон; те търпели такива тежки лишения, че мнозина били принудени да се върнат обратно в Лондон, колкото и голяма да била опасността от чумата. Тези малки хижи често били намирани празни; но изобщо селяните дълго време не смеели да се доближат до тях, смятайки, че обитателите им лежат вътре умрели от чума. Твърде вероятно е някои от тези нещастни скитници да са умрели съвсем сами от глад. Така например в една палатка или колиба бил намерен мъртъв човек и на близката ограда били изрязани с неравни букви следните думи, по които можело да се заключи, че другият човек е избягал или че, умирайки първи, вторият го е погребал, както е можал:

О нЕвоЛя!
И дваМАта Ще уМрЕм
ГоРко нИ

Аз вече разказах какво беше положението с моряците надолу по реката; как корабите стояха на котва на редици един зад друг, докъдето стигаше погледът от Пул надолу, почти до морето. Казвали са ми, че имало така наредени кораби надолу по реката чак до Грейвзенд, а

някои дори и далеч отвъд, навсякъде, където са могли да намерят защитени от вята места. Никога не съм чувал някой на борда да се е разболял от чума, освен на онези кораби, които бяха хвърлили котва в Пул или по-горе към Дептфърд Рийч, макар че хората често слизаха на брега и посещаваха градовете, селата и фермите, за да си купят пресни продукти — кокошки, прасета, телета и прочие.

Също така научих, че лодкарите по Темза, онези, които бяха над моста — намерили начин да се изкачат нагоре по реката, докъдето могли да стигнат, и че много от тях били покрили лодките си с чергила и постлали на дъските слама, така че могли да приберат и семействата си при себе си. Те хвърлили котва край брега на реката откъм блатата, а някои направили от платната си палатки на самия бряг, където прекарвали деня, а нощем спели в лодките си. И така, по бреговете на реката били наредени лодки и множество хора живеели там, докато имали с какво да се прехранват или могли да си доставят нещо от селата; и действително местните хора, благородници и селяни, били много отзивчиви и ги подпомагали, но в никой случай не били склонни да ги приемат в градовете и къщите си и ние не можем да ги упрекнем за това.

Зная за един нещастен гражданин, чийто дом бил сполетян от чумата по ужасен начин: жена му и децата му умрели и само той с двама слуги и една възрастна жена, близка роднина, която по-рано гледала болните, останали живи. Отчаяният човек отишъл в едно село близо до града, за което обаче седмичните съобщения не посочвали случаи на чума, намерил една празна къща там, издирил собственика и наел къщата. След няколко дена той наел кола, натоварил я с покъщнина и закарал вещите си там; селяните искали да попречат на колата да влезе в селото, но след дълги разправии хората, които карали колата, успели да минат по улицата и със сила да стигнат до вратата на къщата. Там ги спрял стражар и не ги пуснал да влязат вътре. Човекът заповядал на превозвачите да разтоварят покъщнината и да я оставят пред вратата, след което ги отпратил; тогава селяните завели човека при мировия съдия, т.е. заповядали му да дойде с тях, което той и сторил. Съдията му наредил да натовари покъщнината си обратно на колата, но той отказал да направи това; тогава мировият съдия заповядал на стражара да настигне коларите и да ги върне, след което да ги накара да натоварят цялата покъщнина и да я откарат обратно; а

ако те се противят, да ги тури в окови до второ разпореждане; ако пък не може да ги намери и човекът не се съгласи да си прибере покъщнината, всичките му вещи да бъдат изтеглени с куки от вратата на къщата и изгорени на улицата. Тогава бедният, изтерзан човек си приbral покъщнината, като се оплаквал горчivo от жестокото решение на съдията. Но това било безполезно: чувството за самосъхранение принуждавало хората да действат с такава строгост, към каквато не биха приягнали в друго време. Дали нещастният човек е живял, или е умрял, не можа да кажа; казаха обаче, че той имал по лицето си признания на чума; може би хората говореха така, за да оправдаят държането си към него; вероятно е обаче той и вещите му да са представлявали опасност, щом цялото му семейство е измряло от чумата малко време преди това.

Зная, че жителите на градовете около Лондон бяха много упреквани, загдето са били жестоки към бедните хора, които бяха избягали от епидемията; наистина бе проявена строгост, както може да се види от това, което разказах; не можа обаче да не кажа, че когато имаше възможност да проявят милосърдие и да дадат помощ, без да се изложат на опасност, те бяха доста склонни да помогат и да облекчават положението на бежанците. Но тъй като всеки град сам решаваше как да постъпи, бедните хора, които бягаха от чумата, често биваха посрещани зле в провинцията и пропъждани обратно в Лондон; и това стана причина за безкрайни оплаквания и протести срещу провинциалните градове и предизвика общо недоволство срещу тях.

И все пак, въпреки всички предпазни мерки, нямаше нито един по-известен град на десет мили от Лондон (бих рекъл, по-скоро на двадесет мили), който да не беше повече или по-малко заразен и да нямаше умрели от чума. Чувал съм да дават броя на умрелите от епидемията за някои от тях, както следва:

в Енфийлд	32	в Ъксбридж	117
в Хорнси	58	в Хершфърд	90
в Нюингтън	17	в Уер	160
в Тотенъм	42	в Ходздън	30
в Едмонтън	19	в Уолтъм Аби	23
в Барнст и Хадли	19	в Епинг	26

в Сейнт Олбънс	121	в Дептфърд	623
в Уотфърд	45	в Гринич	231
в Елтъм и Лузъм	85	в Кингстън	122
в Крайдън	61	в Стейнс	82
в Брентуд	70	в Чъртси	18
в Ръмфърд	109	в Уиндзър	103
в Баркинг Абът	200	в Брентфърд	432

А и друго нещо може да е накарало хората от провинцията да бъдат строги към бежанците и особено към бедните, както вече споменах по-горе, именно привидната склонност или извратено желание у болните да заразяват здравите с болестта.

Между нашите лекари имаше големи спорове за причината на това явление. Едни смятаха, че то се кореняло в самото естество на чумата, която предавала на заразения нещо като бяс и омраза към подобните му, сякаш не само имало някаква злоба в самата болест, която се разнасяше толкова бързо, но тя извращавала и самата човешка природа, създавала у нея зла воля и болният ставал подобен на бясно куче, което може да е било най-кротко преди, но когато се разболее, се хвърля да хапе всеки, който се доближи до него, дори и тези, които най-много е обичало.

Други го отдаваха на порочната човешка природа — човек не можел да търпи да види себе си по-нещастен от другите и имал някакво неволно желание всички хора да бъдат тъй злочести и в такова тежко положение като самия него.

Трети казваха, че това било само един вид отчаяние, че болният не знаел и не преценявал какво върши и следователно не го било грижа дали създава опасност за тези, които са наоколо му, и дори дали сам не се излага на опасност. И действително, когато хората изпаднат веднъж в състояние на безразличие към всичко и не се тревожат за собствената си сигурност или за опасността за себе си, не можем много да се чудим, че не ги е грижа за сигурността на другите.

Аз обаче смяtam да дам съвсем друга насока на този сериозен спор и да го разреша, като отрека истинността на тези твърдения. Напротив, ще кажа, че работите съвсем не стояха така и жителите на селата около Лондон общо се оплакваха от лондончани, за да

оправдаят или поне да извинят донякъде лишенията и строгостта, на които те подлагаха бежанците и за които толкова много се говореше. И двете страни си отправяха една на друга обвинения, които бяха неоснователни, т.е. гражданите настояваха да бъдат приети и да им бъде даден подслон по време на бедствието, дори когато носеха със себе си чума и се оплакваха от жестокостта и несправедливостта на селяните, които отказваха да ги приемат и ги принуждаваха да се върнат обратно с багажа и семействата си; местните жители пък, виждайки, че бежанците искат да им се натрапят и навлизат в селата им насила, без да искат тяхното съгласие, се оплакваха, че когато лондончани са заразени, те не само не предпазват другите от болестта, но и желаят да ги заразят. Но нито едното, нито другото беше вярно, т.е. не по начина, по който се представяха. Вярно е, че трябва да се държи сметка за честите тревожни слухове, които се разпространяваха из провинцията, за някакво си готвещо се нападение от страна на лондонското население, което щяло да излезе из околностите не само за да си набави продукти, но и за да краде и граби; мълвеше се също, че чумави тичали по лондонските улици, без някой да ги спре; че не се вземали мерки да се затворят заразените къщи и да се изолират болните, за да не заразяват здравите. Всъщност трябва да се каже по справедливост, че такива неща не се случваха в Лондон, освен в особените случаи, за които споменах, и в някои други подобни. Напротив, всичко се ureждаше най-грижливо и такъв отличен порядък се съблудаваше в целия град и предградията благодарение на грижите на кмета и общинските съветници в Сити и от мировите съдии, църковните настоятели и прочие чиновници в другите части на града, че Лондон може да послужи за пример на всички градове в света заради доброто управление и отличния ред, който бе поддържан навсякъде, дори когато епидемията върлуваше най-яростно и когато хората бяха вцепенени от ужас. Но за това ще говоря отделно. Едно нещо, трябва да се отбележи, се дължеше главно на благоразумието на властите и заслужава да се спомене като тяхна заслуга, а именно умереността, с която те действаха при голямата и трудна работа по затварянето на къщите. Вярно е, както вече отбелязах, че затварянето на къщите беше голям повод за недоволство сред народа по онова време, защото, да се затворят здравите в една къща с болните, се считаше за много страшно и затворените хора се оплакваха горчиво от

това. Техните вайкания се чуваха чак до улицата и бяха понякога толкова силни, че предизвикваха негодувание; по-често обаче събуждаха състрадание. Те можеха да разговарят с приятелите си само от прозорците и така жално се оплакваха, че трогваха сърцата на тези, с които говореха, както и на минувачите, които чуваха историята им. И понеже със своите оплаквания те често упрекваха пазачите за тяхната строгост и понякога за тяхната безочливост, пазачите, от своя страна, отговаряха дръзко и може би понякога оскърбяваха хората, които бяха на улицата и разговаряха със затворените хора. По тази причина или заради тяхното жестоко държане към затворените семейства мисля, че седем-осем души от тях бяха убити на различни места; не зная дали трябва да кажа предумишлено убити, или не, защото не мога да се занимавам с всеки отделен случай; вярно е обаче, че те изпълняваха задълженията си и действаха като лица, назначени от законната власт, а според закона всяко убийство на служебно лице при изпълнение на неговите служебни задължения е предумишлено убийство. Но тъй като не бяха упълномощени от общинския съвет, нито от властите да оскърбяват или навреждат на затворените лица, нито на онези, които се интересуваха от тях, когато постъпваха така, те действаха не в служебното си качество, а като частни лица; следователно, ако поради своите незаконни действия попаднха в беда, това бе по тяхна вина. Изобщо хората толкова ги кълняха и така дълбоко ги мразеха, независимо от това дали заслужаваха, или не, че никой не ги жалеше, каквото и да им се случеше, и казваха, че си го заслужават. Пък не си и спомням някой да е бил наказан или поне наказан с известна строгост, загдето е направил нещо на пазачите, които пазеха къщите.

Аз вече разказах за разнообразните хитrostи, които хората използваха, за да се измъкнат от къщите си и да избягат, както и за средствата, които те прилагаха, за да измамят пазачите или да им се наложат със сила, и няма да кажа нищо повече по това. Ще добавя обаче, че властите се показваха умерени и в много случаи облекчаваха положението на затворените семейства особено като отнасяха или разрешаваха да се отнесат болните от къщите, в които се намираха (със съгласието на самите болни), било в болниците за чумави, било другаде, и като понякога позволяваха на здравите членове на затвореното семейство, след като се установеше, че са наистина незаразени, да напуснат къщата и да се преместят другаде при

условие, че ще се изолират в новото си жилище толкова дълго, колкото им се нареди. Също така и грижата на властите да помагат на бедните заразени семейства — искам да кажа, да ги снабдяват с лекарства и храна — беше много голяма; общинските съветници не се задоволяваха да дават необходимите заповеди на чиновниците, но и често сами лично отиваха на кон до затворените къщи, заповядваха да извикат затворените хора на прозорците и да ги попитат пред тях дали са надлежно обслужвани, или не, дали желаят нещо, което им е необходимо, дали пазачите разнасят постоянно писмата им и им носят онези неща, които им са нужни. Ако те отговореха утвърдително, всичко бе наред; но ако се оплачеха, че са зле снабдявани, че пазачът не изпълнява задълженията си или не се отнася учтиво към тях, пазачът се уволяваше и на негово място се назначаваше друг.

Вярно е, че такива оплаквания можеха да бъдат неоснователни и ако пазачът можеше да изтъкне доводи, които да убедят общинския съветник, че той е прав и че затворените хора са били несправедливи към него, той си оставаше на служба, а хората биваха смърени. Но такива случаи не можеха да се разследват добре, защото двете страни не можеха да бъдат изслушани както се следва: едните викаха от прозорците, а другите говореха от улицата. Затова общинският съветник обикновено вземаше страната на хората и отстраняваше пазача, тъй като това изглеждаше по-малкото зло и с най-малко лоши последици; а когато видеха, че пазачът е онеправдан, те лесно можеха да му помогнат, като му дадат друга служба от същия вид; но когато семейството беше пострадало, на него не можеше да се даде удовлетворение — стореното им зло бе може би непоправимо, тъй като се отнасяше за живота им.

Имаше много разнообразни случаи на разправии между пазачи и нещастни затворени хора извън онези, при които се касаеше за опит за бягство и за които вече споменах. Понякога, когато хората имаха нужда от пазачите, те отсъстваха, понякога бяха заспали, понякога бяха пияни; в такива случаи те бяха наказвани строго, както всъщност заслужаваха.

Но въпреки всичко, което беше направено или можеше да бъде направено в тези случаи, затварянето на заразените къщи, така че здравите да останат заедно с болните, имаше големи неудобства; някои от тях бяха трагични и заслужаваха да бъдат взети пред вид, ако имаше

възможност за това. Но тази мярка бе разрешена от закона и имаше за цел общественото благо, и всички неудобства за частните лица, причинени от приложението на закона, трябва да бъдат претеглени срещу общата полза.

И до днес още е съмнително дали, общо взето, тя допринесе да спре разпространението на заразата; и в същност не мога да кажа, че я спря, защото нищо не може да се сравни с яростното върлуване на епидемията, когато тя бе в разгара си, въпреки че заразените къщи бяха затворени тъй точно и строго, колкото бе възможно. Сигурно е, че ако всички заразени лица бяха действително затворени, здравите хора не биха могли да бъдат заразени, защото не биха могли да дойдат близо до тях. Но истината беше следната (аз само ще я спомена тук): заразата се предаваше неусетно от хора, които външно не изглеждаха болни и които сами не знаеха кого заразяват и от кого са били заразени. Една къща в Уайтчапъл беше затворена заради една заразена прислужница, която имаше само изрив, но никакви други признания и която оздравя. Въпреки това четиридесет дена семейството нямаше право да излиза нито за да подиша въздух, нито да се пораздвижи. Поради липса на чист въздух, както и от страх, гняв и раздразнение и всички други мъки, които придржават тази строга изолация, майката се разболяла от треска. Огледвачките казали, че това е чума, макар че лекарите твърдели, че не е. Както и да е, въз основа на показанията на огледвачките и надзорника семейството било поставено отново под карантина, макар че срокът на предишната карантина изтичал след няколко дни. Цялото семейство било потиснато от гняв и мъка както преди и те така страдали от теснотията и от липсата на чист въздух, че повечето членове на семейството се разболели — едни от една болест, други от друга, главно от скорбут; само един от тях имал силни стомашни болки. Най-после, след неколократни продължения на изолацията, някои от тези, които дошли с надзорника да прегледат болните, надявайки се да вдигнат карантината, донесли чума със себе си и заразили цялата къща. Цялото семейство или по-голямата част от него измряло от заразата, донесена им от хората, които трябвало да ги предпазят от болестта. Такива случаи бяха чести и представляваха една от най-лошите последици на затварянето на къщите.

По това време аз самият имах една неприятност, която много ме измъчи и разтревожи, макар че това не се оказа гибелно за мен:

общинският съветник в Портсоукън Уорд ме назначи за надзорник на къщите в квартала, в който живеех. Енорията беше голяма и имаше не по-малко от осемнадесет надзорници, както ги наричаше заповедта; народът ги наричаше посетители. Аз направих всички усилия да се освободя от тази длъжност, използвах много доводи пред общинския съветник и особено настоявах на това, че лично съм против затварянето на къщите изобщо и че за мен ще бъде много тежко да бъда принуден да прилагам една мярка, която е против собствените ми разбирания и която, както наистина вярвах, не постига целта си. Но единствената отстъпка, която получих, бе, че докато другите надзорници се назначаваха от кмета за два месеца, аз трябваше да изпълнявам длъжността само три седмици, при условие обаче да намеря подходящ човек, който да доизкара срока вместо мен. Това не беше голямо облекчение, тъй като беше много трудно да се намери човек, който можеше да приеме такава служба и да бъде подходящ за нея.

Вярно е, че затварянето на къщите имаше една последица, която, признавам, беше от голямо значение, а именно, че се задържаха в къщи болните от чума, които иначе щяха да създават големи неприятности и да бъдат много опасни: тъй като не бяха на себе си, те щяха да тичат по улиците, разнасяйки заразата по най-страшен начин, както в началото на епидемията бяха почнали да правят, докато не се взе тази ограничителна мярка. Отначало болните съвсем не криеха болестта си; бедняците обикаляха от къща на къща и просеха милостиня, като казваха, че са чумави и молеха да им дадат парциали, за да превържат язвите си, или искаха каквото можеше да им хрумне в бълнуването им.

Една злочеста дама, съпруга на заможен гражданин, била (ако историята е вярна) убита от едно от тези окаяни същества на улица Олдърсгейт или там някъде. Чумавият вървял по улицата, разбира се, съвсем полудял и пеел; хората казвали, че е пиян, но той самият крещял, че е чумав, което, изглежда, било вярно. Като срещунал дамата, той се опитал да я целуне. Тя се уплашила страшно, тъй като той бил някакъв грубиян, и побягнала, но тъй като по улицата имало малко хора, нямало кой да ѝ се притече на помощ. Когато видяла, че той ще я настигне, тя се обърнала и го тласнала така силно, че той, както бил слаб, паднал по гръб. За нещастие, понеже тя била близо до него, той се заловил за нея и я съборил върху си. След това успял да се изправи

първи, притиснал я и я целунал; и най-лошото от всичко било, че след това ѝ казал, че е чумав и не вижда защо и тя да не се зарази от чума. Тя се била доста изплашила (на всичко отгоре била и бременна), но когато чула, че той е болен от чума, изпаднала в истерика или в безсъзнание. Макар че после дошла на себе си, тя умряла след няколко дни; не можах да разбера дали от чума или от уплаха.

Един друг заразен от чума почукал на вратата на един гражданин, чието семейство го познавало много добре. Прислужникът го пуснал да влезе и когато му казал, че господарят му е на горния етаж, той изтичал нагоре по стълбите и влязъл в стаята, където цялото семейство било събрано на вечеря. Малко изненадани и не можейки да разберат защо идва, всички станали от масата. Той им казал да не се беспокоят и че е дошъл само да се сбогува.

— Къде? Къде заминавате, мистър Х? — попитали те.

— Заминавам — отвърнал той, — болен съм от чума и утре вечер ще умра.

Лесно може да си представим (макар че е трудно да се опише) колко изумени били всички. Жените и момиченцата (дъщерите му били още съвсем малки), изплашени до смърт, скочили от местата си и побягнали вън от стаята — едни от едната врата, други от другата, едни нагоре по стълбите, други надолу; най-после се събрали в спалнята си, отворили прозорците и обезумели от страх, почнали да пищят. Главата на семейството, по-хладнокръвен от тях, макар също уплашен и раздразнен, поискал отначало да се нахвърли върху му и да го изтласка надолу по стълбите, тъй като бил страшно разгневен; в следния момент обаче той помислил за състоянието на человека и за опасността, на която ще се изложи, ако се допре до него и вцепенен от ужас, продължавал да стои като вкаменен. През всичкото това време нещастният чумав, болен както физически, така и душевно, стоял тихо като замаян. Най-после се обърнал. „Значи, така ме посрещате? — рекъл той с най-голямото привидно спокойствие, което човек може да си представи. — Толкова ли се разтревожихте, като ме видяхте? Е, тогава аз ще отида да умра в къщи.“ И той веднага слязъл долу. Прислужникът, който го пуснал, тръгнал след него със свещ в ръка, обаче се страхувал да мине пред него да отвори вратата и застанал на стълбите, за да види какво ще направи онзи. Чумавият сам отворил вратата, излязъл и я затръщнал след себе си. Минало известно време

преди семейството да се съвземе от страха, който прекарало, но тъй като нямало никакви лоши последици, те често разказвали за случката, и то, можете да бъдете убедени, с голямо удоволствие.

След като неканеният гост си отишъл, минало известно време — в същност, както чух, няколко дни, — преди семейството да дойде на себе си от тревогата. Не смеели да ходят нагоре-надолу из къщи, преди да опушат с билки и благовония всички стаи — много пъти палили катран, барут и сяра поотделно, изпрали дрехите си и взели всички предпазни мерки. Колкото до нещастния болен, не зная дали е оживял, или умрял.

Съвсем сигурно е, че ако болните не бяха затваряни в къщите си, тълпи от бълнуващи полудели хора, пламнали от треска, щяха постоянно да тичат нагоре-надолу по улиците; защото дори и когато затваряха къщите, мнозина излизаха навън и вършеха насилия върху тези, които срещнеха, както бясно куче тича и хапе всички, които срещне. Не се съмнявам, че ако някое от тези болни същества, изпаднало в ярост от болестта, ухапеше някой мъж или някоя жена, то непременно щеше да ги зарази и у тях веднага щяха да се появят признанията на чума.

Чувах за един болен, който, измъчван от нетърпимите болки на отоците си — той имал три отока, — скочил от леглото по риза, обул обувките си и отишъл да облече дрехата си; понеже болногледачката се опитала да го спре и му дръпнала дрехата от ръцете, той я съборил на пода, прескочил я, изтичал надолу по стълбите, изскочил на улицата и се затичал право към Темза, както си бил по риза. Болногледачката се завтекла подире му и викнала на пазача да го спре; пазачът обаче се уплашил; не посмял да хване тичащия болен и го оставил да избяга. Чумавият изтичал до стълбите при Стилярд, свалил си ризата и се хвърлил в Темза и понеже бил добър плувец, преплавал реката. Тъй като приливът бил настъпил (т.е. реката течала на запад), той излязъл на брега едва когато стигнал някъде около Фалконските стълби. Понеже там нямало никого — било нощем, — той потичал доста време из улиците, както си бил гол, и когато настъпил отливът, отново се хвърлил във водата, плувал до Стилярд, изскочил на брега, изтичал до собствената си къща, почукал на вратата, изкачил се по стълбите и си легнал в леглото. Това страшно преживяване го излекувало от чумата: буйното движение на ръцете и краката му разтегнало онези части на

тялото, където били отоците, т.е. под мишиците и на слабините, от което подутините узрели и се спукали; от друга страна, студената вода премахнала треската му.

Трябва само да добавя, че не разказвам тази история, както и други подобни, като факти, които съм видял със собствените си очи, така че да мога да гарантирам за истинността им; особено тази история с человека, излекуван благодарение на необикновеното си приключение, което, признавам, не смяtam за възможно. Тези разкази обаче могат да покажат на какви отчаяни постъпки се решаваха злочестите болни, когато изпадаха в онова състояние на безсъзнание и бълнуване, което наричаме делириум; такива нещастници се срещаха често по онова време и щяха да бъдат безкрайно по-многобройни, ако болните не бяха изолирани чрез затварянето на къщите; и това аз смяtam за най-доброто, ако не и единственото добро нещо, което се постигна с прилагането на тази строга мярка.

От друга страна, затворените семейства роптаеха и се оплакваха горчиво от нея. На всички, които минаваха покрай такива къщи, сърцето им се късаше, когато чуха жалните викове на тези болни хора; понеже не бяха на себе си поради силните болки или кипналата си кръв, те бяха заключени или може би вързани за леглата или столовете си, за да не би да се наранят в бълнуването си. Те надаваха страшни крясъци, загдето ги държат така и не ги оставят да умрат на свобода, тъй като щяха да си умрат и без това.

Това тичане на чумави по улиците бе много страхотна гледка и властите правеха всичко възможно, за да го предотвратят: но тъй като обикновено се случваше нощем и такива опити се правеха винаги внезапно, пазачите не бяха винаги по местата си, за да ги осуетят; но дори когато някои чумави побегнеха през деня, пазачите не искаха да се занимават с тях, тъй като само тежко болните можеха да изпаднат в такова състояние, така че те бяха по-заразителни тогава и би било крайно опасно да се допре човек до тях. От друга страна, те обикновено тичаха, без да съзнават какво правят, докато изведнъж паднеха мъртви или докато изчерпеха силите си, така че падаха на земята безсилни и умираха след половин час или най-много след час. Най-покъртителното е, че в този половин или един час те сигурно идваха на себе си напълно и надаваха най-пронизителни и сърцераздирателни викове и вайкания за тежкото плачевно състояние,

в което се намираха. Такива случаи имаше много, преди заповедта за затваряне на къщите да се приложи строго, тъй като пазачите не бяха тъй взискателни и неотстъпчиви, както станаха по-късно, т.е. преди да бъдат сурово наказани (искам да кажа, някои от тях) за небрежност, неизпълнение на служебните им задължения и загдето бяха позволили или съдействали на затворени хора, било здрави, било болни, да излязат от къщите си. Но след като пазачите разбраха, че чиновниците, назначени да следят за тяхното поведение, са твърдо решени да ги накарат да изпълняват длъжността си и да ги наказват за всеки пропуск, те станаха по-старателни и затворените къщи бяха по-строго пазени. Това обаче се приемаше толкова лошо и с такова раздразнение, че недоволството на хората едва ли би могло да се опише. Но трябва да се признае, че това беше абсолютно необходимо, освен ако своевременно бяха взети някои други мерки, обаче тогава беше вече много късно.

Ако не беше тази заповед (да се изолират болните, както описах по-горе), Лондон щеше да бъде най-ужасният град на света: мoga да предположа, че по улиците щяха да умират толкова хора, колкото и в къщите, защото, когато болестта беше в разгара си, болните ставаха бесни и бълнуваха и в това състояние те не можеха да бъдат убедени да лежат в леглата си, а можеха да бъдат задържани само със сила; мнозина, които не бяха завързани, се хвърляха от прозорците, щом разберяха, че няма да ги пуснат да излязат през вратата.

Понеже по време на това бедствие хората не общуваха помежду си, невъзможно бе човек да научи за всички извънредни случаи, които се явяваха в различните семейства; смятам, че не се узна и до ден днешен колко хора, изпаднали в делириум, са се удавили в Темза и в реката, която изтича от блатата при Хакни и която обикновено наричаме Уер или Хакни. А колкото до онези, които се посочваха в седмичните съобщения като удавени, те бяха действително малко; нито пък можеше да се разбере дали са се удавили случайно или нарочно. Но аз мисля, че мoga да посоча много по-голям брой хора, за които зная, че наистина са се удавили през тази година, отколкото са вписани в съобщенията, тъй като се знае за много удавени, чиито трупове не бяха намерени; същото важи и за други начини на самоубийство. Имаше например един човек на улица Уайткрос или там наоколо, който изгоря в леглото си; някои казваха, че сам се подпалил, други —

че то било дело на болногледачката; всички обаче бяха съгласни, че той бил болен от чума.

Много пъти съм си мислил тогава каква особена божия милост беше, че през тази година в града няма пожари или поне няма големи пожари, защото иначе щеше да бъде много страшно: или хората нямаше да ги гасят, или пък щяха да се съберат на големи тълпи, без да се пазят от зараза, без да гледат в какви къщи влизат и какви мебели пипат или между какви хора се движат. Но с изключение на пожара в енорията Крипългейт и два-три малки пожара, които бяха скоро изгасени, такива беди не станаха през цялата година. Разказваха за една къща на Суон Али, като се отива от Госуел стрийт към Сейнт Джон стрийт, близо до края на Оулд стрийт, където цялото семейство било така тежко болно, че всички измрели. Последна умряла една жена, която лежала на пода — предполагаха, че е отишла да легне пред огъня. Изглежда, че главня паднала от огнището и прогорила дъските и гредите под тях; огънят достигнал до тялото, което било облечено само в една риза, но не го изгорил и след това угаснал от само себе си, без да подпали къщата, макар че тя беше малка паянкова сграда. Доколко е вярно това, не мога да кажа.

Градът наистина страшно пострада следната година от пожар, но тази година изпита малко такива нещастия. И в същност, като се вземе пред вид безсъзнанието, в което изпадаха болните от чума при агонията, и как в обхваналата ги лудост те вършеха, както вече споменах, най-отчаяни неща, когато останеха сами, странно е, че нямаше повече нещастия от този вид.

Често са ме питали — и аз не мога да кажа, че някога съм успял да дам пряк отговор на тези въпроси — как стана така, че толкова много чумави се явяваха по улиците, когато в същото време къщите бяха тъй старательно проверявани и заразените биваха затваряни и пазени.

Признавам, че не мога да дам друг отговор, освен този: в един голям и многолюден град като Лондон е невъзможно да се открие веднага всяка къща, в която някой се е разболял от чума, или да се затворят веднага всички заразени къщи; така че хората бяха свободни да ходят по улиците, където пожелаят, освен ако се знаеше, че живеят в еди-коя си заразена къща.

Вярно е, както много лекари казаха на кмета, че през известни периоди яростта на болестта беше страшна и хората се разболяваха толкова бързо и умираха толкова скоро, че беше невъзможно, а и нямаше никакъв смисъл да се обикалят и да се разпитва кой е болен и кой е здрав или да се затварят болните с такава строгост, защото понякога всички къщи на една улица бяха заразени и в много къщи всички обитатели бяха болни; и което бе още по-лошо, докато се разбереше, че една къща е заразена, повечето от обитателите ѝ бяха мъртви и вкочанени, а останалите бяха избягали от страх да не ги затворят в къщи; така че нямаше много смисъл да се наричат къщите заразени и да се затварят, тъй като обикновено болестта бе вече опустошила къщата и я бе напуснала, преди да се разбере, че в дадено семейство има болни от чума.

Това може да бъде достатъчно, за да убеди всеки разумен човек, че не беше във властта на управниците, нито можеше с каквото и да било човешки мерки да се попречи на разпространението на болестта, така че затварянето на къщите беше съвършено недостатъчно за тази цел. В същност то не допринасяше за общественото благо наравно или пропорционално с тежкото бреме, което налагаше на отделните затворени семейства. В качеството си на надзорник, който трябва да прилага тази строга мярка, аз често имах случай да видя доколко тя не отговаряше на целта си. Например, когато от мен бе поискано като посетител или надзорник да разследвам положението на доста семейства, в които имаше зараза, едва ли намирахме къща, където чумата да се бе проявила, без някой от семейството да не бе избягал. Общинските власти бяха много недоволни от това и упрекваха надзорниците, че не изпълнявали задълженията си. Но къщите бяха заразени дълго време, преди това да стане известно. Заемах тази опасна длъжност през половината от определения период, който беше два месеца, но и това бе достатъчно, за да си дам сметка, че ние нямахме друг начин да разберем истинското състояние на всяко семейство, освен като питахме на вратата в самата къща или разпитвахме съседите. Колкото до преглеждането на всяка къща, това бе мярка, която никоя власт не би се опитала да наложи на гражданите и никой гражданин не би се нагърбил с такава служба, защото то би значело да се изложи на сигурна зараза и смърт и да съсипе себе си и собственото си семейство; пък и никой почен гражданин, на когото

може да се разчита, не би останал в града, ако беше прокарана такава строга мярка.

Понеже не можехме да установим истинското положение, освен като разпитваме съседите или самото семейство, а на този начин не можеше много да се разчита, явно беше, че съществуващата голяма несигурност в надзора над заразените къщи.

Вярно е, че всеки глава на семейство беше длъжен по силата на заповедта да уведоми надзорника в квартала, в който живее, в срок от два часа, след като открие, че има болно лице в неговата къща (т.е. че има признания на чума); но хората намираха толкова начини да избягнат от това задължение и да извинят небрежността си, че рядко съобщаваха за случай на чума, докато не дадяха възможност на всеки, който желае, бил той здрав или болен, да избяга от заразената къща. Ясно се разбира, че докато съществуващата това положение, на затварянето на къщите не можеше да се разчита като на достатъчно средство да се спре разпространението на заразата, защото, както вече казах на друго място, онези, които напуштаха заразените къщи, бяха в същност болни от чума, макар че смятаха себе си за здрави. И именно някои от тях ходеха по улиците, докато паднат мъртви на земята, не защото бяха внезапно поразени от болестта като от куршум, който убива веднага, а защото много преди това са имали заразата в кръвта си и тя скритом е разяждала вътрешностите им, докато най-сетне със смъртоносна сила нападнеше сърцето; тогава болният умираше в един миг като от внезапен припадък или апоплектичен удар.

Зная, че дори някои от нашите лекари известно време смятаха, че тези хора, които така умираха по улиците, хващаха болестта в момента, в който падаха на земята, сякаш бяха поразени от удар от небето, подобно на убити от гръм; по-късно обаче те намериха основание да променят мнението си, тъй като при прегледа на труповете на внезапно умрели хора винаги откриваха или признания на чума, или други явни белези, от които заключаваха, че болестта е траяла по-дълго, отколкото са очаквали.

По такава причина, както вече казах, ние, надзорниците, често не можехме да научим, че болестта е влязла в една къща, докато не станеше прекалено късно тя да се затвори, а понякога и докато всичките ѝ обитатели бяха измрели. На Петикоут Лейн имаше две къщи, които бяха заразени и в тях много хора бяха болни от чума,

обаче болестта бе така добре прикривана, че надзорникът, мой съсед, не узна за нея, докато не получи известие, че всички обитатели на двете къщи са мъртви и че трябва да се прати колата да вдигне труповете. Двамата глави на семейства се били наговорили и така наредили работата, че когато надзорникът бил в квартала, те двамата се явявали едновременно и отговаряли, т.е. лъжели или пък карали някого от съседите да каже, че всички в двете къщи са здрави, — а може би и съседите да не са знаели за болестта, — докато най-сетне смъртта направила невъзможно да се държи положението в тайна; колата на мъртвите била пратена през нощта в двете къщи и така всичко излязло наяве. Но когато надзорникът заповядал на стражаря да затвори двете къщи, в тях имало само трима болни на умиране — двама в едната къща и един в другата, както и по една болногледачка във всяка къща, които признали, че вече били погребали петима души, че къщите били заразени преди девет-десет дена и всички останали членове на семействата, които били мнозина, напуснали дома си — някои болни, някои здрави, а за някои не се знаело дали са болни или здрави.

В една друга къща на същата уличка имало болен от чума, но главата на семейството не желал да бъде затворен и затова, когато вече не можел да прикрива болестта, сам се затворил, т.е. изписал на вратата си един голям червен кръст с надпис „Господи, смили се над нас“. Така той измамил надзорника, който предположил, че това е било направено от стражаря по заповед на другия надзорник, понеже във всеки квартал или участък имаше по двама надзорници. По този начин той свободно влизал и излизал от къщата си по своя воля въпреки болестта, докато най-сетне неговата хитрост била разкрита; и тогава той заедно със здравите членове на семейството си и с прислугата си избягал, така че изобщо не можал да бъде затворен.

Тези неща направиха много трудно, ако не и невъзможно, както вече казах, да се попречи на разпространението на заразата чрез затваряне на къщите. Това можеше да се постигне само ако хората не смятаха затварянето на къщите си за неправда и сами надлежно и вярно да съобщаваха на властите, че в дома им има зараза веднага щом им станеше известно; но тъй като това не можеше да се очаква от тях и надзорниците не можеха да бъдат накарани, както казах по-горе, да влизат и преглеждат всички домове, нямаше никаква полза от

затварянето на къщите и малко къщи можеха да бъдат затворени навреме, освен къщите на бедните, които не могат да прикрият болестта, и на някои хора, които можеха да бъдат познати по страхата и ужаса, изписани по лицата им.

Бях освободен от опасната длъжност, която заемах, веднага щом можах да намеря човек, който срещу малко пари се съгласи да ме замести; и така, вместо да служа два месеца, както бе наредено, аз останах само три седмици; но и това бе доста дълго време, като се има предвид, че беше през месец август, когато епидемията започна да върлува с голяма ярост в нашия край на града.

По времето, когато изпълнявах тази служба, аз не можех да се въздържа да не изказвам мнението си пред съседите за затварянето на хората в къщите им. Ние виждахме съвсем ясно, че тази строга мярка не само тежеше много на хората, но и срещу нея можеше да се изтъкне доводът, че тя не постига целта си, тъй като, както вече казах, всеки ден чумави се срещаха по улиците. Според нашето общо мнение, когато в дадена къща се появи чума, много по-разумно щеше да бъде по редица съображения да се отделят здравите от заразените, като при болните се оставят само онези, които пожелаят да останат с тях и заявят, че са съгласни да бъдат затворени в къщата заедно с тях.

Нашата идея бе да се отделят здравите от болните, когато те живеят в една къща. Затварянето на болните тогава нямаше да представлява ограничение, защото тези, които не могат да се движат, няма да се оплакват, докато са с ума си и имат способността да разсъждават; само когато почнат да бълнуват и да губят разсъдъка си, те действително ще крещят, че е жестоко да ги затварят. Ние смятахме обаче, че е много разумно да се отделят здравите и за сигурност да се държат известно време изолирани, за да се уверим, че са наистина здрави и няма да заразят други хора; смятахме, че двадесет-тридесет дена ще бъдат достатъчни за тази цел.

Разбира се, ако имаше подгответни къщи, за да се поставят здравите под полукарантина, те щяха да имат много по-малко основания да считат тази мярка за ограничение на свободата си, отколкото когато бяха затворени заедно с болните в къщите, в които живееха.

Тук му е мястото да отбележим, че след като погребенията станаха тъй многобройни, че вече не биеха камбаната за всяко

погребение, нито плачеха, нито носеха траур както по-рано и дори не правеха ковчези за умрелите, т.е. когато епидемията се развихри с най-голяма ярост, тогава изобщо престанаха да затварят заразените къщи. Изглежда, всички средства от този вид се използваха, докато хората се убедиха, че усилията им бяха безплодни и чумата се разпространяваше с непреодолима сила. Както на следната година пожарът се разпростири и гореше с такава сила, че гражданите се отчаяха и се отказаха от усилията си да го изгасят, така и сега, когато чумата се разрази със страшна сила, хората отпуснаха ръце и се отдадоха на отчаяние. Цели улици изглеждаха опустошени и къщите бяха не само затворени, но и изпразнени от своите обитатели; врати бяха оставени отворени, вятърът бълскаше прозорците, защото в празните къщи нямаше хора, които да ги затворят. С една дума, хората, смразени от страх, се отказаха от борбата с болестта и започнаха да смятат, че всички средства и правилници са напразни и че не можеха да очакват нищо друго, освен всеобщо изтребление. И тъкмо когато общото отчаяние бе достигнало върха си, бог реши да възпре ръката си и да отслаби силата на епидемията по такъв изненадващ начин, по какъвто тя бе започнала, и показа, че тя е дело на неговата собствена ръка, която, макар да действаше със земни средства, стоеше над тях; но на това ще се спра на подходящото място.

Сега трябва да говоря за времето, когато чумата бе в разгара си и яростно опустошаваше града, а хората бяха вцепенени от ужас и дори изпаднали в отчаяние. Просто невероятно е до каква крайност могат да доведат пристъпите на болестта: каква по-покъртителна гледка за един човек със здрав разсъдък, какво може да направи по-дълбоко впечатление на душата му от това да види на улицата един нещастник, излязъл от къщата си почти гол, може би скочил направо от леглото, да обикаля из Хароу Али, едно многолюдно кръстовище на толкова улички и пасажи при Бучър Роу в Уайтчапъл, та казвам, какво може да бъде по-покъртително от този беден човек, който тичаше и танцуваше по улицата, пееше и правеше хиляди шутовски жестове, а подире му тичаха пет-шест жени и деца, плачеха и го викаха да се върне, за бога, в къщи и молеха минувачите да им помогнат да го приберат, но всичко напразно, тъй като никой не смееше да се допре до болния, нито дори да се приближи до него?

Това бе мъчителна гледка за мен, който гледах от прозореца си, тъй като през всичкото това време нещастният болен страдаше, както забелязах, от адски болки — казвала, че имал две подутини, които не можели да узреят, за да изтече гнойта; хирурзите се надявали да ги спукат, като поставили върху тях силни разяждащи средства, които горели като нажежено желязо. Не мога да кажа какво стана с този нещастен човек, но мисля, че е продължил да скита из улиците така, докато е паднал мъртъв на земята.

Нищо чудно, че видът на града беше страховит. Обикновеното струпване на хора по улиците, които идвала от нашата част на града, бе силно намаляло. Наистина борсата не беше затворена, но не се посещаваше вече. Огньовете по улиците изчезнаха; бяха изгасени от един силен проливен дъжд. Но това не беше всичко: някои лекари твърдяха, че от тях няма полза, а напротив, че те са вредни за здравето на хората. Те вдигаха голям шум и се оплакваха на кмета. Други лекари, също видни членове на медицинския факултет, бяха на противното мнение и изказваха своите доводи защо огньовете допринасят за намаляване на епидемията. Не мога да предам точно доводите на двете страни; спомням си само, че много се заяждаха един с други. Някои бяха за огньовете, но настояваха те да бъдат от дърва, а не от въглища, и то от особен вид дърва, като смърч или кедър, заради силната миризма на терпентин; други бяха за въглища, а не дърва, заради миризмата на сяра и катран; трети пък бяха и против двата вида огньове. Най-после кметът издале заповед да не се палят повече огньове, главно защото чумата беше така свирепа, че очевидно нищо не ѝ въздействаше и като че ли се усилваше, а не намаляваше вследствие разните мерки, които целяха да я ограничат и отслабят. И все пак обезсърчението на градските управници произтичаше по-скоро от това, че никои мерки не се оказаха успешни, отколкото от нежелание да се излагат на опасност или да поемат тежестта на служебните си задължения; за да бъдем справедливи към тях, трябва да кажем, че те не пестяха труда си, нито щадяха себе си. Но нищо не помагаше: епидемията беснееше и хората бяха изплашени и ужасени до крайна степен, така че изпаднаха в отчаяние и тъй да се каже, се предадоха.

Но нека отбележа тук, че когато казвам хората изпаднаха в отчаяние, аз нямам пред вид това, което се нарича религиозно

отчаяние, отчаяние за загубения вечен живот, а просто искам да кажа, че те не се надяваха вече да избягнат заразата или да надживеят чумата, която виждаха да беснее и чиято сила бе така непротивостоима, че малцина от заболелите, когато тя бе в разгара си, т.е. през август и септември, останаха живи. И при това, за разлика от юни, юли и началото на август, когато, както вече отбелязах, много хора бяха заразени, но продължаваха да ходят и най-после умираха, след като дълго време са носили заразата в себе си, сега, напротив, повечето от онези, които се разболяха през последните две седмици на август и първите три седмици на септември, обикновено умираха най-много два-три дена след това и мнозина още в деня, в който се бяха заразили. Дали кучешките дни — или както нашите астролози обичат да се изразяват, влиянието на съзвездието Куче — имаха тези зловредни последици, или пък семето на заразата у всички онези, които са го носили в себе си от по-рано, е узряло по същото време, не зная, но тогава се говореше, че над 3000 души са умрели в една нощ; тези, които твърдяха, че са правили по-точни наблюдения, ни уверяваха, че смъртта е настъпила вътре в два часа, т.е. между един и три часа през нощта.

Има безброй примери, че по това време хората умираха много по-бързо от преди, почти внезапно, и аз бих могъл да посоча няколко случая у мои съседи. В едно семейство, което живееше отвъд бариерата, недалече от моята къща, всички членове на домакинството, десет на брой, били външно добре в понеделник. Вечерта на същия ден една прислужница и един чирак се разболели и умрели на следната сутрин, когато другият чирак и две деца легнали болни и от тримата един умрял същия ден вечерта, а другите двама в сряда. Накратко казано, в събота по пладне главата на семейството, жена му, четири деца и четирима прислужници били мъртви и къщата се изпразнила; имало само една стара жена, която била дошла да се погрижи за покъщнината от страна на брата на господаря на къщата, който живеел недалеч и бил здрав.

Много къщи останаха съвсем празни, защото всичките им обитатели бяха отнесени с колата на мъртвите; особено в една уличка по-нататък, от същата страна на улицата, отвъд бариерата, близо до фирмата „Мойсей и Аарон“, имаше цяла редица къщи, в които, казваха, не бил останал жив човек; а в някои от тях хората, които

умрели последни, лежали доста дълго, преди да дойде колата да ги прибере. Причината за това беше, не както някои писаха, че живите не смогвали да погребат мъртвите, а че смъртността беше голяма и не бе останал никой, който да обади на гробарите или клисарите, че има мъртви за погребване. Казваха — не зная доколко е вярно, — че някои трупове били толкова разложени и така се разпаднали, че било много трудно да ги пренесат. Колите не можели да влязат в пасажа и трябало да пренасят телата с големи усилия до главната улица. Не съм сигурен колко тела са лежали така неприбрани, но съм уверен, че обикновено не ставаше така.

Както вече споменах, всички се бяха отчаяли и примирili и това имаше странно въздействие върху нас в течение на три-четири седмици: хората станаха смели и готови да поемат риск, не се бояха един от друг и не стояха в къщи, а ходеха навсякъде и разговаряха помежду си. Един казваше на друг: „Не те питам какси, нито ти казвам как съм. Сигурно е, че всички ще минем по реда си, затова няма значение кой е болен и кой здрав.“ По този начин в отчаянието си хората се излагаха на зараза, като ходеха навсякъде и във всяка компания.

Гражданите не само се събираха помежду си, но и за учудване, се тълпяха в черквите. Те не се питаха вече до кого сядат на пейката, нито какви неприятни миризми усещат или в какво състояние са тези около тях. Гледаха на себе си като на мъртви и ходеха на черква, без да се предпазват ни най-малко; идваха на тълпи, сякаш животът им нямаше никакво значение, сравнен със спасението на душите им. Действително тяхното усърдие, сериозността, вълнението и вниманието, с които слушаха проповедта, показваха ясно каква стойност хората биха придавали на богослужението, ако мислеха, че всеки ден, в който отиват на черква, ще бъде последният ден на живота им.

Това състояние на духовете имаше и друга странна последица: то премахна всички предразсъдъци и религиозни скрупули по отношение на лицата, които говореха от амвона. Няма съмнение, че много енорийски свещеници бяха отнесени от чумата заедно с другите жертви на това общо и страшно бедствие; други пък нямаха смелостта да останат в града и се оттеглиха в провинцията, щом намериха възможност за това. По тази причина много енорийски черкви бяха

останали без църковни служители и хората не се колебаеха да поканят протестантски пастори, които преди няколко години бяха лишени от платените си църковни длъжности по силата на закона за единната вяра, който не им позволяваше да проповядват в черква. А и самите енорийски свещеници охотно приемаха помощта им, така че мнозина от така наречените „замълкнали пастори“ имаха възможност сега да си отворят устата и да проповядват публично.

Тук можем да отбележим — и аз мисля, че няма да бъде неуместно да набледнем на това, — че близостта на смъртта скоро примирява добродетелните хора едни с други и че именно от лесния ни живот и от нашия навик да не мислим за края на живота си произтичат нашите спорове, продължават омразата, предразсъдъците, липсата на милосърдие и християнско единство, които толкова отдавна съществуват между нас. Още една чумава година би изличила всички наши различия; близкото общуване със смъртта или с болести, които ни заплашват със смърт, би прочистило нашите характери от всичката злъч, би отстранила всичката ненавист между нас и би ни накарала да гледаме на нещата с по-други очи, отколкото досега. Както хората, които признаваха само англиканската черква, се съгласила по онова време да приемат протестантски пастори да проповядват, така и протестантите, които с рядка упоритост се бяха държали настани от англиканската черква, бяха доволни да се върнат в енорийските си черкви и да изпълняват обредите, които преди това не одобряваха. Но когато страхът от епидемията намаля, нещата отново тръгнаха по нежелателните пътища, които следваха преди.

Споменавам това само защото смяtam, че представлява исторически интерес и нямам намерение да увещавам едната или другата страна, или и двете страни, да заемат по-примириително становище една спрямо друга. Не смяtam, че е вероятно моите доводи да бъдат уместни или успешни; разликите между тях, изглежда, все повече се задълбочават, вместо да се изглаждат, пък и кой съм аз, та да смяtam, че мога да повлияя на едната или другата страна? Мога обаче да повторя, че смъртта очевидно ще помири всички ни и че отвъд гроба ние пак ще станем братя. На небето, където, надявам се, ще дойдем от всички партии и изповедания, ние няма да намерим нито предразсъдъци, нито заблуди; така всички ще бъдем от една вяра и на едно мнение. Защо да не можем да вървим заедно ръка за ръка към

онова място, където ще съединим сърцата и ръцете си без ни най-малко колебание и в най-пълна хармония и обич? Защо не можем да направим това тук, на земята — по това не мога и няма да кажа нищо повече, освен че трябва да се съжалява за това положение на нещата.

Бих могъл да говоря надълго за злочестините на това ужасно време и да продължа да описвам гледките, които виждахме всеки ден, и страхотните чудатости, към които лудостта тласкаше болните; мога да разкажа как по улиците започнаха да се виждат страховити неща и как самите семейства бяха станали гибелни за самите себе си. Но след като разправих по-горе как един човек, които бил завързан за леглото си и не можел да намери друг начин да се освободи, подпалил завивките си със свещта, която можал да достигне, и изгорял жив в леглото си; и как един друг, измъчван от нетърпими болки, танцуваше и пееше гол по улиците, дотолкова побъркан, че не можеше да отличи екстаза на страданието от екстаза на радостта, та казвам, след като споменах тези неща, какво повече мога да добавя? Какво може да представи по-живо на читателя тези нещастни времена или да му даде по-съвършена идея за разнообразните беди, които сполетяваха хората?

Трябва да призная, че това време беше страхотно; понякога не знаех какво да правя и нямах смелостта, която имах в началото на епидемията. Докато в разгара на болестта другите хора почнаха да излизат от къщи, аз, напротив, се затворих у дома си; с изключение на пътуването, което направих до Блакуол и Гринич и за което вече разказах, аз стоях повече в къщи, както през двете седмици преди това. Вече казах, че на много пъти се разкайвах, загдето се осмелих да остана в града и не отидох с брат си и семейството му, но сега беше вече късно да замина. След като се бях уединил и затворил у дома си, доста време преди моето нетърпение да ме накара да изляза отново, аз бях повикан, както вече казах, да изпълнявам една противна и опасна длъжност, която отново ме изкара от къщи. Но тъй като срокът на длъжността ми изтече, когато епидемията още върлуваше със страшна сила, аз отново се затворих в дома си за още десет-дванадесет дена, през които, гледайки през прозорците към нашата улица, бях свидетел на много мрачни гледки, особено откъм Хароу Али, където онова нещастно безобразно същество бе танцуvalо и пяло в агонията си; видях и много други такива гледки. Не минаваше ден или нощ без някая мрачна сцена да се разиграе в края на тази Хароу Али, която

беше пълна с бедни хора, повечето от тях месари или с професии, свързани с месарството.

Понякога от уличката изскачаха тълпи или върволици от хора, повечето от тях жени, които вдигаха ужасен шум — писъци, плач и викове и ние не можехме да разберем какво става. Посред нощ колата на мъртвите стоеше на края на уличката, защото, ако влезеше, коларят не можеше да обърне и изобщо не можеше да влезе много навътре. Та казвам, там стоеше колата, за да натовари в нея труповете, и понеже гробищата бяха наблизо, тя тръгваше пълна и скоро пак се завръщаше. Невъзможно е да се опишат страхотните викове и гълъчката, която се вдигаше, когато нещастните хора изнасяха мъртвите тела на децата и близките си, за да бъдат натоварени на колата. Като гледаше човек колко мъртви се изнасяха, би помислил, че вече не са останали живи хора в уличката, а там живееха достатъчно хора, за да населят едно малко градче. Много пъти викаха „убийство“, понякога „пожар“, но беше явно, че това са викове на полудели хора, възклициания на нещастни болни.

Мисля, че така е било в цял Лондон по това време. Чумата върлуваше вече шест-седем седмици със сила по-голяма, отколкото описах досега, и накрая рухна целият отличен ред, за който похвалих толкова много властите, а именно престана да се спазва заповедта да не се виждат трупове по улиците и погребенията да стават само нощем; необходимо беше в това изключително положение да се търпи нарушението на заповедта за известно време.

Не мога да изпусна тук една подробност, която, смяtam, беше нещо изключително или поне изглеждаше забележително дело на божието правосъдие, а именно, че всички пророци, астролози, гадатели, тези, които призовават духове или правят хороскопи, тълкуватели на сънища и други хитреци, всички тези хора изчезнаха.

Убеден съм наистина, че голям брой от тях са умрели в разгара на епидемията, понеже са се осмелили да остават в града заради изгледите да натрупат големи богатства; и действително за известно време техните печалби бяха твърде големи поради лудостта и глупостта на хората. Но сега те замъркнаха; много от тях отидоха в онзи дом, от който няма връщане, без да могат да предскажат собствената си съдба и да направят хороскоп на самите себе си. Някои дори казваха, че те всички са измрели. Аз не смея да твърдя това, но

трябва да кажа, че никога не съм чувал някой от тях да се е появил, след като епидемията премина.

Но да се върна към моите лични наблюдения по време на това страшно бедствие. Сега вече стигнах, както казах, до месец септември, според мен най-пагубният от всички месеци, през които премина Лондон. Съдейки по цифрите, които видях за епидемиите, сполетели Лондон в миналото, сегашното бедствие бе несравнено по-голямо; броят на умрелите според седмичните съобщения възлизаше почти на 40 000 само за петте седмици от 22 август до 26 септември. Отделните съобщения са както следва:

от 22 август до 29 август	7496
от 29 август до 5 септември	8252
от 5 септември до 12 септември	7690
от 12 септември до 19 септември	8297
от 19 септември до 26 септември	6460
Всичко:	38 195

Този брой е сам по себе си огромен, но ако изложех основанията, които имам, за да твърдя, че тези цифри са непълни, и доколко са непълни, вие не бихте се поколебали да се съгласите с мен, че едно на друго през тези пет седмици са умирали по десет хиляди души седмично, както и малко по-нисък брой в течение на няколкото седмици преди и след този период. Смутът, в който по това време изпадна населението, особено в Сити, бе неописуем.

Страхът беше толкова голям, че хората, назначени да отнасят мъртвите, започнаха да губят смелост; дори мнозина от тях умряха, макар че преди това бяха изкарали болестта и бяха оздравели; други падаха мъртви, когато носеха труповете до общата яма и тъкмо в момента, когато бяха готови да ги хвърлят вътре. Тревогата беше още по-голяма в Сити, защото хората там се бяха ласкали от надеждата, че епидемията няма да достигне до тях, и си мислеха, че горчивата смърт ще ги отмине. Разказваха как една кола, която вървяла нагоре по Шордич, била изоставена от коларите или пък била оставена на един колар, който умрял на улицата; конете продължавали да вървят, обърнали колата и телата се изсипали — едни тук, други там, и

останали да лежат на улицата в страшни пози. Друга кола била, изглежда, намерена в голямата яма във Финсбъри Фийлдс; коларят си бил отишъл и оставил колата, или бил умрял, и тъй като конете се доближили твърде много до ямата, колата паднала вътре и ги повлякла със себе си. Някои предполагаха, че коларят е паднал в общия гроб и че колата е паднала върху него, тъй като камшикът му се намирал в ямата между телата; това обаче, струва ми се, не беше сигурно.

В нашата енория Олдгейт, както чуха, колите с мъртвите били на няколко пъти намирани да стоят пред входа на гробищата пълни с трупове, без при тях да има нито колар, нито звънар, нито който и да е друг. Както в тези случаи, така и в много други, никой не знаеше колко тела има в колата, тъй като понякога ги спускаха с въжета от балконите или от прозорците, понякога гробарите ги отнасяха и понякога други хора; пък и самите коларите казваха, че не си дават труда да броят труповете.

Сега бдителността на градските съветници бе поставена на най-голямо изпитание и трябва да се признае, че не пожалиха нито средства, нито усилия, за да осигурят на града и предградията следните две неща:

1. Хранителни продукти имаше винаги в изобилие и цените им не бяха много повишени или поне не толкова, че да си заслужава да се говори за това.

2. Нямаше непогребани трупове да лежат по улиците и човек можеше да отиде от единия край на града до другия, без да види погребение или подготовка за погребение денем, с изключение, както вече казах, на първите три седмици на септември.

Може би няма да ми повярват по тази втора точка, тъй като има публикувани разкази, в които се казва, че мъртвите лежали непогребани, аз обаче съм убеден, че това е съвършено невярно. Ако някъде е било така, то трябва да е било в къщи, където живите са изоставили мъртвите, като са намерили начин да избягат, както вече разказах, и където не са обадили на общинските чиновници да пратят колата на мъртвите. И това нищо не доказва в нашия случай. В това съм положителен, тъй като сам заемах тази длъжност известно време в енорията, в която живеех, а там смъртността (пропорционално към броя на жителите) бе не по-ниска откъдето и да било другаде в града. Затова, повтарям, аз съм сигурен, че нямаше мъртви тела да лежат

непогребани, т.е. че нямаше непогребани, за които общинските чиновници да са знаели и да не е имало хора, които да ги вдигнат, и гробари, които да ги заровят; това е достатъчно по въпроса. Колкото до онези трупове, които са лежали в къщи и дупки, както в алеята Мойсей и Аарон, това не значи нищо, тъй като съвсем сигурно е, че те са били погребани веднага щом са били намерени. Колкото до първата точка — за оскъдица и скъпотия, — макар че я споменах по-горе и че ще говоря пак по нея, все пак трябва да отбележа тук, първо, че цената на хляба не бе много повищена: в началото на годината, т.е. през първата седмица на март за едно пени се купуваше един хляб от десет унции и половина, а в разгара на епидемията едно пени струваше хляб от девет унции и половина и никога по-малко през целия летен сезон. В началото на ноември отново се върна старата цена — десет и половина унции за едно пени. Подобно нещо, смятам, не се е чувало преди за никой град, опустошен от такава страхотна епидемия. На второ място трябва да кажа — нещо, на което сам много се чудих, — че няма никаква липса на хлебари или на отворени хлебарници да снабдяват населението с хляб. Някои семейства обаче твърдяха, че техни прислужнички, които ходеха до пекарниците да носят тестото за печене, какъвто беше тогава обичаят, се връщали в къщи с признаци на болестта (т.е. на чумата) по себе си.

През цялата тази страховита епидемия имаше, както вече казах, само две болници за чумави — една на полето отвъд Оулд Стрийт и една в Уестминстър; отнасянето на болните там обаче не беше задължително. В същност не бе нужна никаква принуда, тъй като имаше хиляди бедни болни, които нямаха нито помощ, нито удобства, нито храна в къщи и биха се много радвали да бъдат отнесени в болницата, където щяха да се погрижат за тях. Това беше в същност единственото нещо, струва ми се, което липсваше в администрацията на града: никой не можеше да бъде откаран в болницата за чумави, освен ако плати пари или даде гаранция, че ще плати, било при постъпването, било при излизането, след като бъде излекуван, — защото мнозина бяха излекувани и отпращани съвсем здрави. Отлични лекари бяха назначени в двете болници, така че се помогна на много хора, за което пак ще спомена. Там бяха изпращани главно прислужници, които се бяха заразили, когато са ходили да купуват необходимото за семействата, където са служували и които, когато се

върнеха болни в къщи, биваха отстранявани, за да се запази семейството. За тях се грижеха толкова добре в болниците, че през цялата епидемия имаше само 156 души погребани в лондонската болница за чумави и 159 в уестминстърската.

Като казвам, че трябваше да има повече болници за чумави, аз далеч не искам да кажа, че болните трябва да се пращат там насила. Ако къщите не се затваряха и болните се пращаха бързо от жилищата си в болниците за чумави, както някои предлагаха, по всичко изглежда, че и тогава, и след това положението щеше да бъде още по-лошо, отколкото беше. Самото превозване на болните щеше да разпространява заразата и при това отстраняването на болния нямаше да прочисти ефикасно от зараза къщата, където той бе живял; и тогава останалите членове на семейството, бидейки оставени на свобода, щяха сигурно да разпространят болестта между други хора.

Тогава и семействата щяха повсеместно да укриват болните си членове дотолкова, че болестта щеше да обхване цялото семейство, преди надзорниците да узнаят за нея. От друга страна, нямаше да е по силите на болниците за чумави да приемат огромния брой болни едновременно, нито пък на общинските чиновници да ги открият и изпратят в болница.

Всичко това се обсъждаше много в онези дни и аз често чуха да се говори по този въпрос. Властите имаха достатъчно трудности да накарат хората да се подчинят на заповедта за затваряне на къщите и гражданите намираха много начини да измамят пазачите и да излязат, както вече отбелязах. От тази трудност ставаше очевидно, че за властите щеше да е невъзможно да изпратят всички заразени в болница, тъй като не можеха да принудят болните да напуснат леглата и жилищата си. За да се направи това, не биха били достатъчни чиновниците на кмета, а трябваше да има цяла армия от чиновници; от друга страна, народът щеше да изпадне в отчаяна ярост и без да мисли за последиците, щеше да избие тези, които искат да им се бъркат и да изпратят насила децата и роднините им в болница. Такава една мярка щеше да накара хората, които и без това бяха изпаднали в най-страшната въобразима лудост, да побеснеят. И така, по редица причини властите намериха за подходящо да се отнасят към населението меко и съчувствено, а не с груба сила и терор, каквото

щеше да представлява извличането насила на болните от къщите им или задължаването им да постъпят в болница.

Това отново ме връща към времето, когато чумата започна, т.е. когато стана явно, че ще се разпространи по целия град и, както вече разказах, хората от горните класи се разтревожиха и започнаха бързо да напушват Лондон. Вярно е, както отбелязах на подходящото място, че навалицата беше толкова голяма и екипажите, каруците, конете и колите, с които хората бягаха, толкова многобройни, че човек би рекъл, че целият град се изселва. Ако тогава бяха издадени правилници, които плашат хората, особено такива, които целят да ги накарат да постъпват не както те желаят, в целия град и предградията щеше да избухне страшен смут.

Властите обаче действаха мъдро, насырчаваха населението, издадоха много добри правилници, запазиха добрая ред по улиците и направиха положението толкова търпимо за всички класи, колкото бе възможно.

На първо място кметът, шерифите, общинският съвет и известен брой от членовете на съвета на корпорациите обявиха решението си да не напушчат града, да бъдат винаги готови да запазят реда на всички места и да раздават правосъдие при всички случаи, а също така и да отпускат обществени помощи на бедните, накратко казано, обещаваха да изпълняват дълга си и да направят всичко, което е по силите им, за да оправдаят доверието, оказано им от гражданите.

В изпълнение на тези решения кметът, шерифите и прочие висши чиновници се събраха на заседание почти всеки ден, за да издадат такива разпоредби, каквито смятаха за нужни, за да се запази общественият ред; и макар да се отнасяха към народа с всичката възможна доброта и милост, те наказваха строго дръзките крадци — тези, които вършат кражби с взлом или ограбват мъртвите и болните; кметът и общинският съвет издаваха постоянно заповеди, за да обуздаят тези престъпници.

Също на всички стражари и черковни настоятели бе заповядано да останат в града под страх от строго наказание; допускаше се обаче те да посочат за заместници годни и сериозни лица, собственици на къщи, които заместникът на общинския съветник в квартала или членовете на корпоративния съвет одобрят и за които те трябваше да дадат гаранция; задължени бяха също да гарантират, че ако

заместникът умре, те веднага ще намерят друг заместник на негово място.

Тези разпоредби твърде много успокоиха духовете на хората, особено при първата уплаха, когато се говореше, че бягството от града ще бъде толкова всеобщо, че има опасност Лондон да бъде напълно напуснат от жителите си, с изключение на бедните, и околните села и ферми да бъдат ограбени и опустошени от тълпите. Всички висши чиновници удържаха смело на думата си. Кметът и шерифите бяха постоянно по улиците и по най-опасните места и, макар че не искаха много народ да се събира около тях, все пак в наложителни случаи те допуштаха хората да дойдат при тях и търпеливо изслушваха всичките им молби и оплаквания. Кметът бе заповядал да построят една ниска галерия в хола на кметството, на която той стоеше малко отдалечен от посетителите, идващи да изложат оплакванията си, за да се предпази от зараза, доколкото бе възможно.

Чиновниците на кмета се редуваха да го придружават и ако някой от тях беше болен или неразположен, както се случваше понякога, веднага се назначаваше друг да го замести и служи на негово място, докато се разбереше дали болният ще оживее, или ще умре.

По същия начин шерифите и общинските съветници изпълняваха длъжността си по различните места и квартали, където бяха назначени, а полицейските чиновници получаваха заповеди от съответните общински съветници, така че правосъдие се раздаваше непрекъснато във всички случаи. Освен това една от първите им длъжности бе да следят да се спазват заповедите за свободата на пазарите. Всеки пазарен ден кметът и единият или двамата шерифи обикаляха пазарите на кон, за да проверят дали се прилагат заповедите им и дали на селяните се дават всички възможни улеснения и свобода да идват на пазара и да се връщат обратно. Те следяха, щото никакви неприятни или страшни гледки по улиците да не уплашат селяните и да ги накарат да не идват на пазар в града. Също и хлебарите бяха предмет на особени грижи; на председателя на хлебарската корпорация и неговия съвет от помощници бе наредено да следи за приложението на правилника относно тяхната професия, така че да се произвежда необходимото количество хляб, което се определяше всяка седмица от кмета. Всички хлебари бяха длъжни да палят пещите си всеки ден под

страх от наказание; провинилите се загубваха привилегиите си като свободни граждани на Лондон.

По този начин хлябът беше винаги в изобилие и на обичайната цена, както казах по-горе. На пазара никога не липсваха хранителни продукти, и то в такива количества, че аз често се чудех и се упреквах, загдето съм толкова боязлив и предпазлив и не смея да изляза навън, когато селяните свободно и смело идваха на пазара, сякаш в града няма никаква зараза или опасност да се разболеят от чума.

Наистина за възхищение бе старанието, с което властите държаха улиците постоянно чисти и без грозни гледки като трупове или неща, които са неприлични или неприятни; наистина случваше се понякога някой да падне внезапно, както казах по-горе, но тогава покриваха трупа с платно или одеяло или го пренасяха до най-близкото гробище, където оставаше, докато падне нощ. Всички необходими неща, които плашеха хората или бяха тъжни и опасни, се извършваха през нощта. Болни се закарваха в болницата, мъртвите се погребваха и заразени дрехи се горяха винаги нощем. И телата, които се хвърляха в големите ями, изкопани в гробищата или в черковните дворове, бяха пренасяни, както отбелязах, винаги през нощта и всичко бе покрито и заровено, преди да настъпи денят. Така че денем не се виждаше, ни чуваше и най-малкият признак от върлуващата епидемия, с изключение на празните улици и на жалните викове и плачове, които се чуваха понякога от прозорците, както и на големия брой затворени къщи и магазини.

Улиците бяха празни и тихи не толкова в Сити, колкото в другите части на града, с изключение на времето, когато, както вече отбелязах, чумата мина на изток и се разпространи в целия град. Беше наистина голяма божия милост, че когато чумата започна на единия край на града (както надълго разказах), тя постепенно се разпространи към другите части и не дойде на изток, докато не изчерпа силата си в западната част на града, така че когато отиваше в една посока, тя намаляваше в друга. Например болестта започна в Сейнт Джайлс и Уестминстър и беше в разгара си до около средата на юли в Сейнт Джайлс ин дъ Фийлдс, Сейнт Андрус, Хоубърн, Сейнт Клемент Дейнс, Сейнт Мартин ин дъ Фийлдс и Уестминстър. На края на юли епидемията намаля в тези енории и идвайки на изток, се усили страшно в Крипългейт, Сейнт Сепълкър, Сейнт Джеймс, Кларкънуел,

Сейнт Брайдс и Олдърсгейт. Докато болестта беше в тези енории, Сити и енориите оттатък реката, Съдък, Степни, Уайтчапъл, Олдгейт, Уопинг и Ратклиф бяха съвсем слабо засегнати, така че хората в Сити, източните и североизточните предградия и в Съдък спокойно си ходеха по работа, продължаваха търговията си и свободно разговаряха един с друг, като че ли в Лондон нямаше чума.

Дори когато в северните и северозападните предградия болестта върлуваше повсеместно, т.е. в Крипългейт, Кларкънуел, Бишъпсгейт и Шордич, все пак в останалата част от Лондон положението бе доста добро. Така например от 25 юли до 1 август седмичното съобщение даваше следните цифри:

Сейнт Джайлс, Крипългейт	554
Сейнт Сепълкър	250
Кларкънуел	103
Бишъпсгейт	116
Шордич	110
Степни	127
Олдгейт	92
Уайтчапъл	104
Всички деветдесет и седем енории вътре в градските стени	228
Всички енории в Съдък	205
Всичко:	1889

Така че, накратко казано, през тази седмица в двете енории Крипългейт и Сейнт Сепълкър умряха 48 души повече, отколкото в Сити, всичките източни предградия и всички енории в Съдък, взети заедно. Оттук произлезе името на Сити като здравословно място, което се разнесе по цяла Англия и особено в околните графства и пазари, откъдето главно идваше нашето продоволствие; и това име се запази много по-дълго, отколкото трая благоприятното положение в Сити. Когато хората от селата идваха в града през Шордич и Бишъпсгейт или по Оулд Стрийт и Смитфийлдс, те виждаха празни улици, затворени къщи и магазини и малкото хора, които срещаха, вървяха по средата на улицата. Но когато дойдеха в Сити, всичко изглеждаше много по-

добре: пазарите и магазините бяха отворени и хората ходеха по улиците както обикновено, макар и не толкова многобройни; и това продължи до втората половина на август и началото на септември.

Но тогава нещата се промениха. Епидемията намаля в западните и северозападните енории и се премести в Сити, източните предградия и към Съдък, и то по страхотен начин.

Тогава Сити представляваше мрачна гледка, магазините бяха затворени и улиците пусты. Действително необходимостта караше хората да излизат по Хай Стрийт и по пладне имаше доста минувачи, но сутрин и вечер там не се мяркаше почти никой, нито пък по Корнхил и Чийпсайд.

Тези мои наблюдения се потвърждаваха напълно от съобщенията за смъртността през тези седмици. Ето едно извлечение от тях, относящо се до споменатите енории, което прави очевидни моите пресмятания.

Седмичното съобщение, което показва намалението на погребенията в западната и северната част на града, дава следните цифри:

От 12 до 19 септември	
Сейнт Джайлс, Крипългейт	456
Сейнт Джайлс ин дъ Фийлдс	140
Кларкънуел	77
Сейнт Сепълкър	214
Сейнт Ленърд, Шордич	183
Степни	716
Олдгейт	623
Уайтчапъл	522
В деветдесет и седемте енории вътре в градските стени	1493
В осемте енории в Съдък	1636
Всичко:	6060

Ето наистина една странна и тъжна промяна. И ако това положение се бе задържало още два месеца повече, отколкото трая в действителност, малко хора щяха да останат живи. Но повтарям,

такава бе милостта божия, че западната и северната част на града, които бяха страшно опустошени отначало, се оказаха, както можете да видите, в много по-добро състояние. И докато тук хората изчезнаха от улиците, там те отново започнаха да излизат от къщите си; и следните една-две седмици положението се промени още повече, т.е. то се подобри още в западната част на града. Например:

От 19 до 26 септември

Сейнт Джайс, Крипългейт	277
Сейнт Джайлс ин дъ Фийлдс	119
Кларкънуел	70
Сейнт Сепълкър	193
Сейнт Ленърд, Шордич	140
Степни	616
Олдгейт	496
Уайтчапъл	346
В деветдесет и седемте енории вътре в градските стени	1268
В осемте енории на Съдък	1390
Всичко:	4927

От 26 септември до 3 октомври

Сейнт Джайлс, Крипългейт	196
Сейнт Джайлс ин дъ Фийлдс	95
Кларкънуел	48
Сейнт Сепълкър	137
Сейнт Ленърд, Шордич	128
Степни	674
Олдгейт	372
Уайтчапъл	328
В деветдесет и седемте енории вътре в градските стени	1149
В осемте енории на Съдък	1201
Всичко:	4382

Сега нещастието на Сити, на източната и южна част на града, беше наистина пълно. Както виждате, тежестта на епидемията падаше върху тези части, т.е. върху Сити, осемте енории отвъд реката и енориите Олдгейт, Уайтчапъл и Степни. По това време съобщенията показваха чудовищните цифри, за които споменах преди: осем-девет хиляди души; аз смяtam обаче, че девет — дванадесет хиляди души са умирали седмично, защото твърдо съм убеден, че седмичните съобщения не можеха да дадат точна сметка на умрелите по причини, които вече изложих.

Дори един от най-изтъкнатите лекари, публикувал съчинение на латински за онези времена и за своите наблюдения, казва, че за една седмица са умрели дванадесет хиляди души и само в една нощ четири хиляди. Аз не си спомням да е имало такава особено гибелна нощ, в която да са умрели толкова хора. Във всеки случай неговите думи потвърждават неточността на съобщенията за смъртността, за които по-нататък ще говоря отново.

А сега позволете ми да опиша пак, макар че може да изглежда като повторение, окаяното положение на Сити и на тези квартали, където живеех по това време. Въпреки големия брой хора, които бяха заминали за провинцията, Сити и тези квартали бяха пълни с народ; и може би дори по-пълни от преди, защото дълго време много хора дълбоко вярваха, че чумата изобщо няма да дойде в Сити, нито в Съдък, нито в Уопинг и Ратклиф. Толкова голяма бе увереността им в това, че мнозина се преместиха от западните и северни предградия в източната и южната част на града за по-голяма сигурност; и аз всъщност смяtam, че те донесоха заразата по-скоро, отколкото иначе щеше да дойде.

Тук трябва да направя още една полезна за потомството забележка относно начина, по който хората се заразяваха едни други, а именно че чумата се предаваше не само направо от болните, а и от тези, които бяха добре. Нека да обясня по-точно: под болни разбирам тези, за които се знаеше, че са болни, които бяха на легло, бяха лекувани или имаха подутини и отоци по телата си; те или лежаха, или се намираха в такова състояние, че не можеха да скрият болестта. Бяха добре онези, които бяха получили заразата и я носеха в себе си и в кръвта си, обаче това не личеше по външния им вид; дори те самите не усещаха нищо в течение на няколко дни. Дъхът им носеше смърт

всекиму, който се доближеше до тях, самите им дрехи разнасяха болестта и ръцете им заразяваха нещата, които пипаха, особено когато бяха горещи и влажни, а обикновено те много се потяха.

Беше невъзможно да се разбере, че тези хора са заразени, а и те самите, както казах, не знаеха това. Тези именно хора често падаха и изгубваха съзнание по улиците, тъй като ходеха по работата си до последния момент, докато изведнъж почнеха да се потят, изгубваха сили, сядаха до някоя врата и умираха. Вярно е, че когато изпаднеха в това състояние, те правеха отчаяни усилия да се приберат в къщи и в някои случаи, едва успели да влязат в дома си, мигновено умираха. Друг път обикаляха из града, докато признаците на болестта се появяха по телата им, без те сами да знаят, и умираха за един-два часа, след като се върнеха в къщи; чувстваха се обаче добре, докато бяха навън. Тези бяха опасните хора, от тях трябваше да се плашат здравите; невъзможно беше обаче да се разпознаят.

Това е причината, поради която при чумна епидемия е невъзможно да се предотврати разпространението на заразата дори чрез крайна бдителност, т.е. невъзможно е да се различат заразените хора от здравите или заразените да знаят, че са болни. Познавах един човек, който през цялото време на чумата в 1665 г. ходеше свободно из Лондон и се срещаше с всякакви хора, като обаче носеше винаги със себе си противоотрова или билка, от която пийваше, щом сметнеше, че е в опасност. Той имаше едно правило, по което познавал дали е в опасност, или не — не съм срещал друг човек да го прилага, нито мога да кажа дали може да се разчита на него или не. Той имаше белег от рана на крака си и когато попаднел между хора, които са болни, и заразата почнела да го засяга, той познавал това, както сам твърдеше, по един особен признак: заздравялата рана почвала да го смъди и побелявала; щом усетел този сърбеж, знаел, че е време да се оттегли или да пийне от питието, което винаги носел със себе си за тази цел. Изглежда, че много пъти, когато бил в компания с хора, които смятали себе си за здрави и изглеждали здрави, белегът от раната започвал да го сърби; тогава той ставал и казвал открито на всички: „Приятели, в тази стая има някой, който е заразен от чума“; и компанията веднага се разотивала. Това беше действително едно сигурно предупреждение за всички, които се срещат безразборно с всякакви хора в един заразен град, че те не могат да избягнат чумата и че човек може да е болен, без

да знае това, и несъзнателно да предаде болестта на други. Затова, затварянето в къщи на тези, които се чувстват добре, и отвеждането в болница на чумавите не може да постигне целта си, освен ако бъдат затворени всички онези, с които болните са общували още преди да знаят, че са болни; никой обаче не знае от кой момент те са разнасяли зараза и докога са били здрави, защото никой не може да каже кога, къде и как се е заразил и от кого. Това е, предполагам, причината, поради която толкова много хора казваха, че въздухът бил развален и заразен и че не е нужно да внимават с кого са в допир, тъй като заразата била в самия въздух. Виждал съм такива хора, странно развлнувани и изненадани, да идват до това заключение. „Никога не съм се приближавал до заразен човек казваше един болен. — Общувал съм само със здрави хора и все пак се разболях.“ „Сигурен съм, че съм наказан от бога“ — казваше друг. И първият продължава да се чуди: „Не съм се доближавал до заразен предмет, нито до болен човек. Сигурен съм, че заразата идва от въздуха. Когато дишаме, погъщаме и смъртоносната зараза. Следователно това е божия воля и не можем да я избегнем.“ И такива разсъждения накараха много хора, които бяха свикнали с опасността, да се тревожат по-малко и да станат по-непредпазливи към края на епидемията, когато тя беше в разгара си, отколкото бяха в началото. Тогава те казваха с някакъв турски фатализъм, че ако е угодно на бога да ги порази с чума, все едно е дали ходят навън, или си стоят в къщи. Понеже смятаха, че не могат да избягнат болестта, те обикаляха смело из града, дори влизаха в заразени къщи, събираха се със заразени хора, посещаваха болни от чума и спяха в едно легло с болните си жени. И какви бяха последиците? Същите като в Турция и в онези страни, където постъпват по този начин: заразяваха се и измираха със стотици и хиляди.

Аз съвсем не желая да намалявам страхопочитанието към божия съд и уважението към неговото провидение, които трябва винаги да имаме наум при случаи като този. Несъмнено самата епидемия е божие наказание, наложено на един град, една страна, един народ, вестител на божието възмездие и гръмогласен зов към този народ, страна или град да се смири и покае, както казва пророк Йеремия (XVIII, 7, 8): „Понякога аз казвам за някой народ и царство, че ще го изкореня, съкруша и погубя, но ако той народ, върху който съм изрекъл това, се

обърне от лошите си дела, аз отлагам злото що съм намислил да му сторя.“ Именно за да запечатам страха от бога в съзнанието на хората при такива случаи, а не за да го намалявам, аз написах тези бележки.

И затова казвам, че не порицавам никого, загдето отдава причината на тези неща непосредствено на божията намеса, на волята на провидението; напротив, имаше много чудесни избавления на хора от заразата и заразени хора, спасени по чудо, които по забележителен начин показваха пръста на провидението в тези случаи; и аз считам, че сам бях избавен почти по чудо и с благодарност отбелязвам това.

Но когато казвам, че чумата произтичаше от естествени причини, трябва да вземем предвид, че тя наистина се разпространява по естествени пътища и че тя не престава да бъде божие наказание, понеже се подчинява на причини и последици, познати на хората. Богу е угодно да действа чрез тези естествени причини като обикновени средства, като си запазва при това мощта да действа по свръхестествен начин, когато се яви случай. Явно е, прочее, че в случай на зараза няма извънреден повод за свръхестествена намеса и естественият ход на нещата се явява достатъчен, за да доведе до всички последици, които бог обикновено желае да постигне със заразата. Измежду тези причини и последици тайното предаване на заразата, незабележимо и неизбежно, е повече от достатъчно, за да се изпълни страховитото божие възмездие, без да има нужда от свръхестествени сили и чудеса.

Болестта имаше такава острота и сила на проникване и хората се заразяваха тъй незабележимо, че и най-крайната предпазливост не можеше да ги запази, ако останеха в заразения град. Позволете ми обаче да бъда уверен — толкова много примери са се запазили свежи в паметта ми, които ме убеждават в това, че, струва ми се, никой не може да оспори тяхната доказателства сила, — че нито един човек в цялото кралство не е получил болестта по друг начин, освен по обикновения начин на заразяване от болен, от дрехи, от допир и миризмата на някого, който вече е бил заразен.

Начинът, по който болестта дойде в Лондон, също доказва това, а именно, че бе донесена със стоките, пристигнали от Холандия, а там бе донесена от Леванта. Тя избухна най-напред в една къща в Лонг Ейкър, където тези стоки са били занесени и разопаковани за първи път. От тази къща се разпространи по други къщи поради видимо непредпазливото общуване с болните и заразяването на енорийските

служащи, които погребваха мъртвите. Всички тези неща доказват основната истина, че болестта минаваше от човек на човек, от къща на къща и не другояче. В първата заразена къща умряха четирима души. Една съседка, чувайки, че стопанката на тази първа къща е болна, отишла да я посети; когато се върнала в къщи, тя заразила цялото си семейство и по-късно умряла заедно с всички членове на домакинството си. Казваха, че един свещеник, повикан да прочете молитва, е първият болен във втората къща, бил веднага заразен и умрял заедно с няколко членове на семейството си. Тогава лекарите започнаха да изследват болестта, тъй като от начало те и не помисляха, че може да се касае за една обща зараза. Когато лекарите бяха изпратени да огледат телата, те обясниха на хората, че това е чума, ни повече ни по-малко, с всичките си страховитни признания, и че има опасност от обща зараза, тъй като толкова много хора вече са общували с болните и, както може да се предполага, са се вече заразили, поради което е невъзможно да се тури край на епидемията.

Наблюденията на лекарите отговаряха на моите по-късни наблюдения, именно че болестта се разпространяваше неусетно, тъй като болните заразяваха само тези, които бяха в близост с тях; че човек, който се е заразил и не знае това, а излиза от къщи и ходи като здрав, може да предаде чумата на хиляди и те от своя страна да я предадат на още по-голям брой други хора, като нито лицето, което предава заразата, нито лицето, което я получава, подозира нещо и може би не усеща нищо в течение на няколко дни.

Например много хора по време на тази епидемия не разбираха, че са заразени, докато за своя неизразима изненада не откриеха признанията на болестта по телата си, след което рядко живееха повече от шест часа, тъй като тези признания бяха в същност гангренясиали места или мъртва плът на малки подутини, големи като сребърно пени и корави като мазол или рог; когато болестта вземаше тази форма, нищо друго не можеше да последва, освен сигурна смърт. И все пак, както казах, болните не знаеха, че са заразени, нито се чувстваха неразположени, докато не се появяха тези смъртоносни белези по телата им. Но всеки ще се съгласи, че те са били силно заразни в течение на известно време и следователно техният дъх и тяхната пот, както и самите им дрехи, са били заразителни доста дни преди това.

Имаше голямо разнообразие от случаи, които лекарите имаха възможност да наблюдават много повече от мен; за някои от тях съм чувал, а други съм наблюдавал и тук ще спомена за тях.

До месец септември, когато епидемията достигна връхната си точка в Сити, едни известен гражданин бил много весел и говорел малко прекалено смело колко сигурен се чувствал, колко предпазлив бил и как никога не се приближавал до болен. Друг гражданин, негов съсед, му казал един ден:

— Не бъдете прекалено уверен, мистър... Мъчно е да се каже кой е болен и кой здрав, защото често виждаме някои хора здрави на вид и час по-късно ги виждаме мъртви.

— Това е вярно — рекъл първият (той не бил толкова самонадеян, а просто се чувствал сигурен, защото дълго време се опазил от чумата, а хората, особено в Сити, както казах по-горе, бяха започнали да се чувстват прекалено уверени, че няма да се разболеят).

— Вярно е — рекъл той, — но аз не се считам за сигурен — просто се надявам, че не съм бил в компанията на хора, които могат да представляват някаква опасност.

— Тъй ли? — възразил съседът му. — Не бяхте ли вие в кръчмата „Бикова глава“ на улица Грейсчърч с мистър... завчера вечерта?

— Да — отвърнал първият, — бях, но там нямаше никого, за когото да имаме основания да смятаме, че представлява опасност.

На това съседът не казал нищо, тъй като не искал да го уплаши. Тази сдържаност го направила по-любопитен и понеже съседът все мълчал, той извикал доста възбудено:

— Какво, той не е умрял, нали?

Съседът обаче все продължавал да мълчи и само свел очи, като промърморил нещо на себе си. Тогава първият побледнял и казал само това:

— Значи, и аз ще умра.

Той веднага си отишъл в къщи, пратил да повикат близкия аптекар и поискал от него лекарство за предпазване от чума, защото още не се чувствал болен. Когато обаче аптекарят разтворил ризата му и погледнал гърдите му, въздъхнал и казал само: „Моли се на бога.“ След няколко часа човекът издъхнал.

Нека всеки съди от случаи като този дали е възможно чрез правилниците, издавани от властите, чрез затваряне на болните или чрез отстраняването им да се спре разпространението на заразата от човек на човек, когато заразените се чувстват съвсем добре, не усещат приближаването на болестта, и то в течение на много дни.

Може би тук е уместно да се запитаме колко дълго хората могат да носят у себе си семето на заразата, преди то да се прояви по този съдбоносен начин, и колко дълго могат да се движат привидно здрави и все пак да заразяват тези, които се приближат до тях. Смяtam, че нито аз, нито най-опитните лекари могат да отговорят на този въпрос направо; понякога обаче един обикновен наблюдател може да забележи неща, които се изпълзват от вниманието на лекарите. Мнението на лекарите в чужбина, изглежда, е, че заразата може да прекара в спящо състояние в дъха или кръвоносните съдове значително време. Защо иначе ще налагат карантина на корабите, които идват в техните пристанища от подозрителни места?

Четиридесет дни са, човек би рекъл, твърде дълъг период за природата да се бори с такъв неприятел и да не го победи или да не се предаде. Изхождайки от моите собствени наблюдения, аз смяtam, че болните не могат да бъдат заразителни след изтичането на петнадесет-шестнадесет дена от заразяването. По тези съображения, когато една къща беше стояла затворена и някой беше умрял в нея от чума, но никой от семейството не изглеждаше да се е разболял шестнадесет-осемнадесет дена след това, затварянето не беше така строго и пазачите негласно се съгласяваха да пушкат обитателите на къщата да излизат тайно навън; пък и съседите не се бояха много от тях и по-скоро смятаха, че такива хора са станали по-здрави, щом не са се разболели, когато заразата е била в къщите им; понякога обаче откривахме, че болестта е била скрита много по-дълго.

На основание на всички тези наблюдения трябва да кажа, че макар, изглежда, провидението да ръководеше поведението ми, все пак моето мнение, което трябва да оставя като препоръка, е, че най-добрият лек срещу чумата е да се бяга от нея. Зная, хората си дават смелост, като казват, че бог може да ни опази в сред най-големите опасности и може да ни настигне, когато смятаме, че сме вън от опасност; това убеждение задържа хиляди в града и после техните трупове се изсипваха с коли в големите ями, а ако бяха избягали от

опасността, те, вярвам, щяха да останат живи и здрави или поне е вероятно, че нямаше да се заразят.

Ако това основно начало бъде съблюдавано от хората при един бъдещ случай от такова или подобно естество, убеден съм, че те ще вземат съвсем различни мерки от тези, които бяха взети през 1665 година, или от тези, които, както съм чувал, се вземат в чужбина. Накратко казано, ще помислят да разделят хората на по-малки групи и своевременно да ги отдалечат една от друга, за да не оставят заразата, която е особено опасна при големите струпвания на хора, да завари един милион души, събрани заедно, както беше при последната епидемия и сигурно ще бъде пак, ако тя се появи отново.

Чумата е като голям пожар: ако няколко къщи са долепени една до друга, само те ще изгорят; ако огънят избухне в една отделна къща или както казваме, самотна къща, ще изгори само тази къща. Но ако пожарът започне в гъсто застроен град и се разгори, той става все по-ожесточен, беснее навсякъде и унищожава всичко, което може да достигне.

Бих могъл да предложа много планове, въз основа на които, ако някога се озоват пред заплаха от подобно бедствие (господ да пази да не се случи), градските власти ще могат да се освободят от по-голямата част от опасните хора в града; имам пред вид просяци, гладуващи, бедните, които изкарват препитанието си с труд, изобщо тези, които по време на обсада се наричат „безполезни уста“. Ако те бъдат отстранени, благоразумно и в тяхна полза, а заможните граждани сами напуснат града заедно със слугите и децата си, Сити и другите квартали биха могли да бъдат така основно изпразнени, че само една десета част от населението да бъде застрашена от епидемията. Но нека предположим, че са една пета и че двеста и петдесет хиляди са напуснали града: ако болестта ги нападне, те, живеейки разпръснато, биха били в много по-добро положение да се борят със заразата и ще са по-малко податливи на болестта, отколкото ако същият брой хора живеят заедно и нагъсто в някой по-малък град като Дъблин или Амстердам.

Вярно е, че стотици, дори хиляди семейства избягаха от града при последната чума, но много от тях избягаха прекалено късно и не само измряха по време на бягството, но разнесоха болестта в областите, където отидоха, и заразиха тези, между които отидоха за по-

голяма сигурност. Това обърка нещата и превърна най-доброто средство да се ограничи чумата в начин за разпространението и — още едно потвърждение на онова, за което споменах по-горе и за което трябва да говоря по-нашироко тук — именно, че след като заразата проникнеше във вътрешните органи и така се загнездеше в тях, че болните не можеха вече да се спасят, хората продължаваха да ходят и изглеждаха външно добре; но през всичкото време бяха опасни за другите. Това се доказва от факта, че такива хора заразиха самите градове, през които минаха, както и семействата, в които отидоха; по този начин в почти всички големи градове в Англия се появи чума — къде повече, къде по-малко — и местните хора казваха „този и този лондончанин я донесе“.

Не трябва да се забравя, че когато говоря за тези хора, които бяха така опасни, аз предполагам, че те не подозираха състоянието, в което се намираха, защото, ако знаеха, че са болни и отиваха между здрави хора, те щяха да бъдат истински убийци и това наистина щеше да потвърди предположението, за което споменах по-горе и което смяtam за невярно, а именно, че на заразените им било все едно дали предавали заразата на други и че дори желаели да заразяват здравите. Аз смяtam, че това подозрение, което, надявам се, не е вярно, се създаде, защото заразените предаваха болестта преди тя да се прояви у тях.

Признавам, че никой отделен случай не е достатъчен, за да се извличат от него общи заключения, но все пак мога да посоча мнозина, за които знаят още живи семейства и съседи, които действаха по точно обратния начин. Един човек, глава на семейство, който живееше в съседство с мен, се разболя от чума; той смяташе, че се е заразил от някакъв беден работник, когото навестил в къщата му или при когото отишъл, за да му занесе някаква работа. Още на излизане от дома на работника той изпитал известни опасения, но открил истината едва на следния ден, когато се разболял тежко. Тогава наредил да го пренесат в една отделна сграда, която имал в двора си — в една стая над работилницата (той бил медникар по занаят). Тук лежал и умрял, но не се съгласил да бъде гледан от съседите си, а от една наета болногледачка; не позволявал на жена си, децата и служите да идват в стаята, за да не се заразят, а им изпращал благословиите си по болногледачката, на която заръчвал да им каже, че се моли за тях.

Самата болногледачка им говорела от разстояние от страх да не ги зарази. По този начин той бил сигурен, че те няма да прихванат болестта.

Тук трябва да отбележа, че чумата, предполагам, както всички болести, действаше по различен начин у различни хора: някои бяха поразени веднага, имаха силна треска и непоносимо главоболие, болки в гърба и повръщане, а други дори изпадаха в лудост и бяс от болка; трети пък имаха отоци и подутини по врата, в слабините или под мишниците, които им причиняваха непоносими болки, докато не се спукаха; четвърти пък, както отбелязах, бяха неусетно заразени, треската ги мореше отвътре, без да забележат нещо, докато най-сетне припаднеха, губеха сили и умираха безболезнено.

Нямам много познания по медицина, за да обясня причините на това различно развитие на същата болест и на различното ѝ действие в различни организми; нито пък е моя работа да отбелязвам тук наблюденията си, тъй като докторите направиха това много по-добре, отколкото аз бих могъл, и защото моето мнение може да се различава по някои точки от тяхното. Аз само разказвам каквото зная или съм чул, или вярвам за отделните случаи, за това, което беше в кръга на моето познание, и за различното естество на заразата, което се проявяваше у разните болни. Но трябва да се добави и следното: макар случаите, при които симптомите бяха открити, да бяха най-тежките, колкото до страданията — имам пред вид тези, които имаха треска, повръщания, главоболие, болки и подутини, защото те умираха по такъв ужасен начин, — все пак вторият вид беше по-лоша форма на болестта, тъй като в първия случай болните често оздравяваха, особено ако отоците се спукаха, а във втория смъртта беше неизбежна; за тях нямаше ни лек, ни помощ и винаги последваше смърт. Тази форма на болестта беше по-лоша и за другите, защото, както казах по-горе, тя се предаваше скрито и незабележимо както за болните, така и за здравите, и означаваше смърт за тези, с които те общуваха, тъй като отровата проникваше в кръвта им по начин, който е невъзможно да се опише, нито дори да се разбере.

Предаването на заразата без знанието нито на болния, нито на здравия се потвърждава от двата начина, по които се развиваше болестта; едва ли има сега жив човек, които да е бил в Лондон през епидемията и да не знае по няколко случая от двата вида.

Бащи и майки се държаха така, сякаш са здрави и вярваха, че са здрави, докато неусетно заразяваха целите си семейства и ставаха причина за тяхната смърт; те не биха се държали така, ако имаха и най-малкото подозрение, че са болни и опасни за другите. Едно семейство, чиято история съм чувал, било заразено от бащата по този начин и болестта започнала да се проявява у някои членове на семейството, преди той сам да открие признанияте върху себе си. Но като огледал тялото си по- внимателно, той открил, че известно време е бил заразен; щом разбрал, че сам е заразил семейството си, той полудял и щял да се самоубие, ако не го били възпрели тези, които се грижели за него; след няколко дена умрял.

Втората особеност беше, че много хора — доколкото можеха да преценят според собствените си наблюдения в течение на няколко дена — се чувстваха добре, но нямаха апетит или усещаха леко гадене в стомаха; други пък имаха голям апетит, дори прекомерно голям, но страдаха само от леко главоболие; въпреки това викаха лекар, за да разберат какво им е, и тогава за тяхна голяма изненада откриваха, че са на прага на смъртта: признанияте бяха вече налице и болестта бе достигнала до неизлечим стадий. Тъжно е да се помисли, че хора като тези в гореспоменатия случай са носели заразата в себе си може би седмица или две и са заразявали тези, за които биха рискували живота си. Техният дъх е тровел собствените им деца, когато са ги прегръщали и целували. И все пак сигурно е било така и често беше така; и аз сам бих могъл да посоча много такива отделни случаи. Щом ударът поразява тъй незабележимо, щом стрелата лети невидимо и не може да бъде открита, тогава какъв смисъл има затварянето и отстраняването на болните? Тези планове могат да се приложат само спрямо онези, на които личи, че са болни или заразени, а между тях в същото време има хиляди, които изглеждат здрави, но носят смърт на всички, с които общуват.

Това често озадачаваше нашите лекари, особено аптекарите и хирурзите, които не можеха да отличат болните от здравите. Те всички бяха съгласни, че действително много хора имаха чумата в кръвта си, че тя ги гризеше отвътре и макар да ходеха, те бяха разложени трупове; техният дъх бе заразителен и потта им отровна, а въпреки това външно изглеждаха като другите хора и сами не знаеха нищо за своето

състояние. Та казвам, всички лекари признаваха, че е така, но не можеха да предложат начин на диагноза.

Моят приятел д-р Хийт бе на мнение, че болните могат да се познаят по дъха им; но пък, както той сам казваше, кой смее да помирише този дъх? За да се осведоми, той трябва да поеме вонята на чумата в собствения си мозък! Чувал съм, че по мнението на други това можело да се установи, като лицето духне върху стъкло; там дъхът се кондензирал и под микроскопа можели да се видят живи същества със странини, чудовищни и страшни форми на змейове, змии и дяволи, отвратителни за гледане. Но аз много се съмнявам в истинността на тези твърдения, пък и както си спомням, по онова време нямахме микроскопи, за да правим опити.

Мнението на един друг учен човек бе, че дъхът на болен от чума отравя и мигновено убива птица; и то не само малка птичка, а дори петел или кокошка и че ако не убие веднага кокошката, тя се разболявала от пипка; и ако снесяла яйца, то всичките били развалени. Но тези мнения не бяха потвърдени от опити, нито съм чувал някой да е виждал, че става така; затова аз просто предавам тези мнения, като ще добавя само, че според мен твърде вероятно е те да отговарят на истината.

Някои предлагаха такива лица да дъхват силно върху гореща вода; тогава дъхът им щял да остави на повърхността особена пяна; също смятаха, че може да се дъхва върху други вещества, особено такива, които са лепкави, та могат да приемат и задържат пяната.

Но от всичко това аз заключих, че поради естеството на заразата е невъзможно тя да се открие и да се предотврати предаването ѝ от един човек на друг чрез никакво човешко умение.

Имаше един труден въпрос, който не съм могъл да разбера и до днес и който може да има, доколкото зная, само един отговор. Този въпрос е следният: първи умря от чумата един човек в или около Лонг Ейкър, към 20 декември 1664 г. Казваха, че се заразил от една бала коприна, внесена от Холандия, която била разопакована в неговата къща. След това обаче не чухме някой там да е умрял от чума или да се е разболял от чума чак до 9 февруари, т.е. около седем седмици по-късно, и тогава бе погребан още един човек от същата къща; но това остана в тайна, така че хората бяха съвършено спокойни доста дълго време. В седмичните съобщения нямаше отбелязани случаи на чума

чак до 22 април, когато бяха погребани още двама души, не от същата къща, но от същата улица; и доколкото си спомням, те умряха в една къща, съседна на първата. Между тези смъртни случаи и предишния бяха изтекли десет седмици и по-късно, в течение на две седмици никой не умря от чума; след това обаче болестта избухна на много улици и се разпространи във всички посоки. Въпросът е следният: къде са били семената на заразата през цялото това време? Как е могла заразата да спре толкова дълго и после да започне отново? Или болестта не се предава непосредствено от човек на човек, или, ако се предава, тогава човек може да бъде заразен без болестта да се прояви в течение на много дни, дори седмици; ще рече, карантината трябва да бъде не четиридесет дена, а шестдесет или повече.

Вярно е, че както отбелязах в началото и е добре известно на мнозина още живи хора, имахме много студена зима с дълги мразове, която продължи три месеца; това, казват лекарите, може да спре заразата. Но тогава нека учените ми позволят да кажа, че ако според техните понятия болестта е била (ако мога така да се изразя) само замръзнала, тя щеше да бъде като замръзнала река, която започва наново да тече и възвръща силата си щом се стопят ледовете, докато в същност главното отслабване на заразата беше от февруари до април, т.е. след мразовете, когато времето беше меко и топло.

Но има и друг начин да се разреши тази трудност, а именно — да се приеме, че фактите са други и не е вярно, че никой не е умрял през тези дълги промеждутьци от време от 20 декември до 9 февруари и после от тази дата до 22 април. Седмичните съобщения са единственото доказателство за противното, а те, поне според мене, не са много сигурен източник, въз основа на който може да се приеме едно предположение или да се реши въпрос като този. По мнението на всички ни тогава — и смяtam, че за това имаше много добри основания — енорийските служащи, огледвачките и лицата, назначени да държат сметка за умиранията и да отбелязват от каква болест е причинена смъртта, даваха неверни сведения; тъй като отначало хората не желаеха съседите им да знаят, че къщите им са заразени, те даваха пари или по друг начин подкупваха енорийските служащи да впишат покойниците като умрели от други болести. Зная, че това се вършеше по-късно на много места — смяtam, че мога да кажа: навсякъде, където се появи чумата, — както ще се види от огромното увеличение на броя

на умрелите от други болести в седмичните съобщения по време на епидемията. Например, през месеците юли и август, когато чумата беше в разгара си, нещо обикновено беше да се съобщава седмично за хиляда — хиляда и двеста, дори хиляда и петстотин умрели от други болести. Не че броят на починалите от тези болести се бе покачил до такава степен, а просто много семейства, в които имаше умрели от чума, успяваха да накарат общинските служащи да отадат тези случаи на други болести, за да могат по този начин да избягнат затварянето на къщите си. Например:

Умрели от други болести, освен чума	
От 18 юли до 25 юли	942
от 25 юли до 1 август	1004
от 1 август до 15 август	1439
от 15 август до 22 август	1331
от 22 август до 29 август	1394
от 29 август до 5 септември	1264
от 5 септември до 12 септември	1056
от 12 септември до 19 септември	1132
от 19 септември до 26 септември	927

И така, нямаше никакво съмнение, че най-голямата част от тези смъртни случаи или голяма част от тях се дължала на чума, но енорийските служащи ги бяха записали, както е дадено по-горе. Броят на умрелите от разните болести е даден в съобщенията, както следва:

	От 1 до 8 авг.	От 8 до 15 авг.	От 15 до 22 авг.	От 22 до 29 авг.	От 29 до 5 септ.	От 5 до 12 септ.	От 12 до 19 септ.	От 19
Треска	314	353	343	383	364	332	309	263
Петнист тиф	174	190	166	165	157	97	101	65
Преяждане	85	87	74	99	68	45	49	36
Зъби	90	113	111	133	138	128	121	112
Всичко:	663	743	699	780	727	602	580	481

Имаше и много други болести, които бяха в известно съотношение към гореспоменатите и които, както е лесно да се разбере, бяха съответно увеличени. Такива бяха: старост, туберкулоза, повръщания, абсцеси, колики и други, много от които бяха несъмнено случаи на чума. Тъй като обаче бе от голямо значение да не се разчуе, ако е възможно, че в дадено семейство има зараза от чума, когато някой умреше, близките вземаха всички мерки да се напише умрелият като починал от друга болест.

Та казвам, това обяснява дългия промеждутьк от време между първите съобщения за смъртни случаи от чума и периода, когато епидемията се разпространи нашироко и вече не можеше да се укрива.

Извън това самите седмични съобщения очевидно разкриваха истината. Докато не се споменаваше чумата и по-късно, докато не се отбелязваше никакво увеличение, имаше нарастване на онези болести, чиито признания най-много приличаха на симптомите на чумата. Така например имаше осем, дванайсет, дори седемнайсет случая на петнист тиф седмично, когато изобщо нямаше случаи на чума или имаше съвсем малко; преди това обаче смъртността от тази болест възлизаше само на един-два, най-много четири случая седмично. При това, както отбелязах по-горе, в тази енория и съседните ѝ енории погребенията нараснаха повече, отколкото в другите, макар че нито един случай не бе вписан като дължащ се на чума. Всичко това показва, че заразата се е предавала през всичкото време, макар на нас да ни се струваше, че за известен период тя е спряла и после отново се е върнала по изненадващ начин.

А възможно е също заразата да е останала в други части на същата пратка стоки, с които най-напред е била донесена, в бали, които не са били отворени или поне не са били разопаковани напълно, или пък в дрехите на първия заразен човек; защото не мога да си представя, че някой може да бъде заразен от тази зловеща и смъртоносна болест в течение на девет седмици и да остане в такова здравословно състояние, че дори сам да не разбере, че е болен. И все пак, ако действително е било така, то само подкрепя моето твърдение, че заразата се задържа в хора привидно здрави и се предава от тях на онези, с които общуват, и то без те да подозират нещо.

Всички бяхме много объркани по този въпрос и когато започнахме да се убеждаваме, че заразата се предава по този учудващ начин от хора, които външно изглеждат добре, ние станахме крайно предпазливи и се страхувахме от всеки, който се доближаваше до нас. Един празничен ден — не си спомням дали беше неделя, или не — на една жена, която седяла на пейка, пълна с хора, в черквата в Олдгейт, изведнъж и се сторило, че усеща някаква лоша миризма. Тя веднага решила, че на пейката има чумав, пошепнала нещо на съседката си, после станала и напуснала черквата. Тази, която седяла до нея, веднага също станала и всички останали на пейката я последвали. Тревогата заразила хората на още две-три други пейки; те станали и излезли от черквата, без някой да знае каква е била тази миризма и от кого идва.

Този страх караше хората да дъвчат разни билки, както препоръчваха старите баби или дори лекарите, за да се предпазят от заразния дъх на болните. И това се практикуваше толкова много, че когато влезехме в що-годе пълна черква, още на входа усещахме смес от миризми, като в аптека или дрогерия, само че много по-силна, макар и може би не тъй здравословна. С една дума, черквата беше като шише за благовония: в един ъгъл миришеше на парфюми, в друг на най-разнообразни билки и лекарства, в трети на аромати и балсами, в четвърти на разни соли и есенции (тинктури), според това с какво средство всеки се беше снабдил срещу заразата. Аз забелязах обаче, че откакто хората започнаха да смятат или, по-точно казано, да бъдат уверени, че заразата се разнася от лица, здрави на вид, в черквите и протестантските храмове имаше много по-малко богомолци, отколкото преди. Трябва да се каже за похвала на лондончани, че през цялото време на епидемията черквите и храмовете никога не бяха напълно затворени, нито хората отказваха да ходят на богослужение, освен в някои енории, където силата на болестта беше много голяма през даден период, и то само докато траеше този период.

Наистина нямаше нищо по-странно от това да видиш с каква смелост хората отиваха на богослужение дори по времето, когато се страхуваха да излязат извън къщи по каквато и да било друга причина. Аз имам пред вид времето, преди да настъпи пълното отчаяние, за което вече споменах. Това беше доказателство за прекалено голямата гъстота на населението на града по време на епидемията, въпреки големия брой хора, които бяха заминали за провинцията при първата

тревога или избягали по горите, изплашени от необикновеното разпространение на болестта. Смайващо беше да се видят тълпите и навалицата от хора, които се явяваха в черквите в неделен ден и особено в тези части на града, където чумата беше понамаляла или още не беше в разгара си. Но аз ще говоря за това след малко, а сега ще се върна на въпроса за заразяването. Преди хората да разберат начина, по който се предаваше заразата, те се бояха само от онези, които ходеха с качулки на главата или с превръзка около врата заради отоците си; такива хора наистина вдъхваха страх. Но когато виждахме някой добре облечен господин с яка и ръкавици в ръка, грижливо вчесан и с шапка на глава, ние не се плашехме ни най-малко. Хората разговаряха свободно едни с други, особено със съседите и познатите си. Но когато лекарите ни увериха, че заразата може да се предаде и от здрави хора (т.е. от привидно здрави), както и от болни, и че тези хора, които се смятаха за напълно здрави, бяха често най-опасни, тогава, казвам, почнахме да се боим от всички. Огромен брой лондончани се затвориха в къщите си, избягваха всяка компания и не позволяваха на никого, който се среща с хора, да идва в домовете им, не позволяваха дори да се доближава до тях, поне не дотолкова, че да усещат дъха или миризмата му; а когато трябваше да разговарят с непознати, те стояха на известно разстояние и държаха кърпичка с лекарства пред устата си и пръскаха дрехите си с настойки, за да се предпазят от зараза.

Трябва да се признае, че след като хората започнаха да употребяват тези предпазни средства, те бяха по-малко изложени на зараза и болестта вече не навлизаше тъй бясно в домовете им, както преди; хиляди семейства бяха опазени по този начин (казано с дължимото уважение към божия промисъл).

Невъзможно беше обаче да се вбие нещо в главата на бедните. Те продължаваха да живеят с обичайното си безгрижие, вайкаха се и се оплакваха, когато се разболееха, но бяха безумно небрежни, смели и упорити, докато бяха здрави. Стига да намереха работа, те се залавяха с всякакъв труд, дори най-опасния и най-изложени на зараза. Ако човек им заговореше за опасността, на която се излагат, те отговаряха: „Аз имам вяра в бога. Ако се заразя, значи, тъй ми е било писано и това ще ми бъде краят.“ Други пък казваха: „Ами какво да правя? Не искам да умра от глад. Все едно дали ще загина от чума или от

лишения. Нямам работа, какво мога да направя. Трябва да върша тази работа или да тръгна по просия.“ Дали се касаеше да се погребват мъртвите, да се гледат болни от чума или да се пазят заразени къщи — все еднакво опасни занятия, — отговорът беше винаги същият. Вярно е, че нуждата беше твърде основателна причина да рискуват живота си, но техният начин да гледат на нещата беше същият и когато не бяха в крайна нужда. Непредпазливостта на бедните беше причина чумата да върлува така яростно между тях. Когато болестта се прибавеше към мизерията им, те измираха като мухи. Не мога да кажа, че съм видял и капка пестеливост между тях (имам предвид работещите бедни) дори когато бяха добре и получаваха пари; те винаги си бяха разточителни, прахосници и малко мислеха за утрешния ден. И затова, когато се разболееха, веднага изпадаха в крайно тежко положение както поради болестта, така и поради лишения, както от липса на храна, така и от липса на здраве.

Много пъти съм бил свидетел на мизерията на бедните и също понякога на благотворителната помощ, която някои благочестиви хора даваха на изпадналите в нужда, като им пращаха храна и лекарства или други необходими неща. И наистина мой дълг е да отбележа тук с похвала поведението на тогавашните хора: не само големи суми, твърде големи суми, се изпращаха на кмета и градските съветници за благотворителност, за подпомагане и издръжка на бедните болни, но и много частни лица ежедневно раздаваха пари като помощи и изпращаха хора да видят в какво състояние се намират бедните заразени семейства и да ги подпомогнат. Някои благочестиви дами тъй ревностно вършеха тези добри дела и бяха тъй уверени в защитата на провидението при изпълнението на великия дълг на благотворителността, че лично обикаляха из града да раздават помощи на бедните и дори посещаваха нуждаещите се болни и заразени семейства в самите им домове, довеждаха болногледачки при онези, които нямаха кой да ги гледа, викаха аптекари и хирурзи — първите, за да снабдят болните с лекарства и лапи и други необходими неща, а вторите — да срежат със скалпел подутините и отоците и да превържат язвите им. Те подпомагаха нещастните както със значителни материални помощи, така и с жарките си молитви към бога.

Няма да отида дотам, че да твърдя, както правят някои хора, че никоя от тези милостиви дами не е станала жертва на епидемията, но

мога да кажа, че аз поне не съм чувал някоя от тях да е пострадала. Споменавам това, за да насърча хората към такива дела в случай на подобно бедствие; щом тези, които дават на бедните, заемат на бога, и той ще им се отплати^[8] — онези, които рискуват живота си, за да дават на бедните, да ги утешават и подпомагат в такова нещастие, могат да се надяват да бъдат запазени от бога.

Благотворителност в такава голяма степен се проявява не само от малцина (не мога да отбележа този факт, без да се спра по-дълго върху него), а от множество заможни хора както от града и предградията, така и от провинцията; по този начин огромен брой хора, които иначе щяха да загинат от глад и чума, бяха подпомогнати и спасени. И макар че нито аз, нито, смятам, някой друг можеше да научи точната цифра на раздадените суми, вярвам, както чух да казва един сериозен човек, че сумата, разходвана за подпомагане на бедните в сполетяния от бедствие град, е възлизала на стотици хиляди лири; един човек дори пресметнал, както ме уверяваше, че в течение на много седмици над сто хиляди лири седмично са били раздавани от черковните настоятели в черковните канцеларии, от кмета и градските съветници по разните квартали и от съдилищата и съдиите в съответните съдебни участъци, и всичко това извън частно раздаваните помощи от благочестиви хора по начина, който описах; и това продължаваше в течение на много седмици.

Трябва да се признае, че това е твърде голяма сума. Но ако е вярно, че само в енорията Крипългейт са раздадени за една седмица 17 800 лири помощи за бедните, както чух да казват — и аз вярвам, че е вярно, — това няма да изглежда невероятно.

Една от многото очевидни милости на провидението, проявени към този голям град — а има и много други, които заслужават да бъдат записани, — та казвам, забележителна милост беше, че богу бе угодно да трогне сърцата на хората в много части на кралството, та те тъй охотно да дадат своя принос за подпомагане и издръжка на лондонските бедни. Добрите последици от тяхната благотворителност се почувстваха по много начини и особено в запазването на живота и възстановяването на здравето на хиляди хора, на хиляди семейства, които иначе щяха да загинат от глад.

И сега, като говоря за милостивото благоразположение на провидението по време на това бедствие, не мога да не спомена пак,

макар че вече говорих няколко пъти за него по други поводи, за разпространението на епидемията; как тя започна от единия край на града, как бавно и постепенно минаваше от една част в друга и как се движеше подобно на тъмен облак, който се носи над главите ни, сгъстява се и помрачава всичко наоколо, докато от другия му край малко по малко просветва слънцето. Така и чумата беснееше от запад на изток, затихваше на запад и същевременно се разгаряше на изток и по този начин онези части от града, които не бяха още обхванати от епидемията или бяха вече напуснати от нея, или където тя не беше така яростна, бяха като че ли пощадени, за да могат да подпомогнат другите части. А ако болестта се беше разпростряла наведнъж по целия град и предградията, ако върлуваше по всички места едновременно, както в някои градове в чужбина, цялото население щеше да страда много повече и щяха да умират по двадесет хиляди души дневно както в Неапол; и хората нямаше да бъдат в състояние да си помогат едни на други.

Зашщото трябва да се отбележи, че там, където чумата вилнееше с пълната си сила, хората бяха много нещастни и ужасът неизразим. Но дори малко преди болестта да стигне едно място и веднага щом отминеше, хората ставаха съвсем други. Трябва да призная, че по онова време между нас прекалено често се срещаше общата човешка черта да се забравя миналото, щом мине опасността. Но на този въпрос ще се спра наново.

Не трябва да забравим да отбележим състоянието на търговията по това време на общо нещастие, както на външната, така и на вътрешната.

За външната търговия е нужно да се каже малко. Всички търговски страни в Европа се страхуваха от нас. Никое френско, холандско, испанско или италианско пристанище не приемаше наши кораби и всички отказваха да имат търговски връзки с нас; ние бяхме в лоши отношения с холандците, по-точно казано, водехме ожесточена война срещу тях, макар че бе тежко да воюваме в чужбина, когато трябваше да се борим с такъв страшен неприятел у дома.

По тази причина нашите търговци бяха прекратили всякаква работа; корабите ни не можеха да отидат в никое чуждо пристанище; в чужбина никой не искаше да се докосне до нашите изделия и нашите стоки. Чужденците се бояха толкова от стоките ни, колкото и от

нашите хора. И бяха прави, защото вълнените платове задържат заразата както човешките тела и ако се опаковат от заразени хора, ще поемат болестта и ще бъдат тъй опасни за пипане, както болен човек. Затова, когато някой английски кораб пристигнеше в чужда страна, ако изобщо се съгласяха да се разтовари стоката на брега, местните власти винаги настояваха балите да се отворят и проветрят на места, определени нарочно за тази цел. На кораби, идващи от Лондон, те изобщо не позволяваха да влязат в пристанището и още по-малко да разтоварват стоките си; особено строги в това отношение бяха Испания и Италия. В Турция и по островите на архипелага, както наричат егейските острови, както в тези, които се владеят от турците, така и в тези, които са на венецианците,lastите не се показваха така строги. В турските острови изобщо нямаше никакви пречки. На четири кораба, натоварени със стоки за Италия, т.е. за Легхорн и Неапол, им отказали разрешение да влязат в тези пристанища, тогава те продължили пътя си за Турция, където без никакви трудности им разрешили да разтоварят стоката си; само че когато пристигнали там, се окказало, че част от стоките не се търсели в тази страна. И тъй като друга част от товара пък била адресирана до търговци в Легхорн, капитаните на корабите нямали право, нито нареддания да разпродадат тези стоки. От това произлезли големи неудобства за търговците. Това са обаче трудности, присъщи на търговията, и след като търговците от Легхорн и Неапол били уведомени, те изпратили свои хора да се погрижат за стоките, адресирани до тези пристанища, както и да върнат обратно с други кораби стоките, които били неподходящи за пазарите в Смирна и Скандерун.

Трудностите бяха много по-големи в Испания и Португалия: там не разрешаваха по никакъв начин на нашите кораби, особено на тези от Лондон, да влязат в техните пристанища и още по-малко да разтоварят. Носеше се слух, че един от нашите кораби успял скришом да разтовари стоката си, която се състояла от бали английското платно, памук, вълнени платове и други подобни, но испанските власти заповядали всички тези стоки да се изгорят и наказали със смърт хората, които ги пренесли на брега. Това, смяtam, беше отчасти вярно, макар че не мога да твърдя нищо с положителност; във всеки случай историята съвсем не е невероятна, като се има пред вид, че опасността беше наистина твърде голяма поради силата на епидемията в Лондон.

Чух също така, че чумата била пренесена в тези страни от някои наши кораби и особено в пристанищния град Фаро в провинцията Алгарове, която принадлежи на португалския крал; няколко души били умрели там от нея; но това не бе потвърдено.

От друга страна, трябва да изтъкна, че испанците и португалците ни избягваха, макар да беше съвсем сигурно, че чумата (както вече се каза) отначало върлуваше в съседство с Уестминстър, а в търговската част на града (като Сити и кварталите покрай реката) нямаше никаква зараза поне до началото на юли, в корабите по реката пък чак до началото на август; до 1 юли в Сити бяха умрели само седем души и в Либъртис — само шестдесет, във всичките енории Степни, Олдгейт и Уайтчапъл — само един и двама в осемте енории на Съдък. Но в чужбина това нямаше значение: лошата новина, че в Лондон има чума, се бе пръснала по целия свят и никой не питаше как се движи заразата, от кой край на града е започнala и докъде е достигнala.

Освен това, след като почна да се разпространява, епидемията толкова се усили, в седмичните съобщения се появиха изведенъж толкова високи цифри, че нямаше смисъл да се отричат слуховете и да се мъчим да накараме хората в чужбина да мислят, че положението е по-добро, отколкото беше в същност. Цифрите в съобщенията бяха достатъчни: по две-три хиляди души умираха седмично и това стигаше да се разтревожи целият търговски свят; а по-късно, когато настъпи страшно време и за Сити, целият свят почна да се пази от нас.

Можете да бъдете сигурни също, че слуховете предаваха положението като много по-страшно, отколкото беше в действителност. Чумата беше наистина ужасна, както сте разбрали от това, което вече разказах. Но слуховете бяха още по-ужасни и не бива да се учудваме, че нашите приятели в чужбина (както кореспондентите на брат ми бяха чули в Португалия и Италия, страни, с които той главно търгуваше) казваха, че в Лондон умирали по двадесет хиляди души седмично; че труповете лежали непогребани на купове; че нямало достатъчно живи, за да погребват мъртвите, нито достатъчно здрави да гледат болните; че цялото кралство било заразено; че болестта била всеобща и че за такова бедствие не се било чувало никога в тази част на света. В чужбина не ни вярваха, когато им казвахме какво е истинското положение — че умрелите не бяха повече от една десета от населението; че имаше още 500 000 души, които

живееха през всичкото време в града; че сега хората почваха наново да излизат по улиците и тези, които бяха избягали, се завръщаха в града; че по улиците не се забелязваше липса на хора — липсваха само роднините и съседите на всяко семейство, които бяха отнесени от чумата и т.н. Повтарям, те не можеха да повярват тези неща и ако сега човек разпита хората в Неапол или в други градове по италианския бряг, те ще кажат, че преди толкова и толкова години в Лондон е имало страшна епидемия, от която умирали по двадесет хиляди души седмично и т.н., точно както в Лондон се говореше, че в Неапол е имало чума през 1656 г., от която умирали по двадесет хиляди души дневно, нещо, което, аз съм убеден, е абсолютно невярно.

Тези преувеличени слухове, сами по себе си неоснователни и злотворни, нанасяха голяма вреда на нашата търговия. В тези части на света тя се съвзе едва дълго време след като чумата бе окончателно преминала. Фламандците и холандците, но особено последните, се възползваха от положението: те не само спечелиха всички чужди пазари за себе си, но дори купуваха наши манифактурни стоки от разни места в Англия, където нямаше чума, пренасяха ги в Холандия и Фландрия и оттам ги превозваха в Испания и Италия, където ги продаваха като свои собствени.

Понякога обаче тези хитрости се откриваха и им налагаха наказания: конфискуваха не само стоките, но и самите кораби; защото, щом нашите стоки бяха тъй заразени, както народът ни, щом беше опасно да ги докосваш, отваряш и да вдъхваш миризмата им, тогава чрез тази скрита търговия холандците рискуваха не само да пренесат заразата в собствената си страна, но също да заразят и страните, в които внасяха стоките. А като се има предвид колко много хора могат да загубят живота си като последица от тази търговия, явно е, че само безсъвестни хора бяха способни да се заемат с нея.

Не се заемам да доказвам, че някаква вреда от такова естество бе нанесена от тази търговия. Подобна резерва обаче не си налагам, що се касае до положението в нашата страна, защото, било чрез самите жители на Лондон, било чрез търговията, която ги поставяше във връзка с всякакви хора във всички графства и всички по-значителни градове, чумата се разнесе по цялото кралство, по всички големи градове, особено търговските и манифактурни центрове и пристанищата. Така всички значителни градове в Англия бяха

сполетени от чумата в по-голяма или по-малка степен, както и някои градове в Ирландия, но не така силно. Какво е било положението в Шотландия, нямах случай да узная.

Трябва да се отбележи, че докато чумата върлуваше в Лондон, външните пристанища, както ги наричат, продължиха да търгуват усилено, особено със съседните страни и с колониите. Например градове като Колчестър, Ярмът и Хъл, на източния бряг на Англия, изнасяха за Холандия и Хамбург манифактурните стоки на околните графства в течение на няколко месеца след като външната търговия на Лондон бе, тъй да се каже, напълно замряла. Също така градове като Бристол, Екзетър и Плимът търгуваха с Испания, Канарските острови, Гвинея, Западна Индия и главно с Ирландия. Но след това чумата се разпространи във всички посоки до степен, каквато бе достигнала в Лондон през август и септември; всички или повечето от тези градове бяха заразени, кои по-рано, кои по-късно; и тогава върху търговията ни се наложи общо ембарго и тя спря напълно, както ще отбележа понататък, когато говоря за вътрешната търговия.

Едно нещо обаче трябва да се отбележи: колкото до корабите, които се връщаха от чужбина (можете да бъдете сигурни, че доста кораби се завърнаха), било защото са били по други части на света, било че не знаеха за чумата или поне не знаеха, че е така страшна — тези кораби идваха смело нагоре по реката и разтоварваха товара си, освен през месеците август и септември, когато заразата беше главно по-долу от моста и никой не смееше да дойде там по търговска работа. Но това продължи само няколко седмици и завръщашите се кораби, особено тези, чийто товар не подлежеше на разваляне, известно време лежаха на котва по-долу от Пул или сладководната част на реката чак до реката Медуей, в която някои от тях навлязоха; други хвърлиха котва при Нор и трети в Хоуп под Грейвзенд, така че към втората половина на октомври там се бе събрала една огромна флота от завърнали се кораби, каквато не бе виждана от много години.

Само два вида стоки продължиха да се превозват по вода през цялото време, докато траеше епидемията, и то без никакво или с малко прекъсване, за голяма полза и утеша на нещастното бедстващо население на града. Разтоварваха само крайбрежни кораби, които пренасяха жито, и кораби от Нюкасъл с въглища.

Житните доставки се извършваха главно с малки кораби от пристанището на Хъл и други градове, разположени по река Хъмбър. По този път пристигаха големи количества жито от Йоркшър и Линкъншър. Друга част от житото идваше от Лин в Норфък, както и от Уелс, Бърнъм и Ярмът, всички в същото графство. Третият път беше по река Медуей от Милтън, Февършъм и Сандуич, както и от малките градчета и пристанища по брега на Кент и Есекс.

Много добра търговия с жито, масло и сирене се вършеше от брега на Съфък. Корабите поддържаха постоянен курс и без прекъсване носеха жито в изобилие на пазара, известен и досега под името Беър Кии, дори когато превозът по сула започна да намалява и селяните вече не смееха да носят хранителни продукти в града. Това положение се дължеше до голяма степен на благоразумието и мерките на кмета, който се погрижи да предпази от зараза капитаните и моряците, когато корабите пристигаха в пристанището. Той нареди да се изкупува всичкото донесено жито, дори когато то не се търсеще на пазара (това впрочем се случваше твърде рядко). На търговците бе наредено да разтоварват житото веднага, така че не бе нужно моряците да напускат корабите; парите се носеха на борда, поставени във ведро с оцет.

Не спря също така и търговията с въглища от Нюкасъл ъпон Тайн, без които градът щеше много да страда, защото тогава по съветите на лекарите не само по улиците, но и в къщите се горяха големи количества въглища, дори през цялото лято, когато времето беше най-горещо. В същност някои се противопоставяха на това и твърдяха, че да се държат топли къщите и стаите, значи да се улеснява разпространението на болестта, която представлява загряване и кипеж на кръвта, и обръщаха внимание на обстоятелството, че както е известно, заразата се увеличава и разпространява в горещо време и намалява при застудяване. Затова, твърдяха те, всички заразни болести ставали по-тежки от горещината, защото заразата се подхранва и усилива при топло време.

Други се съгласяваха, че горещият климат може да разпространява заразата, тъй като горещото задушно време изпъльва въздуха с гад и храни безчислени видове отровни зародиши, които се развъждат в храната ни, в растенията и в самите нас и от чиято миризма заразата може да се разпростира; те приемаха, че топлият

въздух или горещото време, както обикновено казваме, отпуска и отслабва човешкото тяло, изчерпва силите, разширява порите и ни предразполага към зараза или всякакви други лоши влияния от зловредни изпарения; те твърдяха, че горещината на огъня, особено на огъня от въглища, поддържан в къщите или близо до нас, има съвсем различно въздействие. Тъй като топлината не е от същия вид, а жива и жарка, тя не подхранва, а по-скоро разпръсква и изгаря всички тези вредни изпарения, които другият вид топлина усилва и задържа, вместо да разделя и унищожава. Твърдеше се, освен това, че серните и азотни частици във въглищата, размесени с катраненото вещество, което гори, помагат да се пречисти и избистри въздухът и като разпръскват и изгарят вредните частици, правят въздуха здравословен и безопасен за дишане.

Второто мнение надделяваше по онова време и, трябва да призная, напълно основателно. А и опитът на гражданите го потвърждаваше: много къщи, които поддържаха постоянно огън в стаите си, никога не се заразиха. Собственият ми опит също говори в тази насока, защото сам забелязах, че добре разпален огън във всяка стая поддържаше приятен и здравословен въздух, и наистина вярвам, че по тази причина моето домакинство се запази от заразата.

Но да се върна на търговията с въглища. Тя се поддържаше с немалки трудности, особено защото бяхме в открита война с холандците и техните корсари отначало заловиха много наши кораби, пренасящи въглища, което накара капитаните ни да бъдат по-предпазливи и да излизат само на групи. По-късно пътуванията станаха по-безопасни: или корсарите се страхуваха да ги нападат или пък техните господари, управниците на Холандия, им бяха забранили да ги залавят, за да не би да пренесат чумата в Холандия; така че нашите кораби можеха спокойно да снабдяват Лондон с въглища.

За по-голяма сигурност кметът нареди корабите, които идваха от север, натоварени с въглища, да не навлизат наведнъж в Пул, а само на групи с определен брой, също така мауни и други малки плавателни съдове, доставени от търговците на въглища, да слизат чак до Дептфърд и Гринич и дори още по-долу, за да се прехвърлят на тях въглищата от големите кораби.

Други кораби акостираха на определени места, където можеха да се доближат до брега, като например Гринич или Блакуол, и

разтоварваха въглища на големи купове, като за продажба; след като корабите, които ги бяха донесли, си отиدهха, въглищата се натоварваха на мауни, така че моряците нямаха никаква връзка с докерите и дори не се приближаваха до тях.

И все пак тези предпазни мерки не успяха ефикасно да попречат на болестта да се разпространи по корабите, които пренасяха въглища, и голям брой моряци умряха от чума. Още по-лошо бе, че те пренесоха заразата в Ипсуич и Ярмът, в Нюкасл ъпон Тайн и други градове по брега, където, особено в Нюкасл и Съндърланд, чумата отнесе голям брой хора.

Многобройните огньове разходваха, както се каза по-горе, необикновено голямо количество въглища и когато един-два пъти корабите престанаха да идват — било поради лошото време, било поради неприятелски нападения, не си спомням точно причината, — цената на въглищата се покачи извънредно и достигна до четири лири на чалдър^[9]. Щом обаче корабите почнаха отново да пристигат, цената спадна и тъй като по-късно корабите плаваха по-свободно, цената на въглищата беше умерена през останалата част на годината.

По моите пресмятания, ако бяха продължили да палят огньове по улиците, те щяха да струват на града около 200 чалдъра въглища седмично, което е едно огромно количество. Понеже ги считаше за необходими, общината беше готова да поеме този разход; някои лекари обаче се противопоставиха и затова ги поддържаха не повече от четири-пет дена. Огньовете бяха разпределени така:

Един при митницата, един в Билингейт, един при Куинхит, един при Три Креймс, един при Блакфрайърс, един при градската врата на Брайдуел, един на ъгъла на улица Ледънхол и Грейсчърч, по един на северната и южната врата на борсата, един при Гилд Хол, един при вратата на Блакуел Хол, един пред дома на кмета в Сейнт Хелън, един при западния вход на черквата „Сейнт Пол“, един при входа на черквата „Боу“. Не си спомням дали имаше огньове при градските врати, но имаше един огън при Бриджфут, точно до черквата „Сейнт Магнус“.

Зная, че някои бяха против този опит и твърдяха, че много хора са умрели поради огньовете; аз обаче съм убеден, че тези, които говорят така, нямат никакви доказателства и не мога да им повярвам по никой начин. Остава сега да се опише състоянието на вътрешната

търговия в Англия в онова страшно време, и то особено на манифактурата и търговията в Сити. При избухването на епидемията имаше, както лесно можем да си представим, голяма уплаха всред хората и следователно общо спиране на търговията, с изключение на търговията с хранителни продукти и стоки от първа необходимост; но понеже голям брой хора бяха избягали от града, а още по-голям брой бяха болни (без да броим умрелите), тези стоки се продаваха в количества, които представляваха около две трети (а може би и половината) от тези, които се консумираха в града преди.

Угодно бе богу да ни даде голямо плодородие на жито и плодове, но не на трева и сено; поради изобилието на жито хлябът бе евтин. Месото беше евтино, понеже нямаше много храна за добитъка, и по същата причина маслото и сиренето бяха скъпи. На пазара отвъд Уайтчапъл Барсsenoto се продаваше четири лири товарът. Но това не засегна бедните. Имаше небивало изобилие на всички видове плодове — ябълки, круши, сливи, череши, грозде, — при това по-евтини от обикновено поради липсата на хора. Затова бедните ги ядяха до пресищане и страдаха от диарии, чревни разстройства, преяждане и други такива, които често ги предразполагаха към чумната зараза.

Но да се върнем към търговията. Най-напред, понеже износът бе спрял или поне бе станал нередовен и труден, всички работилници, които произвеждаха за чужбина, престанаха да работят и макар че понякога чуждите търговци настояваха да получат стока, само малки количества се изпращаха, тъй като английските кораби не се допускаха, както вече казах, в чужди пристанища.

По тази причина из цяла Англия работата в работилниците, които произвеждаха стоки за износ замръ, с изключение на някои пристанищни градове; скоро обаче производството спря и там, защото и те на свой ред се заразиха от чума. Но макар че това се почувства по цяла Англия, още по-лошо беше, че оборотът на манифактурни стоки на вътрешния пазар също спря, особено на тези, които обикновено минаваха през ръцете на лондонските търговци, понеже търговията в Сити бе преустановена.

Най-различни занаятчии, търговци и майстори останаха, както казах по-горе, без работа и това повлече уволнението на безброй работници и надничари, тъй като нищо не се произвеждаше, освен това, което беше абсолютно необходимо. Огромно количество

неженени хора и цели семейства, които се издържаха от труда на главата на семейството, изпаднаха в нищета и крайна неволя. За чест на Лондон обаче трябва да признае — и тази негова слава ще се носи, докато се говори за чумата, — че чрез своята благотворителност градът задоволи нуждите на много хиляди, които по-късно се разболяха от чума и изпаднаха в бедствено положение; може да се каже със сигурност, че никой не е загинал от глад и лишения, поне когато властите са били уведомени, че има гладувавши хора.

Замирането на търговията с манифактурни стоки в страната щеше да причини още по-големи затруднения, ако майсторите, дрехарите и други занаятчии не бяха продължили да произвеждат стоки, използвайки докрай запасите си от материали, поне колкото да не оставят бедните без работа, като вярваха, че епидемията скоро ще премине и ще настъпи голямо търсене на продуктите им, за да се навакса за сегашния упадък на търговията. Но тъй като само богатите майстори можеха да постъпят по този начин, а мнозинството бяха бедни, манифактурното производство намаля много и по цялата страна бедните страдаха поради бедствието, което бе сполетяло Лондон.

Вярно е, че следната година им се отплати с другото страшно бедствие, което връхлетя Сити, така че, докато чумата направи страната да обеднеет и отслабне, пожарът, също така страхотно бедствие за града, поправи загубите, нанесени на страната, и я направи да забогатее. Огромно количество покъщнина, дрехи и други неща, както и цели складове, пълни със стоки и манифактурни произведения от всички краища на Англия, изгоряха при пожара на следната година след ужасната епидемия. Това оживи невероятно търговията по цялото кралство, за да се задоволят нуждите и да се възстановят изгубените вещи. С една дума казано, всички работници в страната имаха работа и в течение на няколко години не можеха да задоволят пазара и да посрещнат търсенето. По всички чужди пазари също нашите стоки липсваха поради спирането на търговията вследствие на чумата. Към търсенето в чужбина се прибави огромното търсене в страната, така че всички видове стоки намираха добър пазар. Никога не се е виждала такава търговия по цяла Англия, както през първите седем години след чумата и пожара.

Остава ми сега да кажа нещо за милостта, която придружаваше това страшно изпитание. През последната седмица на септември

яростта на чумата прехвърли най-високата си точка и започна да затихва. Спомням си, че моят приятел д-р Хийт, който беше дошъл да ме навести предната седмица, ми каза, че силата на болестта сигурно ще спадне след няколко дни; но когато видях съобщението за тази седмица, което съдържаше най-високата цифра през цялата година — 8297 смъртни случая от всички болести, аз му казах, че се заблуждава, и го попитах на какво основава своите предвиждания. Той обаче намери отговор много по-лесно, отколкото предполагах. „Вижте — каза той, като се съди по броя на хората, които бяха заразени и болни, последната седмица трябваше да има двадесет хиляди умрели вместо осем хиляди, ако заразата беше така смъртоносна, както преди две седмици. Тогава болестта убиваше човека за два-три дена, а сега за не по-малко от осем-десет дена; при това тогава само един от пет болни оздравяваше, докато забелязвам, че сега не повече от двама на пет умират. Запомнете какво ви казвам, цифрите в следващото съобщение ще бъдат по-ниски и ще видите, че много повече хора ще оздравеят, отколкото преди, защото, макар че сега огромен брой хора се заразяват и разболяват всеки ден, все пак няма да умрат толкова много както по-рано, тъй като силата на болестта е намаляла.“ Той добави, че започва да се надява — дори не да се надява, а да бъде сигурен, — че заразата е преминала връхната си точка и вече си отива. И така стана: следната седмица, последната от септември, цифрите в съобщението бяха с две хиляди по-ниски.

Вярно е, че чумата все още върлуваше в страховни размери и в следното съобщение броят на умрелите беше 6460, а в по следното — 5720. Все пак обаче разсъжденията на моя приятел се оказаха правилни: изглежда, наистина хората оздравяваха по-бързо и в по-голям брой от преди. И действително, ако не беше така, какво щеше да бъде състоянието на Сити? Според моя приятел по това време имаше не по-малко от 60 000 души заразени, от които 20 477 умряха и близо 40 000 оздравяха, докато, ако положението беше както преди, 50 000 от този брой вероятно щяха да умрат, ако не и повече, и други 50 000 щяха да се разболеят. С една дума, цялото население щеше да се разболее и никой нямаше да убегне от болестта. Но забележката на моя приятел стана още по-очевидна след няколко седмици, когато смъртните случаи продължиха да намаляват. През втората седмица на октомври цифрата в седмичните съобщения спадна с 1843 души, така

че броят на умрелите от чума възлизаше на 2665. Следващата седмица тази цифра спадна с още 1413; при това ясно можеше да се види, че имаше множество болни хора, дори много повече, отколкото дотогава, и нови се разболяваха ежедневно, но болестта не беше вече така смъртоносна.

Нашият народ е склонен винаги да се хвърля в крайности (дали е така по цял свят, или не, не е моя задача да издирвам), но аз ясно забелязах това тук: докато при първия страх от заразата хората бяха един от друг, не стъпваха в чужди къщи и напуштаха града, водени от необясними и по мое мнение прекалени опасения, сега, когато се разбра, че болестта не е така заразителна и дори ако човек се зарази, не е тъй смъртоносна, и виждайки, че много от болните оздравяват, хората придобиха такава неразумна смелост и проявиха такова безразличие към здравето си и към епидемията, че започнаха да считат чумата за обикновена треска и дори по-малко от треска. Те не само събираха безстрашно с болни, които имаха отоци и течащи язви, — а течащите язви са заразителни, — но и ядяха и пиеха с тях, посещаваха ги в къщи и дори, както ми казаха, влизали в стаите, където болните лежали.

Не можех да считам това за разумно. Моят приятел д-р Хийт бе съгласен — пък и беше очевидно, — че болестта бе все така заразителна и много хора се разболяваха; само че той твърдеше, че мнозинството от болните не умираха. Според мен обаче по това време доста умираха, самата болест беше все така страшна, язвите и подутините бяха все тъй мъчителни и опасността от смърт, макар и не тъй голяма, не беше изключена. Всички тези причини, заедно с крайно сложното лечение, гнусните язви и много други неудобства, трябваше, по мое мнение, да бъдат достатъчни, за да възпрат всеки човек от опасното общуване с болни хора и да го накарат да се старае да избегне заразата както преди.

Освен това и едно друго нещо правеше страшно самото заразяване и то беше ужасното изгаряне с разяддащи вещества, които хирурзите слагаха върху отоците, за да ги спукат и да ги накарат да изтекат; защото без това спукване опасността от смърт беше твърде голяма до самия край на епидемията. Към това се прибавяха и непоносимите болки от отоците; макар и да не докарваха хората до безсъзнание и лудост както преди — аз вече dadoх няколко примера за

това, — те все пак бяха неизразимо силни. Заразените поради непредпазливост хора, макар и да не умираха, се оплакваха горчиво от онези, които им бяха казали, че вече няма опасност, и тъжно се разкайваха, загдето така неблагоразумно и глупаво са се осмелили да влязат в допир с чумави.

Но това не беше единствената последица на хорското неблагоразумие. Мнозина, които проявиха такава непредпазливост, пострадаха и макар че повечето се отърваха, доста измряха. Бедата за обществото беше, че всеобщата непредпазливост забави намалението на смъртността. Веднага щом се появи седмичното съобщение с намалени цифри, слухът, че опасността е вече отминала, се разпространи със светкавична бързина из града и завладя умовете на хората. Okaza се обаче, че следните две съобщения не показваха съответно намаление на смъртността; причината за това, смятам, беше прибързаното успокоение на хората, които се отказаха от всякакви предпазни мерки. Загубили страх, те се излагаха на опасност, като вярваха, че няма да прихванат болестта или че ако я хванат, няма да умрат.

Лекарите се бореха с всички сили срещу това безразсъдно отношение и раздаваха печатни указания из града и предградията, с които съветваха хората да продължават да се пазят от заразата и да проявяват крайна предпазливост в сношенията си едни с други въпреки отслабването на болестта, като ги плашеха, че има опасност епидемията отново да обхване целия град и че едно такова възвръщане може да бъде по-опасно и смъртоносно от цялото изпитание, през което бяхме вече преминали; те даваха много доводи и основания, за да докажат твърденията си, които са много дълги, за да ги изброявам тук.

Но всички тези усилия останаха безплодни. Хората бяха станали толкова смели, тъй радостни и изненадани от значителното спадане на цифрите в седмичните съобщения, че не се плашеха от никакви предупреждения и не можеха да бъдат убедени, че още се налага предпазливост. Те смятаха, че жестоката смърт ги е отминала, и всички опити да бъдат вразумени бяха думи, хвърлени на вятъра. Те отваряха магазините си, ходеха по улиците, търгуваха и разговаряха с всекиго, когото срещнаха било по работа, било без работа, без да се интересуват

от здравето му и без дори да се страхуват, когато знаеха, че някой е болен.

Това неблагоразумно и дръзко държане струва живота на мнозина, които дотогава се бяха грижливо затворили в къщи, не се срещаха с никого и по този начин с божия милост се бяха запазили дори когато епидемията беше в разгара си.

Това безразсъдно и глупаво поведение, казвам, бе тъй всеобщо, че най-после и свещениците заговориха за него, изтъквайки колко неразумно и опасно е то. Това малко възпря хората и те станаха по-предпазливи. Имаше обаче една друга последица, която не можеше да се избегне: слухът се бе пръснал не само в града, но и в провинцията и хората, на които бе омръзнато да бъдат тъй дълго извън Лондон и които жадуваха да се завърнат по домовете си, започнаха без страх да пристигат на тълпи и да ходят по улиците, сякаш всяка опасност бе преминала. Беше наистина изненадващо да види човек това множество от хора из града, тъй като съобщенията все още показваха, че от 1000 до 1800 души умираха седмично, и въпреки това хората пристигаха в Лондон, като че ли всяка опасност бе минала.

Последицата от това беше, че цифрите в съобщенията отново се покачиха с 400 смъртни случая през първата седмица на ноември; и ако мога да вярвам на лекарите, през тази седмица са се разболели над 3000 души, повечето новодошли от провинцията.

Някой си Джон Кок, бръснар в енорията Сейнт Мартин ле Гран, беше очебиен пример за съдбата на тези, които прибързано се завърнаха, когато чумата отслабна. Този Джон Кок заключил къщата си, напуснал града с цялото си домакинство и отишъл на село, както направиха много други хора. Когато се научил през ноември, че само 905 души умирали седмично от всички болести, той се осмелил да се завърне в Лондон. Домакинството му се състояло от десет души: самият той, жена му, пет деца, двама чираци и една прислужница. Нямало и седмица откакто се завърнал в къщи и започнал да отваря бръснарницата си, подхващайки наново занаята си, и чумата избухнала в семейството му. Вътре в пет дни всички измрели, с изключение на прислужницата.

Обаче за останалите божията милост бе по-голяма, отколкото имахме основание да очакваме, тъй като болестта, както казах по-горе, не беше вече така злокачествена; заразата бе изгубила силата си, а и

зимните студове дойдоха скоро. Тъй като въздухът беше чист и студен и настъпиха мразове, повечето от тези, които се бяха разболели, оздравяха и градът постепенно възвърна здравето си. На няколко пъти болестта избухна наново дори през декември и цифрите в съобщенията се покачиха с близо стотина случая, обаче след кратко време това отмина и животът се върна и предишното си русло. Чудесно беше да се види колко многолюден стана отново градът. Един чужденец не би могъл да познае какви жертви бе взела епидемията. Не липсваха и обитатели на къщите — почти нямаше празни къщи и там, където имаше някоя, не липсваха желаещи да я наемат.

Бих желал да мога да кажа, че градът бе придобил нов вид поради това, че нравите на хората се бяха променили. Не се съмнявам, че мнозина изпитваха искрено чувство на благодарност заради избавлението им и бяха дълбоко признателни на провидението за неговата закрила в онова опасно време. Би било много немилосърдно да се съди другояче за един толкова многолюден град, където хората бяха толкова набожни, както се показаха по време на изпитанието; но с изключение на това, което се виждаше в известни семейства или бе изписано по лицата на отделни хора, трябва да се признае, че държането на гражданите беше точно същото както преди и че можеше да се открие само много малка разлика.

Някои в същност казваха, че сега всичко е по-лошо, че нравствеността е много паднала и хората, закоравели от опасността, през която са преминали, подобно на моряци, след като е отминал бурята, са станали още по-грешни и глупави, по-дръзки и коравосърдечни, по-порочни и безнравствени, отколкото са били преди. Аз обаче няма да отида толкова далеч. Доста дълга история ще бъде да се опишат в подробности всички фази, през които премина градът, преди животът да се възстанови и тръгне отново в предишното си русло.

Сега някои части от Англия бяха така силно заразени, както беше Лондон преди. Епидемията обхвана Норич, Питърсбърг, Линкълн, Колчестър и други градове. Властите в Лондон започнаха да изработват правилници, с които наредиха как да се държи населението с идващите от тези градове. Обаче не можехме да забраним на тамошните хора да посещават Лондон, защото беше невъзможно да се знае кой откъде иде; затова след много съвещания

кметът и общинският съвет бяха принудени да изоставят проекта. Единственото, което можеха да направят, бе да предупредят населението да не приема в къщите си хора, за които знаят, че идват от такива заразени градове, и изобщо да не общува с тях.

Но все едно, че говореха на вята, тъй като лондончани бяха убедени, че вече са се освободили от чумата, и никакви увещания не помагаха. Те, изглежда, смятаха, че въздухът е оздравен и че въздухът е като човек, прекарал едра шарка, т.е. не може да се зарази повторно. Това съживи вярването, че заразата е във въздуха и болестта не може да се предаде от болен на здрав; и тази приумица така силно завладя умовете на хората, че здравите се размесиха с болните. Дори мохамеданите, които са пропити от вяра в предопределенето и не обръщат никакво внимание на опасността от зараза, каквато и ще да е, не биха могли да бъдат по-упорити от лондончани. Съвършено здрави хора, завърнали се накърно в града, които бяха дишали здравословния селски въздух, не се бояха да влязат в къщите и стаите на чумави, дори да легнат в леглата на още неизлекувани болни.

Някои наистина заплатиха с живота си за своята смелост. Огромен брой хора се разболяха и лекарите имаха работа повече от всякога, но с тази разлика, че сега повечето от пациентите им оздравяха, т.е. мнозинството оздравяваха. Макар да не умираха повече от хиляда, хиляда и двеста души седмично, в сравнение с преди, когато умираха по пет-шест хиляди на седмица, сега имаше повече заразени и болни; толкова непредпазливи бяха станали хората по това време към здравето си и тъй неспособни да послушат съветите на тези, които ги предупреждаваха за собственото им добро.

Хората се завърнаха, тъй да се каже, изцяло и много странно беше, че когато започнаха да разпитват за своите приятели, се оказа, че цели семейства са отнесени от чумата. Дори не можеше да се намери човек, който да притежава някакъв документ за собственост върху вещите, които бяха оставили; впрочем в такива случаи имуществото обикновено биваше присвоено или разграбено, едни вещи насам, други нататък.

Казваше се, че имуществата без наследници ставали собственост на краля; носеха се слухове обаче — и аз мисля, че те бяха отчасти верни, — че кралят е заповядал всички такива вещи да се предават на кмета и градския съвет в полза на бедните, които бяха твърде

многобройни. Трябва да се отбележи, че макар случаите на изпаднали в бедствено положение и нуждаещи се от помощ да бяха много повече, когато чумата върлуваше с всичката си сила, отколкото сега, когато тя вече преминаваше, все пак неволята на сиромасите сега бе по-голяма от преди, защото всички канали на обществената благотворителност бяха пресъхнали. Хората предполагаха, че вече няма голяма нищета и престанаха да дават волни пожертвования в полза на бедните, докато в същност имаше още много трогателни случаи и лишенията, които бедните търпяха, бяха наистина много големи.

Макар че градът бе възстановил здравето си до голяма степен, външната търговия не се оживи и още дълго чужденците не приемаха наши кораби в пристанищата си. Колкото до холандците, недоразуменията между нашия двор и тях бяха предизвикали предната година война между двете страни, така че търговията ни в тази посока бе напълно замръяла. Обаче Испания, Португалия, Италия и Северна Африка, както и Хамбург и пристанищата по Балтийско море дълго време се бояха от чумата и не възстановиха търговията си с нас в течение на много месеци.

Тъй като епидемията покоси огромно множество хора, както отбелязах по-горе, много, ако не всички енории извън градските степени трябваше да направят нови гробища (освен онова в Бънхил Фийлдс), някои от които продължават да се използват за гробища и до днес. Други обаче бяха изоставени и (нешо, което споменавам с прискърбие) по-късно използвани за други цели или застроени, като погребаните трупове бяха разместени, изкопани, поругани — някои дори преди пътта по костите да бе изтляла — и пренесени на други места като тор или смет. Някои от тези гробища, за които зная, са следните:

1. Едно място отвъд улица Госуел, близо до Маунт Мил, където имаше останки от някогашните градски укрепления. Голямо множество хора бяха погребани там най-безразборно от енориите Олдърсгейт, Кларкънуел и дори от Сити. Доколкото зная, това място бе превърнато в ботаническа градина за медицински растения и по-късно застроено.

2. Едно място точно оттатък Блак Дич, както тогава се наричаше, на края на Холоуей лейн в енорията Шордич. След чумата то бе превърнато в двор за свине и бе използвано за други цели, но никога вече не служеше за гробище.

3. Горният край на Ханд Али при Бишъпсгейт Стрийт, която тогава беше зелена нива, беше взет за гробища от енорията Бишъпсгейт, макар че много коли от Сити докарваха своите мъртви там, особено от енорията Сейнт Ол-Халоус он дъ Уол. Не мога да спомена това място без особено съжаление. Както си спомням, около две-три години след като мина чумата, сър Робърт Клейтън стана собственик на мястото. Казваха — доколко е вярно не зная, — че поради липса на наследници, тъй като всички, които имали някакви наследствени права, били отнесени от епидемията, то станало кралска собственост и впоследствие било подарено от крал Чарлс II на сър Робърт Клейтън. Но както и да е придобил мястото, сигурно е, че той или е разрешил да се строи на него, или сам е построил сградите. Първата сграда, построена там, бе една голяма хубава къща, която още стои. Тя гледаше към улицата, известна сега като Ханд Али, която, макар да се нарича алея, е широка като улица. Къщите на същия ред, северно от тази сграда, са построени върху самото място, където нещастните хора бяха погребани, и когато копаеха основите, телата на мъртвите бяха извадени дотолкова запазени, че женските черепи ясно се познаваха по дългите коси, а на други трупове плътта не бе още изтляла. Хората започнаха да протестират шумно, а някои дори казваха, че това може да предизвика възвръщането на чумата; затова по-късно, щом копачите намереха кости или неразложени трупове, веднага ги отнасяха в една част на същото място и ги хвърляха заедно в дълбока яма, изкопана за тази цел; това място сега не е застроено, а представлява пасаж, който води към една къща в горния край на алеята Роуз, точно срещу вратата на един протестантски храм, който беше построен там много години след това. Самата яма е оградена от пасажа и там почиват костите и останките на близо две хиляди души, докарани с колата на мъртвите в течение на една година.

4. Освен това има едно място в Мурфийлдс^[10], като се влиза в улицата, наречена сега Оулд Бетлем, която беше много разширена оттогава, но все пак не заема цялото място.

5. Енорията Степни, която се простира на север от източната част на Лондон и достига гробищата на Шордич, взе едно място близо до тези гробища, за да погребва своите мъртви, което по тази причина остана незастроено и по-късно, струва ми се, бе включено в гробищата на Шордич. Енорията имаше също две други гробища в Спитълфийлдс

— едното, където по-късно бе построен параклис или молитвен дом, за да обслужва тази голяма енория и друго на Петикоут лейн.

По това време енорията Степни използваше не по-малко от пет други места да погребва мъртвите си: едното е, където сега се издига енорийската черква „Сейнт Пол“ в Шадуел, и другото, където се намира черквата „Сейнт Джон“ в Уопинг, които по онова време не бяха отделни енории, а спадаха към енорията Степни.

Бих могъл да изброя още много места, използвани за погребване на мъртвите, но предпочитам да отбележа само тези, за които лично зная. От всичко казано се вижда, че по време на бедствието се наложи да се обърнат на гробища много места в повечето от енориите извън градските стени, за да се погребат огромният брои хора, умрели в такова кратко време; не мога обаче да кажа защо не се погрижиха да запазят тези места като гробища и да не ги използват за други цели, за да не се нарушава покоя на мъртвите; трябва да призная, че това неуважение към мъртвите ми изглежда осъдително. Кой е виновен за това, не зная.

Трябва да отбележа, че тогава квакерите имаха също свои отделни гробища, които използват и досега. Те имаха и своя отделна кола да събира мъртвите от техните къщи. Жената на прочутия Соломон Игъл, за когото вече споменах (той бе предсказал избухването на чумата като божие наказание и тичаше гол по улиците, като крещеше, че бог ще накаже лондончани за греховете им), умря на следния ден от избухването на чумата и бе една от пъrvите, които квакерската кола на мъртвите отнесе в техните нови гробища.

Бих могъл да изпълня разказа си с още много забележителни случки, станали по време на епидемията, мога да разкажа за отношенията между кмета и двора, който беше тогава в Оксфърд, и какви наредждания получаваше от време на време градският съвет от правителството в тези критични времена. Но в същност дворът не го беше грижа за града и малкото, което направи, е толкова незначително, че не виждам смисъл да го съобщавам тук, освен че наложи на Лондон един месец пост и изпрати едно кралско дарение за помощ на бедните, неща, които впрочем вече споменах.

Големи упреци се отправяха към онези лекари, които изоставиха болните си по време на епидемията и избягаха от града; сега, когато се върнаха обратно, никой не ги викаше. Наричаха ги дезертьори и често

по вратите на къщите им закачваха надписи „дава се под наем доктор“, така че мнозина от тези лекари бяха принудени да се крият или пък се преместиха в други квартали и си създаваха нова клиентела. Подобно бе положението на свещениците, които бяха напуснали града: хората ги ругаеха, пишеха подигравателни стихове и обидни памфлети за тях и закачваха по черковните врати бележки „дава се под наем амвон“ или понякога „за продан“, което бе още по-лошо.

Не най-малкото от нашите нещаствия бе, че когато отмина епидемията, не отмина духът на вражда и раздор, не престанаха клеветите и взаимните укори, които и преди чумата смущаваха мира в страната. Казваше се, че това било остатък от старите омрази, които до неотдавна ни бяха въвлечали в кървави безредици. Но както последният закон за амнистия тури край на споровете, така и правителството препоръча на цялата нация да пази мир в семействата и между отделните лица.

Обаче този мир не можа да се постигне. И особено след като премина чумата в Лондон, всеки, който бе виждал колко ласкови бяха хората един към други, как си обещаваха да бъдат по-милостиви в бъдеще и да не си правят вече упреци, та казвам, всеки, който ги бе виждал тогава, щеше да помисли, че те най-после са се обединили, обладани от дух на примирение. Но, казвам, това не можа да се постигне. Спорът остана: англиканската черква и презвитерианците не можеха да живеят заедно. Щом премина чумата, протестантските пастори, които заемаха амвоните, напуснати от свещениците, се оттеглиха, тъй като не можеше да очакват друго, освен да бъдат нападнати и преследвани от наказателните закони, създадени от тези, които приемаха техните проповеди, когато бяха болни, и започнаха да ги гонят, щом оздравяха; дори ние, които бяхме от англиканската черква, намирахме това за много лошо и по никой начин не можехме да го одобрим.

Но това се вършеше от правителството и ние не можехме да направим нищо, за да го възпрем; можехме само да кажем, че преследванията не са наше дело и ние не сме отговорни за тях.

От друга страна, протестантите упрекваха онези англикански свещеници, които бяха напуснали града и изоставили черквата и паството си, когато то имаше най-много нужда от подкрепата им и т.н.; ние също не одобрявахме тези укори, защото не всички имат същата

вяра и същата смелост, а свещеното писание ни учи да съдим хората снизходително и милостиво.

Чумата е страшен неприятел, въоръжен с ужаси, срещу които не всеки човек е достатъчно крепък и готов да устои. Съвсем сигурно е, че голям брой свещеници, които можеха да заминат за провинцията, избягаха от града, за да спасят живота си; но също така е вярно, че много от тях останаха и някои станаха жертви на епидемията при изпълнение на дълга си.

Вярно е, че някои от изгонените протестантски пастори останаха в Лондон и тяхната смелост трябва да бъде високо оценена и похвалена, но те не бяха много; не може да се каже, че те всички са останали и че никой не се е оттеглил на село, както не може да се каже, че цялото англиканско духовенство е избягало от града. Не може да се каже също, че тези свещеници, които заминаха, са тръгнали, без преди това да оставят заместници в черквите си, за да извършват богослужението и да посещават болните, доколкото това можеше да бъде направено. Така че, общо взето, трябваше да се прояви повече слизхождение и от двете страни, да се има пред вид, че годината 1665 няма равна на себе си в историята и че и най-голямата храброст невинаги може да устои в подобни случаи. Аз не казах това, за да осъдя едни или други, а исках главно да отбележа смелостта и религиозното усърдие на онези от двете изповедания, които рискуваха живота си, за да служат на сполетените от бедствие нещастни хора и бих искал да не си спомням, че и от двете страни имаше свещеници, които не изпълниха дълга си. Но липсата на умереност между нас ме принуди да говоря: някои от тези свещенослужители, които останаха в града по време на чумата, не само се хвалеха прекалено много с това, но и ругаеха онези, които избягаха, заклеймяваха ги като страхливци, изоставили паството си, наричаха ги наемници и т.н. Аз съветвам всички добри хора да проявят милосърдие, да погледнат назад и да помислят за онова страшно време, защото, който постъпи така, ще види, че беше нужна необикновена сила, за да се издържи на ужасите на епидемията. То не беше като да застанеш начало на войска или да нападнеш неприятелска конница на бойното поле, а по-скоро значеше да нападнеш самата смърт, възседнала сив кон^[11]. Да останеш в града, направо значеше да умреш, особено през втората половина на август и началото на септември, когато имаше основание да се очаква, че

положението ще се влоши още повече; защото никой не предполагаше, дори не би могъл да повярва, че болестта ще вземе такъв обрат, какъвто взе, и че смъртните случаи ще спаднат на две хиляди седмично, когато се знаеше, че до това време имаше огромно число болни; и през този период именно много хора, които дотогава бяха останали в града, избягаха в провинцията. Освен това, ако бог е дал на едни повече сила, отколкото на други, трябва ли заради това те да се хвалят със способността си да издържат на удара и да мърят онези, които не са получили същия дар и подкрепа, не би ли трябало по-скоро да бъдат смирени и благодарни, че са били по-полезни от събратята си? Мисля, че трябва да се отдаде чест и почит на такива хора — духовници, лекари, хирурги, аптекари, общински чиновници и служащи от всякакъв вид, — както и на всички граждани, които рискуваха живота си при изпълнение на дълга си; и много от тях не само рискуваха живота си, но го и загубиха в онова печално време.

Веднъж се опитах да съставя списък на всички хора от тия професии, на заемащите обществени служби, които умряха, както бих се изразил, в пътя на дълга; но за частно лице бе невъзможно да се добере със сигурност до подробностите. Спомням си обаче, че само в Сити и Либъртис преди началото на септември умряха шестнадесет свещеници, двама общински съветници, петима лекари и тринадесет хирурги. Но тъй като, както вече казах, това беше, преди епидемията да достигне връхната си точка, този списък е непълен. Колкото до по-низшите служащи, струва ми се, че в двете енории Степни и Уайтчапъл умряха четиридесет и шест стражари и пазачи; но не можах да продължа да записвам смъртните случаи, защото през септември болестта ни връхлетя с всичката си ярост и броенето стана невъзможно.

Никой не знаеше нито имена, нито брой. В седмичните съобщения можеха да пишат седем или осем хиляди или каквото си искат; сигурно е само, че хората измираха накуп и ги погребваха накуп, т.е. без да се води сметка. И ако мога да вярвам на тези, които излизаха повече и бяха по-запознати с положението от мен — макар че и аз доста излизах за човек, който няма работа вън от къщи, — та казвам, ако мога да им вярвам, през първите три седмици на септември са били погребвани не по-малко от 20 000 души седмично. Макар тези хора да ме уверяват, че това е истина, аз все пак предпочитам да се

придържам към официално дадените цифри; седем-осем хиляди души седмично е достатъчно да потвърди всичко, което казах за ужаса на това време; и за мен, който пиша, и за онези, които ще ме четат, ще бъде по-приемливо, ако се даде всичко умерено, ако цифрите са по-малки от истинските, отколкото по-големи.

Като се държи сметка за всичко това, бих желал сега, когато болестта отмина, нашето поведение да се отличава с повече милосърдие и доброжелателство и да не се гордеем, че сме имали смелостта да останем в града, сякаш всички хора, които бягат от божия бич, са страхливци, онези, които остават понякога, дължат храбростта си на невежество и презрение към ръката на своя създател, което е един вид престъпно отчаяние, а не истинска твърдост.

Не мога да не засвидетелствам тук, че служащите — стражари, пазачи, хората на кмета и на шерифите, енорийските чиновници, чиято работа беше да помагат на бедните — изпълняваха задълженията си с не по-малка смелост от който и да било друг; и дори с по-голяма смелост, защото тяхната работа бе придружена с повече опасности и беше повече между бедните, които бяха по-податливи на зараза и изпадаха в най-тежко положение, когато се разболееха. Трябва обаче да се добави също, че голям брой от тях умряха; в същност едва ли беше възможно да бъде другояче.

Не съм казал нито дума за лекарствата и настойките, които ние обикновено употребявахме срещу тази страшна болест — искам да кажа ние, които често излизахме и ходехме нагоре-надолу по улиците. За такива лекарства се говореше много в книжките и реклами на нашите лекари — шарлатани, за които вече казах достатъчно. Може обаче да се добави, че сдружението на лекарите публикуваше ежедневно сведения за разни лекарства, които бяха изпитани на практика, но понеже те са напечатани, считам за ненужно да ги повтарям тук.

Не мога обаче да не спомена за участта на един от тези шарлатани, който казваше в своите реклами, че притежава отлично предпазно средство срещу чумата и че онези, които го носят със себе си, никога не могат да се заразят. Този човек, който по всяка вероятност не излизаше от къщи, без да сложи това предпазно средство с джоба си, се зарази от чума, която го отнесе за два-три дена.

Не съм от тези, които мразят или не уважават медицината; напротив, често споменавах за уважението, с което се отнасях към препоръките на моя близък приятел д-р Хийт, и все пак трябва да призная, че почти не използвах никакви лекарства — единствено носех шишенце със силен аромат за в случай, че усетя неприятна миризма или се приближа твърде много до някое гробище или труп.

Нито пък прибягвах, както правеха някои, до възбудителни питиета или вино, за да поддържам горещи жизнените си сокове. Така един учен лекар дотолкова се пристрасти към алкохола, че не можа да се откаже от него и след като мина чумата, и остана пияница до края на живота си.

Моят приятел, лекарят, казваше, че има известен брой вещества и настойки, които несъмнено са много добри и полезни в случай на зараза. От тях лекарите могат да получат безкрайно разнообразие от лекарства, както звънаратите могат да получат стотици мелодии, като сменят реда само на шест камбани, и че всички тези лекарства са много добри. „Затова — каза той — аз не се учудвам, че такова множество лекарства се предлагат при сегашната епидемия и почти всеки лекар предписва или приготвя различен цяр, като се ръководи от опита и разсъдъка си. Обаче — добави моят приятел, — ако човек проучи всички рецепти на лондонските лекари, ще открие, че те всички се състоят от същите неща с такива изменения, каквито въображението на лекаря му е подсказало. Така че — продължи той — всеки човек, като прецени собственото си състояние, начина си на живот и обстоятелствата, при които се е заразил, може да си избере сам цяр измежду обикновените лекарства и препарати. Само че — каза той — едни препоръчват едно лекарство като най-ефикасно, други — друго. Някои смятат, че хапчето «ръф», което се нарича противочумно хапче, е най-доброто лекарство, което може да се направи, докато други мислят, че венецианският сироп е достатъчен да предпази човека от зараза. Аз — заключи той — мисля, че и двете са добри, т.е. че последното е добро да се взема, за да се предпазим от зараза, а първото да убие заразата, щом веднъж си заразен.“ Следвайки неговото мнение, аз на няколко пъти вземах венециански сироп; след това се изпотявах силно и смятах, че съм предпазен от заразата, доколкото човек може да бъде предпазен чрез лекарства.

Колкото до лекарите шарлатани и мошеници, с които градът беше пълен, не слушах никого от тях. По-късно, две години след чумата, с учудване забелязах, че рядко срещах някой от тях или чувах, че се подвизава из града. Някои смятаха, че те всички до един са били отнесени от чумата и бяха склонни да виждат в това особен знак на божието отмъщение, загдето тези шарлатани са водели бедните хора към пропастта само заради малкото пари, които са вземали от тях. Аз обаче не мога да твърдя това. Сигурно е, че голямо множество от тях измряха — за много аз лично научих, — съмнявам се обаче, че всички са загинали. Вярвам, че по-скоро са избягали по околните села и са опитвали лекарствата си на местните хора, които много се бояха от болестта, преди тя да се разпространи и там.

Сигурно е обаче, че дълго време нито един не се мянна в или около Лондон. Имаше наистина няколко доктори, които рекламираха различни свои лекарства за прочистване на тялото след чумата и необходими, както те казваха, за такива хора, които са прекарали чума и са оздравели; трябва обаче да призная, че мнението на най-видните лекари по това време беше, че чумата сама е достатъчно очистително средство и тези, които са се спасили от болестта, не се нуждаят от лекарство да прочистят телата си: течащите язви и отоците, отворени и държани отворени по предписание на лекарите, достатъчно ги прочистиха. Всички други болести и причини за болести изтичаха по този начин; и тъй като лекарите даваха този съвет, където ги повикаха, шарлатаните имаха малко клиенти.

След като чумата намаля, имаше наистина на няколко пъти малки тревоги; дали тези слухове бяха пуснати нарочно, за да сплашат и разстроят хората, както някои смятаха, не мога да кажа. Понякога ни казваха, че чумата ще се върне еди-кога си, а прочутият Соломон Игъл, голяят квакер, за когото вече споменах, предсказващ страшни неща всеки ден; други ни казваха, че Лондон не е бил достатъчно наказан и го чакали още по-тежки и строги наказания. Ако те бяха спрели дотук или ако бяха дали подробности и ни бяха казали, че на следната година градът ще бъде разрушен от пожар, тогава наистина нямаше да се упрекваме, загдето почти не бяхме обърнали внимание на техния пророчески дар; поне щяхме да се учудим, щяхме да се осведомим по-серизно за значението на тези пророчества и да разпитаме как познават бъдещето. Но тъй като те обикновено говореха, че чумата ще

се върне, когато епидемията намаля, ние вече не ги слушахме. И все пак тези чести слухове ни държаха в постоянен страх и щом някой умреше внезапно или щом случайте на петнист тиф се увеличиаха, ние отново изпадахме в тревога особено когато броят на умрелите от чума се покачеше, тъй като до края на годината цифрите в седмичните съобщения се движеха между 200 и 300. Та казвам, при всеки случай ние се разтревожвахме отново.

Онези, които си спомнят Лондон от преди пожара, знаят, че тогава нямаше площада, който сега наричаме пазара Нюгейт, а че в средата на улицата, която сега се казва Блуу Бладър^[12] и води името си от месарите, които колеха овци там и подреждаха месото на сергии (те, изглежда, са имали обичай да надуват месото с тръби, за да изглежда по-дебело и по-тълсто, отколкото е, и са били наказвани за това от кмета), та казвам, от края на улицата към Нюгейт имаше две дълги редици от месарници.

Именно пред тези сергии двама души паднали мъртви, както купували месо, и това породи слуха, че месото е заразено. Макар че хората се уплашиха и пазарът се разстрои за два-три дена, бързо се разбра, че слухът е лъжлив. Никой не може да объясни как действа страхът, щом веднъж завладее умовете на хората.

Обаче като продължи зимните студове, бог пожела да възвърне здравето на града, така че през следния февруари ние считахме, че епидемията е окончателно преминала и вече не се плашехме толкова лесно.

Имаше още един въпрос, който се разискваше от учените и отначало доста смущаваше народа: а именно как да се дезинфекцират къщите и вещите, където е имало чума, как да се направят обитаеми тези домове, които са били празни по време на епидемията. Лекарите предписваха голям брой аромати и препарати — едни от един вид, други от друг — и хората, които ги слушаха, направиха големи (и по мое мнение ненужни) разходи. По-бедните хора оставяха само прозорците отворени и денем, и нощем, опушваха стаите си със сяра, катран, барут и други такива и резултатите бяха също така добри. Нетърпеливите пък, които, както вече казах, се бяха завърнали набързо в града, поемайки всички рискове, не направиха нищо или направиха твърде малко да дезинфекцират къщите и покъщнината си.

Обаче, общо взето, благоразумните и предпазливи хора прибягнаха до някои мерки да проветрят и прочистят къщите си: горяха тамян, разни благовонни смоли и сяра в плътно затворените си стаи и после изтласкаха въздуха навън чрез една малка барутна експлозия; други поддържаха денонощно силни огньове в огнищата си в течение на няколко дена; трети пък отидоха още по-далеч — имаше два-три такива случая — и подпалиха собствените си къщи, та ги изгориха до основи; едната от тези къщи беше в Ратклиф, другата в Хоубърн и третата в Уестминстър. Извън тях две-три други бяха подпалени, но за щастие огънят бе изгасен, преди да се разпространи и да изгорят целите къщи. А слугата на един гражданин — струва ми се, на Темз Стрийт — поставил толкова много барут в стаята на господаря си, за да я прочисти от зараза, и така глупаво боравил с него, че вдигнал във въздуха част от покрива на къщата. Още не бе дошло времето да се прочисти градът с огън, но не беше и далеч; не минаха и девет месеца и аз видях целия град превърнат в пепелище. Едва тогава, според нашите учени шарлатани, зародишите на чумата били напълно унищожени, а не преди това. Това твърдение е прекалено смешно, за да говорим за него тук. Ако семето на чумата беше останало по къщите и можеше да се унищожи само с огън, как тогава болестта не избухна наново, щом като толкова сгради в предградията и в Либъртис, както и всички къщи в големите енории като Степни, Уайтчапъл, Олдгейт, Бишъпсгейт, Шордич, Крипългейт и Сейнт Джайлс останаха непокътнати, защото пожарът изобщо не достигна дотам? В тези части на града чумата беше върлуvalа с най-голяма сила, а те останаха в същото положение, в което бяха. Без да пресилвам нещата, ще кажа, че несъмнено хората, които пазеха здравето си повече от обикновено, взеха особени мерки, за да подгответ, както те се и изразяваха къщите си. Те горяха големи количества скъпи ароматни смоли, които не само придаваха приятна миризма на техните къщи, но и изпъльваха въздуха с прекрасни и здравословни аромати, от което и съседите имаха полза, а не само тези, които бяха направили разносци да си ги доставят.

Бедните, както вече казах, се върнаха твърде бързо в града, но богатите не бързаха толкова. Търговците действително се прибраха, но много от тях не доведоха семействата си до пролетта, когато имаха вече основание да смятат, че чумата няма да се върне.

Дворът се завърна след Коледа, обаче благородниците, и дребните дворяни не се прибраха толкова скоро, освен онези, които заемаха правителствени служби. Трябва да отбележа тук, че въпреки силата на чумата в Лондон и други градове болестта никога не се прояви във флотата, макар че известно време насилиствено събираха моряци по Темза и дори по лондонските улици, за да попълнят екипажите на корабите. Но това беше в началото на годината, когато чумата едва започваше и не се беше разпространила в онази част на града, където обикновено набират моряци. И макар че войната с холандците много не допадаше на хората по това време, та моряците постъпваха неохотно на служба и мнозина се оплакваха, че са взети насила, впоследствие се оказа, че за много от тях това беше истинско спасение, тъй като щяха да загинат в общото бедствие. Когато премина лятната морска служба и моряците се върнаха по домовете си, мнозина техни близки бяха в гроба; макар да оплакваха загубата на семействата си, все пак те имаха основания да бъдат благодарни, че са били предпазени от епидемията, макар и против волята им. Тази година бяхме в ожесточена война с холандците и изкарахме едно много голямо морско сражение, в което те бяха бити, но и ние загубихме много хора и няколко кораба. Обаче както отбелязах, във флотата нямаше чума и когато корабите се върнаха да хвърлят котва в реката, силата на болестта бе започнала да преминава.

Бих се радвал, ако можех да приключва разказа си за тази тъжна година с няколко исторически примера за благодарност към бога, нашия спасител, който ни освободи от това страшно бедствие. Разбира се, обстоятелствата, при които бяхме освободени, както и страшният неприятел, от който бяхме освободени, изискваха от целия народ чувства на благодарност. Обстоятелствата на освобождението бяха наистина забележителни и особено страшното състояние, в което бяхме всички, когато за изненада на целия град се изпълнихме с радостна надежда, че епидемията вече скоро ще премине.

Нищо друго, освен божия пръст, нищо друго, освен всемогъщата сила не можеше да го направи. Заразата не се влияеше от никакво лекарство, смъртта дебнеше от всеки ъгъл; и ако продължеше така, за няколко седмици градът щеше да бъде обезлюден напълно. Навсякъде хората бяха започнали да се отчайват, всички сърца се бяха свили от

страх, душевната тревога ги направи да паднат духом и ужасът от смъртта бе изписан по всички лица.

В този момент, когато можехме да извикаме „напразни са човешките усилия“, в самия този момент бе угодно богу да ни изненада най-приятно, като направи яростта на болестта да намалее от само себе си; и понеже чумата стана по-малко злокачествена, макар че безкраен брой хора бяха болни, както вече казах, много по-малко умираха и още през първата седмица на септември цифрата на умрелите от чума в седмичното съобщение спадна с 1843 — огромно спадане наистина! Невъзможно е да се изрази промяната у хората онзи четвъртък сутрин, когато излезе това седмично съобщение: всички лица изразяваха скрита изненада, по всички лица бе изписана радостна усмивка. Стискаха си един другиму ръцете по улиците, докато предния ден едва смееха да се разминат на същата страна на улицата. Там, където улиците не бяха много широки, хората отваряха прозорците и викаха от една къща на друга, питаха се как са и дали са чули добрата новина, че чумата намалява. Чувайки, че казват „добра новина“, минувачите се обръщаха и питаха: „Каква добра новина?“ и когато им отговаряха, че чумата намалява и че броят на умрелите е спаднал с почти 2000, те викаха: „Слава богу!“ и се разплакваха от радост, като казваха, че още нищо не са чули. Такава беше тяхната радост, сякаш животът им се бе възвърнал, когато са били вече в гроба. Бих могъл да опиша толкова много необикновени неща, които хората вършеха в радостта си, колкото и онези, които извършваха в скръбта си, но това би помрачило представата за тяхното ликуване. Трябва да призная, че бях крайно угнетен точно преди да се случи това събитие. Такъв огромен брой хора се бяха разболели една-две седмици преди това, извън онези, които умряха, плачовете и риданията бяха тъй повсеместни, че изглеждаше лудост човек да се надява да избегне заразата. И тъй като в нашата улица почти само моята къща беше незаразена, ако чумата бе продължила да се ширя, нямаше да остане нито една къща незасегната. И наистина, невероятно е какви опустошения нанесе чумата през последните три седмици, ако мога да вярвам на лицето, чиито пресмятания винаги съм намирал за добре обосновани, не по-малко от 30 000 души са умрели и почти 100 000 са се разболели през трите седмици, за които говоря. Броят на болните

беше тъй изненадващ, тъй невероятен, че и тези, които до този момент бяха запазили твърдостта си, изпаднаха в отчаяние.

И всред това бедствие, когато състоянието на Лондон бе действително катастрофално, тъкмо тогава бог се смили и, така да се каже, със собствената си ръка обезоръжи страшния враг — отровата бе извадена от жилото.

Беше чудесно, дори лекарите бяха изненадани. Когато посещаваха болните, те ги намираха по-добре: или се бяха обилно изпотили, или отоците се бяха спукали, или циреите бяха спаднали и възпалените места около тях бяха променили цвета си, или треската бе преминала, или силното главоболие бе престанало, или имаше някакви други добри признания; така че за няколко дена всички болни почнаха да се поправят, цели семейства, които бяха на легло и за които свещениците се молеха край тях, очаквайки смъртта всеки час, се съживиха и излекуваха; и никой от болните не умря.

Това не се дължеше на някакво ново лекарство, нито на някакъв нов метод на лечение, нито на някаква по-голяма опитност, придобита от лекарите и хирурзите; явно бе, че действаше тайно невидимата ръка на онзи, който бе най-напред изпратил тази болест, за да ни накаже. И нека безбожниците по света наричат думите ми както искат, но това, което казвам, не се дължи на фанатизъм; то бе признато по онова време от цялото човечество. Болестта бе отслабена и нейната злокачественост се изчерпа. Нека това да произлиза, от каквото ще, нека учените търсят причини в природата, за да го обяснят и се мъчат да намалят дълга си към своя създател; онези лекари, които бяха най-малко религиозни, бяха принудени да признаят, че всичко това бе свръхестествено, необикновено и необяснимо.

Ако кажех, че с това бог очевидно ни призоваваше към благодарност, особено нас, които бяхме изпитали ужасите на времето, когато чумата беснееше, някои биха могли да помислят, след като първите чувства на благодарност за избавлението са преминали, че това е досадна и лицемерна набожност, че аз проповядвам, вместо да пиша история, и че искам да поучавам читателите, вместо да предавам моите наблюдения. Това съображение ме възпира да продължа да пиша в този дух, както бих искал. Но ако десет прокажени са били изцерени и само един се е върнал да благодари, аз желая да бъда като него и от моя страна да изкажа благодарност на бога.

Не мога да отрека, че имаше голямо множество хора, които, изглежда, бяха много благодарни по онова време; защото от устата им не излизаха богохулни думи, дори и от устата на онези, чийто сърца не бяха преобразени за много дълго време. Но впечатлението от чудесното избавление бе толкова силно, че въздейства и на най-лошите хора.

Нешо обикновено бе да срећнеш на улицата напълно непознати хора, които да споделят изненадата си от щастливия обрат на болестта. Един ден, като минавах по Олдгейт — сред голямо множество от хора, които вървяха нагоре-надолу, — видях как един човек излезе от Майнерис и като се огледа наоколо, вдигна ръце и извика: „Господи, каква промяна! Ами миналата седмица дойдох тук и едва ли срећнах жив човек.“ Чух как друг един добави: „Чудесно, просто като сън!“ „Слава богу, на бога трябва да благодарим — каза трети, — защото това е негово дело; човешката помощ и човешката наука бяха безсилни.“ И тези хора, които разговаряха, бяха напълно непознати един на друг. Взаимни поздравления като тези се чуваха често по улиците всеки ден; и въпреки разпуснатото си поведение и най-простият народ ходеше по улиците и благодареше на бога за спасението си.

Както казах по-горе, хората се бяха освободили от страховете си, и то прекалено бързо. Ние наистина не се бояхме вече да минем покрай човек с качулка на главата или с превързан врат, или който куца поради язви в слабините, а всички тези белези ни плашеха страшно само преди една седмица. Но сега улиците бяха пълни с такива хора и тези нещастни същества, които вече оздравяваха, изглежда, си даваха сметка колко неочеквано бе тяхното спасение. И аз бих бил много несправедлив, ако не добавя, че много от тях бяха наистина изпълнени с благодарност. Но трябва да призная, че за повечето хора може основателно да се каже същото, което е казано за синовете на Израиля, след като са били освободени от войската на фараона — когато преминали Червеното море, погледнали назад и видели как водата залива египтяните, а именно — те възхваляваха бога с химни, но скоро забравиха делата му.

Не мога да продължа в този дух, защото ще ме сметнат за прекалено строг и може би несправедлив, ако се заловя с неприятната задача да разсъждавам върху неблагодарността, каквато и да е била

нейната причина, и възвръщането към всякакви грехове, на което сам бях очевидец. Затова ще завърша разказа си за тази бедствена година с едно неогладено, но искрено четиристишие, което сам съчиних и поставил на края на бележките си още същата година, когато ги написах.

*Беше в Лондон чума проклета
в годината шейсет и пета
и макар сто хиляди души да отнесе,
все пак останах жив.*

Х. Ф.

[1] Сити — търговският център на Лондон. — Б.пр. ↑

[2] Лондонски квартал, който не е бил подчинен на съдебната власт на шерифа. — Б.пр. ↑

[3] Кръвна нива — нивата на грънчаря, купена от първосвещениците с тридесетте сребърника, върнати от Юда, за да погребват в нея чужденци (Евангелие от Матея, 27, 8). — Б.пр. ↑

[4] Вярвало се е, че средновековният философ Роджър Бейкън е създал бронзова глава, която можела да предсказва бъдещето. — Б.пр. ↑

[5] Вещица, живяла в Англия в XV век. — Б.пр. ↑

[6] Магьосник и пророк от легендата за крал Артур. — Б.пр. ↑

[7] 29 септември според католическия календар. — Б.пр. ↑

[8] Библията, Притчи Соломонови, 17, 19. — Б.р. ↑

[9] Мярка за въглища, равна на 1,3 куб. м. — Б.р. ↑

[10] Авторът на този дневник е погребан на това място по негово собствено желание; сестра му също е била погребана там няколко години по-рано. — Б.а. ↑

[11] Библията, Откровение на Св. Йоан, VI, 8: „И видях сив кон и върху него ездач, чието име беше смърт.“ — Б.пр. ↑

[12] Blow bladder — надуй мехур. — Б.пр. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на **Моята библиотека** и нейните всеотдайни помощници.

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.